

PROCES KARNY

redakcja naukowa Jerzy Skorupka

Dominika Czerniak, Karolina Kremens
Krzysztof Nowicki, Jerzy Skorupka

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

4

Materiały uzupełniające na stronie
www.proces-karny.wolterskluwer.pl
będą dostępne do 31 grudnia 2024 r.

**Jeżeli w książce nie ma zdrapki
z kodem aktywacyjnym,
prosimy o kontakt
tel. 801 04 45 45**

PIKTOGRAMY

wskazują ważne elementy
książki i ułatwiają ich odnalezienie

Ważne

Przykłady

Podstawa prawna
Kontekst prawny

Pytania
Zadania

Rozwiązania
Odpowiedzi

Stanowisko stron
Pogląd

Orzecznictwo

Literatura

Historia

Nowe przepisy

PROCES KARNY

redakcja naukowa Jerzy Skorupka

Dominika Czerniak, Karolina Kremens
Krzysztof Nowicki, Jerzy Skorupka

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **4**

Stan prawny na 15 lipca 2022 r.

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Katarzyna Kruś

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:
Karolina Kremens, aktualizacja Dominika Czerniak – rozdziały V, IX, XV
Krzysztof Nowicki – rozdziały IV, X, XIV, XVI
Jerzy Skorupka – rozdziały I–III, VI–VIII, XI–XIII

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-659-9
4. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	19
Słowo wstępne	23
Rozdział I	
Zagadnienia ogólne	25
1. Pojęcie procesu karnego	26
1.1. Uwagi ogólne	26
1.2. Proces karny w znaczeniu normatywnym i ogólnym	28
1.3. Proces karny w znaczeniu konkretnym i rzeczywistym	28
1.4. Przedmiot procesu karnego oraz podstawa jego wszczęcia	29
1.5. Statyka i kinetyka procesu karnego	33
1.6. Istota procesu karnego	34
1.7. Aksjologia procesu karnego	40
1.8. Cele procesu karnego	42
1.8.1. Uwagi ogólne	42
1.8.2. Ustawowy cel procesu karnego	43
1.8.3. Cel procesu karnego jako realizacja dyrektywy trafnej reakcji prawnej	47
1.8.4. Cel procesu karnego jako implementacja norm prawa karnego materialnego	47
1.8.5. Cel procesu karnego jako osiągnięcie sprawiedliwości materialnej i proceduralnej	49
1.9. Paradygmat procesu karnego	50
2. Źródła prawa karnego procesowego	52
3. Formy procesu karnego	55
4. Rodzaje i tryby procesu karnego. Postępowanie mediacyjne i renowacyjne	60
4.1. Postępowanie mediacyjne	65
4.2. Postępowanie renowacyjne	70

5. Postępowanie karne	74
5.1. Postępowanie karne jako etap (wycinek) procesu karnego	75
5.2. Postępowanie karne jako odpowiedni nurt procesu karnego	76
5.3. Postępowanie karne jako wypadkowy przebieg w zasadniczym nurcie procesu karnego	76
5.4. Postępowanie karne jako funkcjonalnie wyodrębniony typ czynności	77
5.5. Postępowanie karne jako specjalna odmiana zmodyfikowana w stosunku do typowego przebiegu	78
6. Procedura karna i kultura prawna	79
7. Prawo karne procesowe	80
8. Funkcje przepisów prawa karnego procesowego	81
8.1. Uwagi ogólne	81
8.2. Funkcja prakseologiczna	82
8.3. Funkcja gwarancyjna	83
8.4. Funkcja porządkująca	85
9. Funkcje procesowe	86
10. Granice procesu karnego	91
11. System prawa karnego procesowego	95
12. Autonomia prawa karnego procesowego	99
13. Nauka prawa karnego procesowego	101
14. Wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych	101
14.1. Pojęcie wymiaru sprawiedliwości	101
14.2. Gwarancje prawidłowego wymiaru sprawiedliwości	103
15. Gwarancje procesowe	109

Rozdział II

Zasady procesu karnego	115
1. Pojęcie zasady prawa, zasady procesu karnego oraz naczelnej zasady procesu karnego	118
2. Znaczenie naczelnych zasad procesu karnego	124
3. Klasyfikacja zasad procesu karnego	127
4. Kolizja zasad procesu karnego	129
5. Systematyka naczelnych zasad procesu karnego	131
6. Zasady wszczęcia procesu karnego	133
6.1. Zasada legalizmu i oportunistu	133
6.2. Zasada działania z urzędu	140
6.3. Zasada skargowości	146
7. Zasady prowadzenia procesu karnego	151
7.1. Zasada udziału czynnika społecznego w procesie karnym	151
7.2. Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego	154
7.3. Zasada obiektywizmu	157
7.4. Zasada działania z urzędu	160

7.5. Zasada szybkości	164
7.6. Zasada kontrykcyjności oraz inkwizycyjności	173
7.7. Zasada jawności i tajności	177
7.8. Zasada ustności i pisemności	183
7.9. Zasada instancyjności	184
8. Zasady postępowania dowodowego	186
8.1. Zasada prawdy materialnej	186
8.2. Zasada bezpośredniości	191
8.3. Zasada swobodnej oceny dowodów	194
9. Zasady gwarancyjne oskarżonego	201
9.1. Zasada domniemania niewinności	201
9.2. Zasada <i>in dubio pro reo</i>	208
9.3. Zasada prawa do obrony	209
10. Rzetelny proces karny	226

Rozdział III

Warunki dopuszczalności procesu	233
1. Pojęcie warunków dopuszczalności procesu i ich znaczenie	234
2. Rodzaje warunków dopuszczalności procesu	238
2.1. Warunki (przesłanki) pozytywne i negatywne	238
2.2. Warunki (przesłanki) ogólne i szczególne	240
2.3. Warunki (przesłanki) bezwzględne i względne	241
2.4. Warunki (przesłanki) formalne, materialne i mieszane	242
3. Formalne negatywne warunki (przesłanki)	244
3.1. Śmierć oskarżonego	244
3.2. Powaga rzeczy osądzonej	245
3.3. Zasada <i>ne bis in idem</i> na obszarze Unii Europejskiej	248
3.4. Zawisłość prawna sporu	250
3.5. Niepodleganie orzecznictwu polskich sądów karnych	250
3.6. Brak skargi uprawnionego oskarżyciela	253
3.7. Brak zezwolenia na ściganie	256
3.8. Brak wniosku o ściganie	258
4. Warunki materialne (przesłanki) negatywne dopuszczalności procesu	259
4.1. Brak faktycznych podstaw oskarżenia	259
4.2. Brak przestępności czynu	260
4.3. Znikomy stopień społecznej szkodliwości czynu	261
4.4. Niepodleganie karze	262
5. Mieszane negatywne warunki (przesłanki) dopuszczalności procesu	262
5.1. Przedawnienie karalności	262
5.2. Abolicja i amnestia	263
6. Zbieg negatywnych przesłanek procesowych	264
7. Czynności zabezpieczające ślady i dowody przestępstwa	265

Rozdział IV

Organy postępowania karnego	267
1. Zagadnienia ogólne	268
1.1. Rola sądu w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości	268
1.2. Organy wewnątrz sądowe	271
2. Właściwość sądu	273
2.1. Właściwość rzeczowa	274
2.2. Właściwość miejscowa	276
2.3. Właściwość funkcjonalna	277
2.4. Właściwość z łączności spraw	279
2.5. Właściwość z delegacji	281
2.6. Spór o właściwość	282
3. Skład sądu	284
3.1. Zagadnienia ogólne	284
3.2. Rodzaje składów orzekających	286
3.3. Wyznaczanie składu sądu	289
3.4. Wyłączenie sędziego	291
3.4.1. Wyłączenie sędziego z mocy prawa (<i>iudex inhabilis</i>)	292
3.4.2. Wyłączenie sędziego z mocy orzeczenia sądowego (<i>iudex suspectus</i>)	294
4. Prokurator jako organ postępowania karnego	295
4.1. Zagadnienia ogólne	295
4.2. Organizacja prokuratury	295
4.3. Zasady działania prokuratury	297
5. Pozostałe organy postępowania przygotowawczego	300
6. Organy postępowania wykonawczego	301

Rozdział V

Strony, przedstawiciele procesowi, przedstawiciele społeczny

oraz podmioty na prawach strony	305
1. Zagadnienia ogólne	307
2. Oskarżyciel publiczny	312
2.1. Zagadnienia ogólne	312
2.2. Nieprokuratorscy oskarżyciele publiczni	312
2.3. Obowiązki i prawa oskarżyciela publicznego	314
2.4. Wyłączenie oskarżyciela publicznego	315
3. Pokrzywdzony	315
3.1. Pojęcie pokrzywdzonego	315
3.2. Reprezentacja pokrzywdzonego w procesie karnym	317
3.3. Uprawnienia pokrzywdzonego	318
4. Oskarżyciel posiłkowy uboczny	319
5. Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny	321

6. Oskarżyciel prywatny	325
6.1. Pojęcie oskarżyciela prywatnego	325
6.2. Ingerencja prokuratora w postępowanie prywatnoscargowe	326
7. Oskarżony	327
7.1. Pojęcie oskarżonego	327
7.2. Prawa oskarżonego	328
7.3. Obowiązki oskarżonego	329
8. obrońca	330
8.1. Pojęcie obrońcy i zakres jego uprawnień	330
8.2. Ustanowienie obrońcy z wyboru i wyznaczenie obrońcy z urzędu	334
8.3. Ustanie stosunku obrończego	335
9. Pełnomocnik	336
10. Przedstawiciel społeczny	338
11. Podmiot zobowiązany	340
12. Właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem	342

Rozdział VI

Czynności procesowe	346
1. Pojęcie i klasyfikacja czynności procesowych	348
1.1. Czynności pozytywne i negatywne	349
1.2. Czynności proste i złożone	349
1.3. Czynności indywidualne i zbiorowe	350
1.4. Czynności procesowe rozpoznawcze i wykonawcze	350
1.5. Czynności procesowe wyraźne i dorozumiane	350
1.6. Czynności procesowe ustne i pisemne	351
1.7. Czynności procesowe organów procesowych, stron i innych uczestników postępowania	351
1.8. Czynności procesowe realne, spostrzeżenia procesowe i oświadczenia procesowe	356
1.9. Czynności procesowe odwoływalne i nieodwoływalne	357
2. Prawdliwość czynności procesowych	358
3. Orzeczenia, zarządzenia i polecenia	363
4. Narada i głosowanie	376
5. Porządek czynności procesowych	380
6. Terminy	384
7. Doręczenia	389
8. Dokumentowanie czynności procesowych	394
9. Przeglądanie akt i sporządzanie odpisów	398

Rozdział VII

Dowody	403
1. Pojęcie prawa dowodowego i jego historyczna zmienność	404
2. Doniosłość prawa dowodowego	408

3. Pojęcie dowodu	409
3.1. Dowód jako źródło dowodu	410
3.2. Dowód jako środek dowodowy	412
3.3. Dowód jako fakt dowodowy	413
3.4. Inne znaczenia pojęcia „dowód”	414
4. Rodzaje dowodów	415
4.1. Dowody osobowe i rzeczowe	415
4.2. Dowody pierwotne i pochodne	416
4.3. Dowody bezpośrednie i pośrednie	417
4.4. Dowody pojęciowe i zmysłowe	418
4.5. Dowody ścisłe i swobodne	418
4.6. Pozostałe rodzaje dowodów	419
4.7. Szczególne rodzaje dowodów	421
4.7.1. Dokument	421
4.7.2. Dowód naukowy	423
4.7.3. Dowód prywatny	426
4.7.4. Dowody niekonwencjonalne	428
4.7.5. Dowody wrażliwe	431
4.7.6. Dowody nienazwane	432
5. Dowodzenie w procesie karnym	434
5.1. Przedmiot dowodu	436
6. Udowodnienie i surogaty udowodnienia	439
6.1. Udowodnienie	439
6.2. Surogaty udowodnienia	441
6.2.1. Notoryjność powszechna i urzędowa	442
6.2.2. Oczywistość	443
6.2.3. Uprawdopodobnienie	443
6.2.4. Domniemania	444
7. Zasady postępowania dowodowego	445
8. Postępowanie dowodowe	447
8.1. Limitacja postępowania dowodowego	447
8.2. Poszukiwanie (wykrywanie) dowodów	450
8.3. Zabezpieczanie i utrwalanie dowodów	453
9. Wprowadzanie dowodów do procesu	454
9.1. Wniosek dowodowy	458
10. Ograniczenia w przeprowadzaniu i wykorzystaniu dowodów	462
10.1. Niedopuszczalność dowodu	462
10.2. Nieprzydatność dowodu	464
10.3. Brak możliwości przeprowadzenia dowodu	466
10.4. Oczywiste przedłużanie postępowania	466
11. Zakazy dowodowe	468
11.1. Zakazy dowodzenia określonych faktów	472

11.2. Zakazy dowodzenia za pomocą określonych środków dowodowych	473
11.3. Zakazy określonych metod uzyskiwania dowodów	476
12. Czynności dowodowe	480
12.1. Pojęcie i systematyka czynności dowodowych	480
12.2. Czynności poszukiwawcze	482
12.2.1. Zatrzymanie rzeczy	482
12.2.2. Zatrzymanie korespondencji i przesyłek	485
12.2.3. Przeszukanie	487
12.2.3.1. Postępowanie z dokumentami znalezionymi i zatrzymanymi podczas przeszukania	490
12.2.4. Zabezpieczenie danych informatycznych	492
12.2.5. Kontrola i utrwalanie rozmów telefonicznych	493
12.2.6. Kontrola i utrwalanie przy użyciu środków technicznych treści rozmów innych niż telefoniczne lub przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną	497
12.2.7. Poszukiwanie oskarżonego i list gończy	498
12.3. Czynności ujawniające dowody	498
12.3.1. Przesłuchanie	499
12.3.2. Okazanie	506
12.3.3. Oględziny	508
12.3.3.1. Oględziny i otwarcie zwłok	510
12.3.4. Odczytanie dokumentu, w tym opinii biegłego	511
12.3.5. Zebranie danych o oskarżonym i wywiad środowiskowy	513
12.4. Czynności kontrolujące dowody	514
12.4.1. Konfrontacja	515
12.4.2. Eksperyment procesowy	515
12.4.3. Porównanie oryginału dowodu z jego kopią	516

Rozdział VIII

Środki przymusu	519
1. Pojęcie i rodzaje środków przymusu	521
2. Ujęcie	522
3. Zatrzymanie	523
4. Środki zapobiegawcze	532
4.1. Cel i funkcje środków zapobiegawczych	533
4.2. Organy uprawnione do stosowania środków zapobiegawczych	533
4.3. Przesłanki stosowania środków zapobiegawczych	535
4.4. Dyrektywy stosowania środków zapobiegawczych	539
4.5. Czas stosowania środków zapobiegawczych	542
4.6. Zaskarżanie środków zapobiegawczych	548
4.7. Tymczasowe aresztowanie	550
4.7.1. Tryb stosowania tymczasowego aresztowania	550

4.7.2. Zakazy stosowania tymczasowego aresztowania	557
4.7.3. Tymczasowe aresztowanie warunkowe	559
4.8. Pozostałe środki zapobiegawcze	560
4.8.1. Poręczenia	560
4.8.2. Dozory	565
4.8.3. Nakaz opuszczenia lokalu	567
4.8.4. Zawieszenie w czynnościach służbowych lub wykonywaniu zawodu oraz nakazy określonego zachowania	569
4.8.5. Zakaz opuszczania kraju	571
5. Poszukiwanie oskarżonego i list gończy	572
6. List żelazny	574
7. Kary porządkowe	576
8. Środki wymuszające zachowanie porządku w czasie rozprawy	579
9. Zabezpieczenie majątkowe	580

Rozdział IX

Postępowanie przygotowawcze	589
1. Zagadnienia ogólne	591
2. Rozpoczęcie postępowania przygotowawczego	593
2.1. Zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa	593
2.2. Odstępstwa od zasady niezwłocznego wszczęcia postępowania przygotowawczego	599
2.2.1. Czynności sprawdzające	599
2.2.2. Czynności w niezbędnym zakresie	600
2.3. Formy postępowania przygotowawczego	601
2.3.1. Uwagi ogólne	601
2.3.2. Zakres przedmiotowy śledztwa	602
2.3.3. Zakres przedmiotowy dochodzenia	603
2.4. Wszczęcie postępowania przygotowawczego	604
2.5. Odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego	605
3. Przebieg postępowania przygotowawczego	607
3.1. Uwagi ogólne	607
3.2. Organy postępowania przygotowawczego	608
3.2.1. Organy prowadzące śledztwo	608
3.2.2. Organy prowadzące dochodzenie	610
3.2.3. Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym	611
3.2.4. Udział sądu w czynnościach postępowania przygotowawczego	612
3.3. Czas trwania postępowania przygotowawczego	615
3.3.1. Uwagi ogólne	615
3.3.2. Czas trwania śledztwa	615

3.3.3. Czas trwania dochodzenia	616
3.4. Przedstawienie zarzutów	616
3.4.1. Zagadnienia ogólne	616
3.4.2. Postanowienie o przedstawieniu zarzutów	616
3.4.3. Postanowienie o uzupełnieniu lub zmianie zarzutów	619
3.5. Podejrzany	619
3.6. Czynności procesowe w postępowaniu przygotowawczym	622
3.6.1. Uwagi ogólne	622
3.6.2. Inicjatywa dowodowa w postępowaniu przygotowawczym	623
3.6.3. Udział stron w czynnościach postępowania przygotowawczego	623
3.6.4. Zaskarżanie postanowień, zarządzeń i czynności w postępowaniu przygotowawczym	624
3.7. Zamknięcie postępowania przygotowawczego	625
3.8. Redukcja formalizmu dochodzenia	627
3.8.1. Uwagi ogólne	627
3.8.2. Samodzielność organu prowadzącego postępowanie w wydawaniu postanowień	627
3.8.3. Obniżenie wymogów formalnych wobec postanowień zapadających w toku dochodzenia	628
3.8.4. Odformalizowanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów	629
3.8.5. Brak wymogu wydania postanowienia o zamknięciu dochodzenia	629
3.8.6. Ograniczenie zakresu postępowania dowodowego	629
3.8.7. Utrwalanie niektórych czynności dowodowych w protokole ograniczonym	630
4. Zakończenie postępowania przygotowawczego	630
4.1. Zagadnienia ogólne	630
4.2. Wniesienie aktu oskarżenia	632
4.2.1. Uwagi ogólne	632
4.2.2. Termin wniesienia aktu oskarżenia	632
4.2.3. Budowa aktu oskarżenia	633
4.2.4. Materiały postępowania przygotowawczego przekazywane do sądu	635
4.2.5. Obowiązki informacyjne związane z wniesieniem aktu oskarżenia do sądu	635
4.3. Wniesienie aktu oskarżenia wraz z wnioskiem o skazanie bez przeprowadzania rozprawy (art. 335 § 2 k.p.k.)	636
4.3.1. Porozumienia procesowe – uwagi ogólne	636
4.3.2. Przesłanki skierowania wniosku o skazanie bez przeprowadzania rozprawy wraz z aktem oskarżenia w trybie art. 335 § 2 k.p.k.	638

4.3.3. Tryb skierowania aktu oskarżenia wraz z wnioskiem o skazanie bez przeprowadzania rozprawy	639
4.4. Wniosek o skazanie bez przeprowadzania rozprawy (art. 335 § 1 k.p.k.)	640
4.4.1. Przesłanki wniosku o skazanie bez przeprowadzania rozprawy	640
4.4.2. Ograniczenie przeprowadzania czynności dowodowych	641
4.5. Wniosek o warunkowe umorzenie postępowania	641
4.6. Wniosek o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających	642
4.7. Umorzenie postępowania przygotowawczego	643
4.7.1. Przesłanki umorzenia postępowania przygotowawczego	643
4.7.2. Tryb umorzenia postępowania przygotowawczego	644
4.7.3. Szczególne rodzaje umorzenia postępowania przygotowawczego	646
4.7.3.1. Umorzenie absorpcyjne (art. 11 k.p.k.)	646
4.7.3.2. Umorzenie rejestrowe dochodzenia (art. 325f k.p.k.)	646
4.7.4. Inne czynności związane z umorzeniem postępowania przygotowawczego	647
4.7.4.1. Doręczenie odpisu postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego i zawiadomienie o jego wydaniu	647
4.7.4.2. Wydanie postanowienia w przedmiocie dowodów rzeczowych	647
4.7.4.3. Wystąpienie do sądu z wnioskiem o orzeczenie przepadku	648
4.7.5. Szczególny tryb nadzoru nad umorzonym postępowaniem przygotowawczym	649

Rozdział X

Postępowanie przed sądem pierwszej instancji	653
1. Zagadnienia ogólne	654
2. Wstępna kontrola skargi oskarżyciela	656
2.1. Przesłanki kontroli	656
2.2. Zakres i przebieg kontroli	658
3. Skierowanie sprawy na posiedzenie	661
3.1. Posiedzenia, na których sąd orzeka w formie postanowienia	661
4. Posiedzenia wyrokowe	665
4.1. Posiedzenie w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania	665
4.2. Posiedzenie w przedmiocie wniosku o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy	667

4.3. Posiedzenie w przedmiocie wniosku o poddanie się odpowiedzialności karnej	670
4.4. Posiedzenie w przedmiocie wydania wyroku nakazowego	671
5. Tryb orzekania w przedmiocie środków zabezpieczających oraz orzekania przypadku po umorzeniu postępowania przygotowawczego	672
5.1. Zagadnienia ogólne	672
5.2. Tryb orzekania środków zabezpieczających	672
6. Przygotowanie do rozprawy głównej	674
7. Jawność rozprawy	678
8. Udział oskarżonego w rozprawie głównej	682
9. Udział obrońcy w rozprawie głównej	687
10. Udział w rozprawie przewodniczącego składu orzekającego	688
11. Rozpoczęcie rozprawy głównej	689
12. Przewód sądowy	690
12.1. Przebieg przewodu sądowego	690
12.2. Wyjątki od zasady bezpośredniości	694
12.3. Pozostałe czynności przewodu sądowego	697
13. Głosy stron i czynności związane z wydaniem wyroku	700

Rozdział XI

Postępowanie odwoławcze	708
1. Pojęcie, cele i funkcje postępowania odwoławczego	709
1.1. Organy postępowania odwoławczego	712
2. Modele postępowania odwoławczego	713
3. Środki odwoławcze	715
3.1. Cechy środków odwoławczych	715
3.2. Dopuszczalność środka odwoławczego	717
3.3. Warunki formalne środka odwoławczego	718
3.4. Zarzuty odwoławcze	722
3.5. Termin do wniesienia środka odwoławczego	730
3.6. Cofnięcie środka odwoławczego	731
4. Zakres kontroli sądu odwoławczego	732
4.1. Rodzaje orzeczeń sądu odwoławczego	739
5. Apelacja	741
5.1. Rozprawa apelacyjna	742
6. Zażalenie	744
7. Pozostałe zwyczajne środki zaskarżenia	747
7.1. Sprzeciw od wyroku nakazowego	748
7.2. Sprzeciw od postanowień i zarządzeń referendarza sądowego	750
7.3. Quasi-sprzeciwy	750
7.4. Odwołanie	750

Rozdział XII

Postępowania szczególne	754
1. Pojęcie i rodzaje postępowań szczególnych	756
2. Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego	759
3. Postępowanie nakazowe	766
4. Postępowanie przyspieszone	769
4.1. Odrębności tzw. postępowania zdalnego	773

Rozdział XIII

Nadzwyczajne środki zaskarżenia	779
1. Pojęcie i rodzaje nadzwyczajnych środków zaskarżenia	780
2. Kasacja	782
3. Wniosek o wznowienie postępowania	792
4. Skarga na wyrok sądu odwoławczego	798
5. Skarga nadzwyczajna	800

Rozdział XIV

Postępowania następcze	805
1. Zagadnienia ogólne	806
2. Ułaskawienie	808
2.1. Istota ułaskawienia	808
2.2. Wszczęcie postępowania ułaskawieniowego	809
2.3. Przebieg postępowania ułaskawieniowego wszczętego na wniosek uprawnionego podmiotu	810
2.4. Przebieg postępowania ułaskawieniowego wszczętego z urzędu	812
3. Orzekanie kary łącznej	812
3.1. Zagadnienia ogólne	812
3.2. Postępowanie w zakresie orzeczenia kary łącznej w wyroku łącznym	813
3.3. Konsekwencje wydania wyroku łącznego i utrata mocy wydania wyroku łącznego	816
4. Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego	816
4.1. Zagadnienia ogólne	816
4.2. Przesłanki podjęcia warunkowo umorzonego postępowania	817
4.3. Tryb postępowania w sprawie o podjęcie warunkowo umorzonego postępowania	818
5. Odszkodowywanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie	820
5.1. Zagadnienia ogólne	820
5.2. Przesłanki odpowiedzialności Skarbu Państwa	820
5.3. Uprawnieni do odszkodowania i zadośćuczynienia	822
5.4. Zakres odpowiedzialności odszkodowawczej	823
5.5. Postępowanie w przedmiocie odszkodowania i zadośćuczynienia	824

Rozdział XV

Postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych	830
1. Zagadnienia ogólne	831
2. Pomoc prawna i doręczenia w sprawach karnych	834
3. Transgraniczne gromadzenie dowodów	836
4. Europejski Nakaz Dochodzeniowy	839
5. Przejęcie i przekazanie ścigania karnego	845
6. Ekstradycja	847
7. Europejski nakaz aresztowania	852
7.1. Zagadnienia ogólne	852
7.2. Wystąpienie do państwa członkowskiego Unii Europejskiej o przekazanie osoby ściganej na podstawie europejskiego nakazu aresztowania	852
7.3. Wystąpienie państwa członkowskiego Unii Europejskiej o przekazanie osoby ściganej na podstawie europejskiego nakazu aresztowania	855
8. Przejęcie i przekazanie orzeczeń do wykonania	857
9. Wykonanie europejskiego nakazu ochrony	860

Rozdział XVI

Koszty procesu	864
1. Zagadnienia ogólne	865
1.1. Koszty sądowe	865
1.2. Opłaty	866
1.3. Wydatki	866
1.3.1. Podmiot zobowiązany do ponoszenia wydatków	866
1.3.2. Wyjątki w zakresie obowiązku ponoszenia wydatków	867
1.4. Należności dla świadka, osoby towarzyszącej świadkowi oraz biegłego, tłumacza i specjalisty	867
1.4.1. Zwrot kosztów podróży oraz noclegu i utrzymania w miejscu wykonania czynności	868
1.4.2. Zwrot utraconego zarobku lub dochodu	868
1.4.3. Wynagrodzenie za wykonaną pracę	869
1.4.4. Tryb dochodzenia należności	871
1.4.5. Właściwość organu przyznającego należności	871
1.4.6. Termin wypłacenia należności	871
1.4.7. Zażalenie	872
1.5. Koszty procesu w postępowaniu prywatnoskargowym i w postępowaniu prowadzonym w wyniku aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego	872

2. Zwolnienie z kosztów sądowych	873
2.1. Zwolnienie z kosztów sądowych na podstawie decyzji uprawnionego organu	873
2.2. Zwolnienie z kosztów sądowych z mocy prawa	874
3. Zasądzenie kosztów procesu	875
3.1. Zagadnienia ogólne	875
3.2. Zasądzenie kosztów procesu w sprawach z oskarżenia publicznego	876
3.3. Zasądzenie kosztów procesu w sprawach z oskarżenia prywatnego	876
3.4. Zasądzenie kosztów procesu w sprawach złożonych podmiotowo	877
3.5. Zasądzenie kosztów procesu w razie uniewinnienia oskarżonego lub umorzenia postępowania	878
4. Zaskarżenie orzeczenia w przedmiocie kosztów	879
5. Przedawnienie kosztów sądowych	881
O autorach	883

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- dyrektywa 2012/13/UE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z 22.05.2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 142, s. 1)
- dyrektywa 2012/29/UE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315, s. 57)
- dyrektywa 2013/48/UE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z 22.10.2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz.Urz. UE L 294, s. 1)
- dyrektywa
niewinnościowa – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2016/343 z 9.03.2016 r. w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 65, s. 1)
- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- EKPP – Europejska konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych, sporządzona w Strasburgu 20.04.1959 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 76, poz. 854 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360)
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.)
- k.k.s. – ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2022 r. poz. 859 ze zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53 ze zm.)

Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375)
k.p.k. z 1928 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.03.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.)
KPP	– Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389)
k.p.w.	– ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2022 r. poz. 1124)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
KWUS	– Konwencja wykonawcza do układu z Schengen z 14.06.1985 r. między Rządami Państw Unii Gospodarczej Beneluksu, Republiki Federalnej Niemiec oraz Republiki Francuskiej w sprawie stopniowego znoszenia kontroli na wspólnych granicach (Dz.Urz. WE L 239, s. 19 ze zm.)
MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
nowela z 27.09.2013 r.	– ustawa z 27.09.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.)
nowela z 20.02.2015 r.	– ustawa z 20.02.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 396)
nowela z 11.03.2016 r.	– ustawa z 11.03.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437)
nowela z 19.07.2019 r.	– ustawa z 19.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1694)
pr. adw.	– ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184 ze zm.)
pr. pras.	– ustawa z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. z 2018 r. poz. 1914)
pr. prok.	– ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1247 ze zm.)
p.u.s.a.	– ustawa z 25.07.2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 137 ze zm.)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.)
reg. prok.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2017 r. poz. 1206 ze zm.)
reg. sądów	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2046 ze zm.)
u.r.p.	– ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1166)
ustawa o IPN	– ustawa z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2021 r. poz. 177 ze zm.)
ustawa o Policji	– ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2021 r. poz. 1882 ze zm.)

ustawa o SN	– ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904 ze zm.)
ustawa o TS	– ustawa z 26.03.1982 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. z 2022 r. poz. 762)
u.ś.k.	– ustawa z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197)

Czasopisma, publikatory i zbiory orzecznictwa

Apel.-Lub.	– Apelacja. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Lublinie
AUL	– Acta Universitatis Lubliniensis
AUW	– Acta Universitatis Wratislaviensis
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.Urz. UE/WE	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej/Wspólnot Europejskich
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
NP	– Nowe Prawo
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
PiP	– Państwo i Prawo
PNUŚ	– Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego
PPK	– Przegląd Prawa Karnego
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
PS	– Przegląd Sądowy
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Praw.	– Studia Prawnicze
St. Pr.-Ek.	– Studia Prawno-Ekonomiczne
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
ZNUŁ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego

Inne

ABW	– Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
CBA	– Centralne Biuro Antykorupcyjne
ENA	– europejski nakaz aresztowania
END	– europejski nakaz dochodzeniowy
ENO	– europejski nakaz ochrony

ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
MTK	– Międzynarodowy Trybunał Karny
NIK	– Najwyższa Izba Kontroli
RP	– Rzeczpospolita Polska
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TS	– Trybunał Sprawiedliwości

SŁOWO WSTĘPNE

Oddajemy do rąk czytelników czwarte wydanie podręcznika akademickiego pt. *Proces karny*. Książka skierowana jest przede wszystkim do studentów studiów prawnych i administracyjnych, słuchaczy licznych studiów podyplomowych o profilu prawniczym, a także do osób odbywających aplikacje prawnicze i wykonujących typowe zawody prawnicze.

Podręcznik stanowi całościowe, gruntowne opracowanie obszernej problematyki prawa karnego procesowego, obejmujące zagadnienia teorii procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości oraz przebiegu postępowania karnego we wszystkich odmianach i trybach. Zamiarem i ambicją autorów było napisanie podręcznika, który stanowiłby pomoc dydaktyczną we wszechstronnym poznaniu złożonej problematyki procesu karnego. Omawiane są zatem zagadnienia dotyczące źródeł i systemowości prawa karnego procesowego, form, modelu i konstrukcji procesu karnego oraz jego wszczęcia i rozwoju. W czwartym wydaniu podręcznika uwzględniono najnowsze zmiany Kodeksu postępowania karnego, które zostały wprowadzone po ukazaniu się poprzedniego wydania książki.

Wyraźny akcent został położony na zagadnienia dogmatyczne, ze szczególnym zwróceniem uwagi na funkcję gwarancyjną przepisów procesowych wyznaczającą obszar dozwolonej ingerencji organów postępowania karnego w prawa i wolności jednostki z jednej strony oraz obszar prywatności, który nie może zostać naruszony – z drugiej strony. Za właściwe uznano podkreślanie granic dozwolonej działalności procesowej organów władzy publicznej, przekroczenie których oznacza bezprawność działania tych organów. Wymagało to uwzględnienia konstytucyjnych wartości, a zwłaszcza przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka, jego wolności i praw. Ustawowy model postępowania karnego analizowany jest także przez pryzmat norm prawa międzynarodowego, zwłaszcza EKPC i prawa Unii Europejskiej, co nierzadko prowadzi do wniosku o niezgodności regulacji prawa polskiego z wzorcem prawnomiędzynarodowym.

Poznaniu tych skomplikowanych zagadnień sprzyja sposób prowadzenia wykładu, wzbogaconego m.in. o materiały z akt spraw karnych, które poddane zostały ano-

nimizacji, a przedstawiane są na specjalnie przygotowanej platformie internetowej (www.proces-karny.wolterskluwer.pl). Dzięki temu czytelnik ma możliwość poznania nie tylko procesu karnego w aspekcie teoretycznym, lecz także decyzji procesowych podejmowanych w konkretnych postępowaniach karnych (np. postanowienia, wyroki, zażalenia, apelacje). Dostęp do tych materiałów zapewnia indywidualny kod zamieszczony w każdym egzemplarzu książki.

Zmiany w prawie karnym procesowym w latach 2020–2022 dokonane zostały tzw. ustawami covidowymi. Co do zasady zmiany przepisów powinny mieć ograniczony temporalnie zakres, wyznaczony czasem trwania epidemii bądź zagrożenia epidemicznego. Po ustaniu tego zagrożenia zmienione przepisy powinny przestać obowiązywać. Z tego względu w toku wykładu pominięto przepisy mające epizodyczny charakter, ograniczając się do objaśnienia tylko tych kwestii, które nie mają takiego charakteru.

W stosunku do poprzedniego wydania podręcznika z 2020 r. zmienił się skład autorów, gdyż dr Karolinę Kremens zastąpiła dr Dominika Czerniak, która zaktualizowała rozdziały napisane przez poprzedniczkę. W kolejnych wydaniach podręcznika dr Dominika Czerniak opracuje od nowa przydzielone już rozdziały książki.

Mamy nadzieję, że niniejszy podręcznik pozwoli studentom prawa i administracji na opanowanie teoretycznych podstaw procesu karnego i poznanie mechanizmów kierujących jego ruchem, a aplikantom, a nawet praktykom, ułatwi zrozumienie ustawowych regulacji i sądowych orzeczeń, a także będzie stanowić impuls do krytycznej oceny obowiązującej ustawy procesowej i przyjętego w niej modelu procesu karnego.

maj 2022 r.

Jerzy Skorupka

Rozdział I

ZAGADNIENIA OGÓLNE

Pojęcia do zapamiętania:

1. Proces karny, postępowanie karne, procedura karna, prawo karne procesowe.
2. Statyka i kinetyka procesu karnego.
3. Paradygmat procesu karnego.
4. Proces przed sądami powszechnymi i specjalnymi.
5. Proces zasadniczy i akcja cywilna.
6. Postępowanie zwyczajne i szczególne.
7. Proces ogólny, konkretny i rzeczywisty.
8. Mediacja.
9. Oddanie pod osąd.
10. Procesowa tożsamość czynu.
11. Niezmiennność i niepodzielność procesu karnego.
12. Sprawiedliwość materialna i proceduralna.
13. Rzetelny proces karny.
14. Proces skargowy, inkwizycyjny i mieszany.
15. Ściganie karne, obrona karna, rozstrzyganie.
16. Funkcja procesowa.
17. Funkcje prawa karnego procesowego: prakseologiczna, gwarancyjna, porządkująca.
18. Granice procesu karnego.
19. Wymiar sprawiedliwości.

Po przeczytaniu rozdziału student powinien:

1. Określić pojęcie procesu karnego i wymienić jego rodzaje.
2. Odróżnić działania prowadzone w ramach procesu karnego od działań podejmowanych poza jego granicami.

3. Odróżnić proces karny w znaczeniu konkretnym i rzeczowym.
4. Określić, czy przedmiot procesu uległ zmianie lub podziałowi.
5. Określić podstawę faktyczną i prawną procesu karnego.
6. Odróżnić podstawę faktyczną wszczęcia procesu karnego od przedmiotu procesu karnego.
7. Wskazać kryteria wyłączające przyjęcie tożsamości czynu zarzucanego i przypisanego.
8. Określić istotę procesu karnego.
9. Określić cele procesu karnego.
10. Określić aksjologię procesu karnego.
11. Określić elementy sprawiedliwości karnomaterialnej i proceduralnej.
12. Wymienić źródła prawa karnego procesowego.
13. Określić, na czym polega i do czego zmierza tzw. akcja cywilna w procesie karnym.
14. Znać etapy i fazy procesu karnego i je scharakteryzować.
15. Znać rodzaje i tryby procesu karnego i je scharakteryzować.
16. Wymienić cele i cechy mediacji.
17. Odróżnić pojęcie procesu karnego od pojęcia postępowania karnego.
18. Zdefiniować pojęcie procedury karnej i określić jej znaczenie w państwie.
19. Określić i scharakteryzować funkcje przepisów prawa karnego procesowego.
20. Wymienić i scharakteryzować funkcje procesowe przepisów prawa karnego procesowego.
21. Wskazać granice procesu karnego i ich znaczenie.
22. Określić pojęcie wymiaru sprawiedliwości i wskazać gwarancje prawidłowego sprawowania wymiaru sprawiedliwości.
23. Określić gwarancje procesowe i je scharakteryzować.

1. Pojęcie procesu karnego

1.1. Uwagi ogólne

Proces karny stanowi złożoną instytucję prawa procesowego, w ramach której rozpoznawane są sprawy karne, przez co należy rozumieć wykrycie i ustalenie czynu przestępnego oraz jego sprawcy, wyjaśnienie okoliczności sprawy, ustalanie konsekwencji prawnych czynu zabronionego, pociągnięcie sprawcy tego czynu do odpowiedzialności prawnej oraz ewentualne wykonanie kary i innych środków reakcji karnej albo środków zabezpieczających. **Klasyczna koncepcja procesu** stawia sobie za cel „efektywną realizację prawa materialnego, gdyż dąży do zapewnienia jak największej «przewidywalności» decyzji organów stosujących prawo, co stanowi podstawowy warunek skutecznego oddziaływania na stosunki społeczne, a także –

do zapewnienia jak największego poczucia pewności i bezpieczeństwa obywateli¹. W koncepcji klasycznej rola sądu ogranicza się do zastosowania norm procesowych i rozstrzygnięcia sporu. Proces karny zredukowany jest więc do sposobu realizacji prawa materialnego. Inaczej postrzega się proces karny w koncepcji postklasycznej, w której podstawowym założeniem jest rozwiązanie konfliktu m.in. przez oddanie go w ręce stron. **Postklasyczna koncepcja procesu** opiera swój program na odrzuceniu założenia, że normy procesowe pełnią funkcję instrumentalną wobec norm materialnoprawnych oraz że najlepszą metodą rozstrzygania sporów jest zastosowanie norm materialnych i dlatego powinny one stanowić podstawę podejmowanych decyzji. W procesie postklasycznym miarą sprawiedliwości, obok prawidłowego zastosowania normy prawa karnego materialnego, jest także rzetelne procedowanie odpowiadające zasadzie *due process of law*, czyli taka organizacja procesu, zdobywania informacji, przeprowadzania i oceny dowodów, które zapewnią przeprowadzenie postępowania w sposób uznany przez strony za *fair*.

Proces karny stanowi zespół prawnie uregulowanych czynności organów państwa i innych uczestników postępowania, gdyż prawo karne procesowe ustala porządek dokonywania czynności procesowych składających się na proces karny, określając ich sekwencję, wzajemne związki i zależności. Proces karny stanowi zatem **konstrukcję prawną** przemyślaną i świadomie wykreowaną przez ustawodawcę do osiągnięcia określonych celów.

DEFINICJA

Proces karny jest **ustawowo uregulowany**, a zatem z góry określony przez przepisy prawne, przez co ustawodawca stanowi, że działalność procesowa, tj. zachowanie uczestników procesu, może odbywać się wyłącznie w sposób przewidziany w ustawie, co legitymizuje zachowanie uczestników procesu jako ich działalność wykonywaną w procesie karnym.

Wynika stąd, że działalność uczestników postępowania musi być **związana z procesem**, a ściślej rzecz biorąc – z czynnościami podejmowanymi w procesie oraz z celem i przedmiotem procesu, co do którego ma zapaść rozstrzygnięcie. Nie stanowi zatem działalności procesowej zachowanie niezwiązane z procesem karnym. Taka działalność odbywa się bowiem poza procesem karnym, a tym samym – bez podstawy prawnej zawartej w przepisach prawa karnego procesowego.

Zachowanie organów i dalszych uczestników niezwiązane z procesem nie stanowi działalności procesowej i musi być kwalifikowane jako prowadzone poza procesem karnym, gdyż odbywa się bez podstawy prawnej i poza granicami procesu karnego.

¹ Por. L. Morawski, *Argumentacje, racjonalność i postępowanie dowodowe*, Toruń 1998, s. 168–169.

Prawne uregulowanie procesu karnego ma na celu zapewnienie prawidłowych i skutecznych sposobów ścigania sprawców przestępstw, wyeliminowanie dowolności w działaniu organów procesowych oraz właściwe ustalenie pozycji procesowej osób biorących udział w postępowaniu. Obywatel powinien bowiem wiedzieć, przez jakie organy oraz w jaki sposób będzie prowadzone przeciw niemu postępowanie, a także w jaki sposób wolno mu się bronić przed oskarżeniem. Dlatego forma prowadzenia procesu karnego nie może być dowolna, ale jest z góry określona. Wykluczenie dowolności form postępowania prowadzi bowiem do zapobieżenia samowoli organów działających w procesie karnym, a tym samym – do zapewnienia obywatelowi poszanowania jego praw, a także do stworzenia dla niego tzw. **gwarancji procesowych**. Kilkadziesiąt lat temu S. Śliwiński ujął tę kwestię obrazowo, stwierdzając, że „dzięki temu prawo karne procesowe wyłącza zdanie oskarżonego na łaskę lub niełaskę organów ścigania, oskarżyciela publicznego lub sądu oraz stwarza stan, w którym formy procesowe chronią przed niesłusznym skazaniem i nie dopuszczają do podeptania najcenniejszych praw obywatelskich”².

1.2. Proces karny w znaczeniu normatywnym i ogólnym

W znaczeniu normatywnym proces karny stanowi obowiązujący model określony przez prawo karne procesowe. Jest to **wzorzec postępowania** organów procesowych i innych uczestników postępowania w każdej konkretnej sprawie. Normy prawa karnego procesowego określają proces karny w znaczeniu ogólnym. Proces karny w znaczeniu ogólnym stanowi zatem działalność przewidzianą obowiązującymi przepisami, mającą na celu wykrycie i ustalenie przestępstwa, jego sprawcy oraz wymierzenie kary lub zastosowanie innych środków, będącą modelem przewidzianym w obowiązujących przepisach, któremu powinien być podporządkowany każdy proces karny w znaczeniu konkretnym, tzn. każdy proces przeciwko oznaczonej osobie. Proces karny w znaczeniu ogólnym stanowi **model normatywny** będący podstawą prawną konkretnej działalności procesowej. Proces karny w znaczeniu ogólnym nie może być sprzeczny z prawem karnym procesowym, gdyż jest on przez przepisy tego prawa określony.

1.3. Proces karny w znaczeniu konkretnym i rzeczywistym

Proces karny w znaczeniu **konkretnym** stanowi uregulowaną przez prawo karne procesowe działalność odbywającą się w określonym procesie, prowadzonym w sprawie o konkretne przestępstwo przeciwko oznaczonej osobie, zmierzającą do wykrycia i ewentualnego ukarania sprawcy określonego przestępstwa (np. proces X.Y.). Może się zdarzyć, że konkretny proces karny będzie niezgodny z prawem karnym proce-

² Zob. S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1959, s. 6.

sowym, a tym samym – z procesem karnym w znaczeniu ogólnym. Taka sytuacja będzie miała miejsce w razie prowadzenia procesu w sposób niezgodny z przepisami prawa karnego procesowego.

Proces karny w znaczeniu **rzeczywistym** stanowi zaś wypadkową sumy konkretnych procesów karnych. Proces karny w tym znaczeniu stanowi **obraz działalności procesowej** prowadzonej w konkretnych sprawach, wskazuje, jak w praktyce przebiega proces karny. Obraz procesu karnego nakreślony na podstawie obowiązujących przepisów prawa, poglądów doktryny i orzecznictwa sądowego jest bowiem niepełny. Dopiero ukazanie praktycznej realizacji ustawowego modelu daje pełny obraz procesu karnego.

Proces rzeczywisty stanowi podstawę do oceny obowiązującego modelu przez pryzmat jego praktycznej (rzeczywistej) realizacji. Pozwala też na wskazywanie błędów praktyki, a także na sprawdzanie i korygowanie tych założeń ogólnych, które w praktyce okazały się nieprzydatne. Proces karny w znaczeniu rzeczywistym, to zatem typowy, przeciętny obraz procesu karnego, jaki występuje w praktyce.

Niezgodność modelu normatywnego, czyli procesu karnego w znaczeniu ogólnym, z procesem karnym rzeczywistym wskazuje, że praktyka procesowa, czyli działalność organów i uczestników postępowania, odbiega od normatywnego wzorca.

1.4. Przedmiot procesu karnego oraz podstawa jego wszczęcia

Przedmiotem procesu jest kwestia popełnienia przestępstwa, a w dalszej kolejności – **problem odpowiedzialności karnej i ewentualnie cywilnej określonej osoby za zarzucone jej przestępstwo**³. W konkretnym procesie karnym wymieniona kwestia może być rozstrzygnięta w różny sposób. W kontradiktoryjnym postępowaniu strony przeprowadzają przeciw dowody i przekonują sąd do swoich racji procesowych. Może to doprowadzić do sytuacji, że zarzut oskarżenia upadnie np. z braku wystarczających dowodów na poparcie tezy oskarżenia lub z powodu uznania dowodów obrony za wiarygodne i odmówienia tej cechy dowodom oskarżenia. Zarzut oskarżenia stanowi bowiem jedynie hipotezę oceny określonego zdarzenia, która może, ale nie musi zostać potwierdzona w procesie. Dlatego przedmiotem procesu jest kwestia odpowiedzialności prawnej oskarżonego za zarzucony mu czyn. Wskazana na wstępie kwestia jest **głównym przedmiotem zasadniczego procesu karnego**. W postępowaniu adhezyjnym, które obowiązywało do 30.06.2015 r., przedmiotem była kwestia ewentualnej odpowiedzialności cywilnej oskarżonego. Można także mówić o **przedmiotach ubocznych procesu** w odniesieniu do np. postępowań następczych lub incy-

³ Zob. M. Cieślak, *O pojęciu przedmiotu procesu karnego i w sprawie tzw. „podstawy procesu”*, PiP 1959/8–9, s. 333.

dentalnych. Przedmiotem postępowania w sprawie o ułaskawienie będzie więc kwestia ewentualnego ułaskawienia sprawcy przestępstwa, a przedmiotem postępowania o zastosowanie lub przedłużenie tymczasowego aresztowania – ewentualne zastosowanie lub dalsze stosowanie tego środka zapobiegawczego.

Przedmiot procesu nie powinien ulegać zmianom w czasie trwania procesu, co określa się mianem **niezmienności przedmiotu procesu**. W postępowaniu przygotowawczym wymieniona dyrektywa ma charakter względny, gdyż w razie konieczności zarzucenia podejrzanemu popełnienia innego przestępstwa lub czynu w zmienionej w istotny sposób postaci wydaje się nowe postanowienie o przedstawieniu zarzutów (art. 314 k.p.k.). W postępowaniu głównym kwestia odpowiedzialności karnej oskarżonego jest powiązana z czynem zarzuconym mu w akcie oskarżenia. Jeżeli jednak na podstawie okoliczności, które wyszły na jaw w toku rozprawy, oskarżyciel zarzucił oskarżonemu inny czyn oprócz objętego aktem oskarżenia, sąd może za zgodą oskarżonego rozpoznać nowe oskarżenie na tej samej rozprawie (art. 398 § 1 k.p.k.). Przeszkodą w rozpoznaniu rozszerzonego oskarżenia jest konieczność przeprowadzenia postępowania przygotowawczego co do nowego czynu. W wymienionym wypadku przedmiot procesu ulega więc zmianie poprzez rozszerzenie przedmiotu o nowo zarzucone przestępstwo.

Nie stanowi zmiany przedmiotu procesu odmienna ocena prawna czynu zarzuconego oskarżonemu. W takim wypadku, jeżeli nie wychodzi się poza granice oskarżenia, można czyn zakwalifikować z innego przepisu prawnego, uprzedzając o tym obecne na rozprawie strony (art. 399 § 1 k.p.k.). Jeżeli zaś po rozpoczęciu przewodu sądowego ujawni się, że czyn oskarżonego stanowi wykroczenie, sąd rozpoznaje sprawę w tym samym składzie, z tym że w dalszym toku postępowania stosuje już przepisy ustawy z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2021 r. poz. 457 ze zm.). W taki sam sposób postępuje się w sprawach o wykroczenia popełnione przez żołnierzy w czynnej służbie wojskowej.

Przedmiot procesu powinien być **niepodzielny**. Oznacza to, że niedopuszczalne jest orzekanie o fragmentach tego samego przedmiotu w różnych procesach. Wymienioną dyrektywę wyraża postulat rozpoznania sprawy pomocników, podlegaczy oraz innych osób, których przestępstwo pozostaje w ścisłym związku z przestępstwem sprawcy, przez sąd właściwy dla sprawców przestępstw, jeżeli postępowanie przeciwko tym osobom toczy się jednocześnie (art. 34 § 1 k.p.k.). Jeżeli sprawy wymienionych osób toczą się w różnych postępowaniach, należy je połączyć we wspólnym postępowaniu (art. 34 § 2 k.p.k.). Dyrektywa niepodzielności przedmiotu procesu doznaje ograniczenia, jeżeli zachodzą okoliczności utrudniające rozpoznanie sprawy co do tego samego przedmiotu. W takim wypadku możliwe jest wyłączenie i odrębne rozpoznanie sprawy poszczególnych osób lub o poszczególne czyny (art. 34 § 3 k.p.k.). Oba aspekty przedmiotu procesu (niezmiennność i niepodzielność) posiadają zasadnicze znaczenie w postępowaniu głównym po wniesieniu aktu oskarżenia

do sądu i stosunkowo mniejsze znaczenie w postępowaniu przygotowawczym, gdzie najczęściej dochodzi do odstępstw od stosowania wymienionych dyrektyw.

Wszczęcie postępowania zmierzającego do rozstrzygnięcia o jego przedmiocie, tj. o odpowiedzialności danej osoby za zarzucany jej czyn, **opiera się na dwóch podstawach**, a mianowicie na podstawie faktycznej i podstawie prawnej, czyli tzw. kwalifikacji prawnej czynu. **Podstawę faktyczną** procesu karnego stanowi domniemanie popełnienia przestępstwa. W postępowaniu prowadzonym przeciwko określonej osobie (*in personam*) podstawa faktyczna stanowi procesową hipotezę czynu zarzucanego oskarżonemu. W zależności od etapu procesowego wymagany jest różny stopień prawdopodobieństwa popełnienia czynu karalnego. Do wszczęcia postępowania przygotowawczego w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego wystarczające i konieczne jest istnienie uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa (art. 303 k.p.k.). Brak takiego podejrzenia powoduje wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania (art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k. w zw. z art. 305 § 1 k.p.k.). Przedstawienie w postępowaniu przygotowawczym zarzutu popełnienia przestępstwa wymaga już istnienia danych uzasadniających dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła określona osoba (art. 313 § 1 k.p.k.). Dla sporządzenia aktu oskarżenia konieczne jest zaś przeprowadzenie postępowania, które dostarczyło podstaw do jego wniesienia (art. 322 § 1 k.p.k. *a contrario*). W sprawach z oskarżenia prywatnego, w których nie wymaga się postępowania przygotowawczego poprzedzającego postępowanie sądowe, akt oskarżenia powinien wskazywać osobę, zarzucany jej czyn oraz dowody na poparcie żądania ukarania określonej osoby za zarzucony jej czyn (art. 487 k.p.k.).

Podstawę faktyczną wszczęcia procesu karnego należy odróżniać od przedmiotu procesu.

Ponieważ podstawą faktyczną odpowiedzialności jest czyn zarzucony oskarżonemu, który w razie jego potwierdzenia zostaje mu przypisany w wyroku, musi zachodzić **tożsamość czynu zarzucanego i przypisanego oskarżonemu**. Czyn, za który został on skazany, musi być czynem, o który został oskarżony. Dotychczas nie wypracowano jednak powszechnie przyjętych pozytywnych kryteriów ustalenia tożsamości czynu. Wypracowano zaś następujące **kryteria negatywne**:

- 1) nastąpiła zmiana osoby sprawcy, gdyż ustalono, że przestępstwo popełnił kto inny;
- 2) nastąpiła zmiana dobra prawnego (przedmiotu ochrony);
- 3) nastąpiła zmiana osoby pokrzywdzonego i jednocześnie wystąpiła jakakolwiek (dowolna) różnica dotycząca miejsca, czasu, przedmiotu wykonawczego lub ustawowych znamion czynu;
- 4) nie doszło do zmiany pokrzywdzonego, ale ujawniły się cztery różnice (wszystkie jednocześnie) dotyczące miejsca, czasu, przedmiotu wykonawczego i ustawowych znamion czynu.

Pomocnicza reguła stosowana do ustalenia braku tożsamości pomiędzy czynem zarzuconym a przypisanym stanowi, że identyczność czynu jest wyłączona, jeżeli w porównywalnych jego określeniach zachodzą różnice tak istotne, że według rozsądnej życiowej oceny nie można ich uznać za określenie tego samego zdarzenia faktycznego⁴.

 Brak tożsamości czynu powoduje umorzenie postępowania bądź uniewinnienie oskarżonego, w zależności od układu procesowego. Jeżeli okoliczności powodujące brak tożsamości czynu zostały ujawnione przed rozpoczęciem przewodu sądowego, powoduje to umorzenie postępowania, a gdy po rozpoczęciu postępowania sądowego – uniewinnienie oskarżonego, chyba że sprawca w chwili czynu był niepoczytalny (art. 414 § 1 k.p.k.).

Problem tożsamości czynu, o którym zawiadomiono, oraz czynu, który zarzucono w postanowieniu o przedstawieniu zarzutu, a następnie w akcie oskarżenia, nie występuje w postępowaniu przygotowawczym. Ten etap procesu wszczyna się bowiem także z urzędu (art. 10 § 1 k.p.k. w zw. z art. 303 k.p.k.), a w jego toku przeprowadza się czynności z urzędu (art. 9 § 1 k.p.k.). Sprawia to, że organ prowadzący postępowanie przygotowawcze nie jest krępowany zakresem zawiadomienia o przestępstwie lub zakresem własnych ustaleń opisanych w postanowieniu o wszczęciu postępowania przygotowawczego.

Natomiast gdy w toku rozprawy okaże się, że zarzucony oskarżonemu czyn można zakwalifikować z innego przepisu prawnego, sąd stosuje właściwy przepis prawa. Warunkiem zakwalifikowania czynu według innego przepisu prawa jest pozostawanie w **granicach wyznaczonych aktem oskarżenia**. Innymi słowy, zmieniona kwalifikacja prawna czynu musi dotyczyć tego samego **zdarzenia faktycznego**. Ponadto sąd jest obowiązany uprzedzić strony (oskarżyciela i oskarżonego) o możliwości zakwalifikowania czynu według innego przepisu prawnego w celu umożliwienia im odniesienia się do tej kwestii (art. 399 § 1 k.p.k.). Na wniosek oskarżonego sąd może przerwać rozprawę – na czas nie dłuższy niż 42 dni – aby umożliwić mu przygotowanie się do obrony (art. 399 § 2 k.p.k.).

Możliwość zmiany kwalifikacji prawnej czynu zarzuconego oskarżonemu nie dotyczy sytuacji, gdy po rozpoczęciu przewodu sądowego okaże się, że czyn stanowi tylko (wyłącznie) wykroczenie, a nie przestępstwo. W takim wypadku sąd rozpoznaje sprawę dalej w takim samym składzie, stosując przepisy Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia (art. 400 § 1 k.p.k.).

Inna sytuacja występuje w razie **przedmiotowego rozszerzenia oskarżenia** na rozprawie, gdy na podstawie okoliczności, które wyszły na jaw w toku rozprawy, oskarżyciel (publiczny lub prywatny) zarzucił oskarżonemu inny czyn oprócz objętego

⁴ Zob. S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2008, s. 27.

aktem oskarżenia. W takim wypadku sąd może rozpoznać nowe oskarżenie na tej samej rozprawie, jeżeli spełnione są następujące warunki:

- 1) jest zgoda oskarżonego;
- 2) brak konieczności przeprowadzenia postępowania przygotowawczego co do nowego czynu;
- 3) brak przeszkód prawnych w rozpoznaniu nowego czynu, np. niewłaściwy sąd lub tryb postępowania (art. 398 § 1 k.p.k.).

Jeżeli nowy zarzut odpowiada wymogom formalnym aktu oskarżenia określonym w art. 332 § 1 pkt 2–4 k.p.k., może dojść do tzw. **procesu wpadkowego** o nowy, niezarzucony dotąd oskarżonemu czyn. W razie odroczenia rozprawy (niezależnie od powodów) oskarżyciel jest obowiązany wnieść nowy lub dodatkowy akt oskarżenia.

1.5. Statyka i kinetyka procesu karnego

Proces karny przebiega w sposób linearny. Ma swój początek i koniec. Składają się na niego następujące po sobie czynności, sekwencje i stadia tworzące tok procesu. Badanie i poznawanie procesu obejmuje więc jego przedmiot, czyli to, „co jest w ruchu”, oraz mechanizmy (prawa) rządzące ruchem procesu. Nauka prawa karnego procesowego zajmuje się zatem badaniem tzw. kinetyki procesu, czyli zjawiskami związanymi z jego przebiegiem, oraz badaniem tzw. statyki procesu, czyli czynnościami i stosunkami, do których przebieg procesu się odnosi⁵.

DEFINICJA

Statyka jest nauką o strukturze procesu, a **kinetyka** – nauką o ruchu procesowym badającą etapy (stadia) procesu oraz jego odmiany i nurty.

W ramach statyki wyróżnia się tzw. elementy czynne, którymi są uczestnicy procesu, tj. organy procesowe, strony, reprezentanci stron, pomocnicy procesowi, rzecznicy interesów oraz osobowe źródła dowodowe, a także tzw. elementy bierne, tj. przedmiot postępowania, przedmiot czynności procesowych, narzędzia (instrumenty) procesowe.

Uczestników procesu określa się umownie jako „elementy czynne”, gdyż to oni stanowią źródło ruchu procesowego, siłę napędową procesu. To z ich inspiracji przeprowadza się czynności procesowe. Działalność uczestników uruchamia i rozwija proces, stanowiąc o jego ruchu. Dalsze elementy traktuje się jako bierne, gdyż do nich odnosi się działalność uczestników oraz stanowią środki, którymi uczestnicy procesu posługują się w swej działalności⁶.

⁵ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 31.

⁶ Wszystkie elementy czynne i bierne zostały omówione w dalszej części podręcznika.

1.6. Istota procesu karnego

Próby teoretycznego objaśnienia „istoty” procesu karnego były podejmowane w XIX i XX w., głównie w literaturze niemieckiej. W nauce prawa karnego procesowego nie ma jednak zgody co do tego, którym cechom (elementom) procesu należy nadać zasadnicze znaczenie, uznając je za wskazujące na istotę procesu karnego. Spory dotyczą także kwestii, czy istoty procesu karnego należy upatrywać w jednym elemencie, czy w wielu. Niejasne jest również to, czy przedmiotem eksploracji na tym polu ma być proces karny w znaczeniu ogólnym (normatywnym), proces rzeczywisty czy też proces konkretny.

Spośród teorii objaśniających istotę procesu karnego duże znaczenie uzyskała koncepcja (teoria) **procesu karnego jako stosunku prawnego**. Pierwotnie koncepcja ta odnosiła się do procesu cywilnego, a następnie została przeniesiona na grunt procesu karnego. Jej twórcą jest teoretyk niemiecki O. Bülow⁷. Według tej teorii proces karny jest stosunkiem prawnym, który zawiązuje się w zasadzie pomiędzy sądem a stronami. Stosunek ten ma charakter publicznoprawny, pozostając w ciągłym ruchu, zależnie od stadiów procesu. Prawnie określone uprawnienia i obowiązki przysługujące i obciążające sąd oraz strony procesowe kształtują ich wzajemne powiązania i zależności, tworząc w swym całokształcie stosunek prawny. Proces jest zatem stosunkiem prawnym stopniowo postępującym i rozwijającym się. Przyznanie zaś oskarżonemu szerokich uprawnień procesowych, które zostały oparte na założeniu konieczności rozwinięcia ról procesowych stron, wymaga możliwie pełnej realizacji zasady kontrydiktoryjności i zasady równości stron.

W polskiej nauce prawa karnego procesowego wymieniona teoria spotkała się zarówno z krytyką, jak i z akceptacją. W pierwszym wypadku zwracano uwagę, że zawężenie istoty procesu karnego do stosunków występujących pomiędzy sądem a stronami powoduje, że poza procesem znajduje się etap przygotowawczy i wykonawczy. Natomiast oparcie istoty procesu jedynie na stosunku wzajemnym pomiędzy stronami sprawia, że poza tą konstrukcją musiałyby pozostać wszystkie inne stosunki prawne (powstałe przez udział w procesie np. świadka lub biegłego)⁸. W drugim wypadku, odnosząc się z aprobatą do wymienionej teorii, przyjmowano, że wewnętrzną podstawę procesu stanowi podejrzenie, że pomiędzy grupą społeczną (państwem) a oskarżonym wytworzył się stosunek oparty na prawie karnym materialnym, polegający na tym, że oskarżony przez naruszenie przepisów prawa materialnego stał się dłużnikiem grupy społecznej domagającej się kary lub przynajmniej stosowania środka zabezpieczającego⁹. Później wyrażano jednak pogląd, że stosunek procesowy powstaje na podstawie normy prawa procesowego. Zawiązuje się on na skutek zdarzenia

⁷ Zob. O. Bülow, *Die Lehre von den Prozesseinreden Und Prozessvoraussetzungen*, Giesen 1886.

⁸ Zob. L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej*, Warszawa 1953, s. 10.

⁹ Zob. S. Śliwiński, *Polski proces...*, s. 45; S. Śliwiński, *Proces karny. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 49.

prawnego, najczęściej czynności procesowej przewidzianej przez prawo procesowe, z którą to prawo wiąże powstanie uprawnienia lub powstanie obowiązku procesowego. Podstawą więc stosunku procesowego są normy prawa karnego procesowego regulujące treść danego stosunku. Z chwilą wszczęcia procesu pomiędzy uczestnikami procesu zawiązują się stosunki procesowe, których treścią są wzajemne uprawnienia i obowiązki podmiotów stosunku prawnego.

Wyrażano także stanowisko, że w procesie karnym istnieją trzy podmioty:

- 1) prokurator jako organ oskarżenia publicznego;
- 2) oskarżony;
- 3) sędzia (sąd).

Występowanie tych podmiotów w procesie powoduje zawiązywanie się pomiędzy nimi określonych stosunków, stąd też proces karny określano trójstronnym (trójpodmiotowym) stosunkiem prawnym. Oprócz wymienionych (głównych) podmiotów oraz istniejących między nimi stosunków w procesie występują także inne osoby, pomiędzy którymi nawiązują się dalsze stosunki, których treścią są wzajemne prawa i obowiązki. Stosunki procesowe zawiązują się bowiem pomiędzy wszystkimi uczestnikami procesu.

Według omawianej teorii istotą procesu karnego jest ustalenie przez właściwy organ, w przewidzianym przez ustawę trybie, czy miało miejsce naruszenie norm prawa karnego materialnego, czy uczynił to oskarżony i czy ponosi odpowiedzialność za swój czyn. Proces sprowadza się więc do splotu poszczególnych czynności procesowych prowadzonych w warunkach ustanowionych przez prawo karne procesowe. Kolejne zmiany w układzie stosunków prawnych pomiędzy uczestnikami procesu zachodzące w toku postępowania nie następują samoczynnie, lecz w wyniku świadomej działalności uczestników procesu. Proces w prawnym znaczeniu sprowadza się zatem do zespołu poszczególnych czynności procesowych następujących w przewidzianej przez prawo karne procesowe kolejności i powodujących zmiany w układzie wzajemnych stosunków prawnych pomiędzy uczestnikami procesu. Inny jest stan prawny i wzajemne stosunki pomiędzy uczestnikami procesu przed wniesieniem aktu oskarżenia do sądu, inny – po uprawomocnieniu się wyroku.

Stosunki procesowe pod względem treści i zakresu ulegają zmianie w toku trwania procesu w związku z przechodzeniem procesu do innego stadium procesowego. Z chwilą przejścia procesu z jednego stadium do następnego zmienia się rodzaj i zakres wzajemnych uprawnień i obowiązków pomiędzy głównymi podmiotami, np. wydanie przez prokuratora postanowienia o przedstawieniu zarzutu rodzi uprawnienia i obowiązki podejrzanego i prokuratora. Skierowanie do sądu aktu oskarżenia zmienia te uprawnienia i obowiązki. Jeszcze inne uprawnienia i obowiązki przysługują podmiotom procesu w postępowaniu odwoławczym i wykonawczym.

Współcześnie odrzuca się pogląd, że proces karny stanowi jednolity (jeden) stosunek procesowy. Mimo to nie ulega wątpliwości, że stosunki procesowe jako elementy procesu mają nadal istotne znaczenie. Wyodrębnienie i kwalifikowanie stosunków procesowych ma znaczenie przede wszystkim poznawcze. Charakter stosunków procesowych na określonym etapie przebiegu procesu pozwala ocenić jego obraz, a zwłaszcza pozycję stron procesowych¹⁰. Wartością omawianej teorii jest zwrócenie uwagi na konstytutywne cechy procesu karnego. Stosunki pomiędzy podmiotami procesu, a mianowicie: sądem, oskarżycielem i oskarżonym, mają istotne znaczenie dla określenia charakteru prawnego procesu karnego i „zjawisk” w nim występujących. W zależności od tego, jak ukształtowane są stosunki pomiędzy wymienionymi podmiotami, proces karny przybiera konstrukcję trójpodmiotową lub dwupodmiotową. W razie wyraźnego rozdzielenia funkcji procesowych spełnianych przez te podmioty (rozstrzyganie, oskarżanie, obrona) proces będzie posiadał konstrukcję trójpodmiotową. W razie spełniania przez wymienione podmioty dwóch funkcji jednocześnie proces będzie posiadał konstrukcję dwupodmiotową. **Konstrukcja trójpodmiotowa** jest właściwa dla **procesu skargowego** (akuzacyjnego), w którym oskarżyciel jest stroną, stosownie do paremii *nemo iudex sine actore*. Natomiast kumulacja funkcji oskarżania i rozstrzygania w obrębie uprawnień jednego podmiotu (sądu lub oskarżyciela), a zatem **konstrukcja dwupodmiotowa**, jest właściwa dla procesu inkwizycyjnego.

Istoty procesu karnego poszukiwano także w **systemie gwarancji procesowych**¹¹, opierając się na przeciwstawieniu interesu prywatnego interesowi społecznemu. Zgodnie z tą koncepcją proces karny jest zbiorem gwarancji praw oskarżonego, sposobem ochrony praw jednostki. Wymieniona teoria opiera się na założeniu, że wszyscy ludzie są sobie równi, a jednostka posiada interes odrębny od interesu państwa. W razie popełnienia przestępstwa konflikt zachodzi zatem pomiędzy jednostką a społeczeństwem uosobionym przez państwo. W późniejszym okresie wymieniony pogląd modyfikowano przez przyjęcie, że proces karny jako system gwarancji praw służy w szczególności za środek realizacji interesu państwa, który wyraża się w ściganiu i ukaraniu sprawcy przestępstwa. Działalność tę określano mianem „prawnej pieczy państwa” bądź „państwowego prawa karania” (*Rechtspflege*)¹². Przyjmowano jednak, że zadania państwa polegające na ściganiu sprawców przestępstw, a następnie ich ukaraniu nie powinny co do zasady polegać na ograniczaniu praw oskarżonego.

Pomimo że wymieniona teoria w czystej postaci nie znalazła uznania w polskiej dogmatyce prawa karnego procesowego, trafnie zwraca ona uwagę na konieczność rozróżnienia interesu publicznego i interesu prywatnego. Oba interesy albo, inaczej mówiąc, obie wartości podlegają prawnej ochronie. Proces karny stanowi zaś tę sferę działalności organów władzy publicznej, w której dochodzi do naruszenia interesu prywatnego.

¹⁰ Zob. S. Waltoś, *Proces karny. Zarys...*, s. 19.

¹¹ Zob. M. Faustin-Helie, *Traité de Instruction criminelle*, t. 1, Paryż 1945.

¹² Zob. S. Glaser, *Wstęp do nauki procesu karnego*, Warszawa 1928, s. 3–6.

5 NA WYŻSZĄ OCENĘ: Z uwagi na negatywne doświadczenia polskiego społeczeństwa (dawne i obecne) ingerencja państwa w sferę prywatnego interesu wymaga szczegółowej i zupełnej regulacji uwzględniającej wymogi wypływające z zasady subsydiarności oraz proporcjonalności ingerencji. Konflikt bądź kolizja obu wartości (interesu publicznego i interesu prywatnego) musi być szczególnie starannie wyważony, aby dla ochrony jednej z tych wartości nie doszło do zniweczenia drugiej z nich.

Na gruncie krytyki teorii procesu jako stosunku prawnego powstała **teoria procesu jako sytuacji prawnej**¹³, zakładająca, że proces karny zostaje poddany analizie nie pod kątem widzenia układu i rozwoju stosunków prawnych (procesowych), lecz pod kątem widzenia sytuacji prawnej, w jakiej dany proces się znajduje. Przyjmowano bowiem, że owo „położenie prawne” stanowi uzasadniony przez prawo stosunek osoby do orzeczenia sądu. Proces karny był zatem analizowany pod kątem widzenia sytuacji prawnej oskarżonego oraz stanu prawnego, w jakim znajduje się dana sprawa w stosunku do orzeczenia sądu. Omawiana teoria upatruje istotę procesu w procesowych widokach, możliwościach, ciężarach i uwolnieniu stron od ciężarów. Według tej koncepcji w procesie karnym nie chodzi więc o rzeczywiste prawa stron, ale o nadzieję korzyści, jaką może przynieść wyrok sądowy. Sytuacja prawna stron procesowych nie jest przy tym sytuacją formalną. Stanowi ona sytuację prawną, ale tylko wtedy, gdy sąd jest związany czynnościami dowodowymi. W przeciwnym wypadku mówi się o faktycznym, a nie prawnym oczekiwaniu na wyrok.

Próbą wyjaśnienia istoty procesu karnego jest ujmowanie go jako **formy realizacji prawa karnego materialnego**. Proces karny jest zatem traktowany jako wzorzec ustalony przez prawo, a więc jako prawo formalne. Ten wzorzec działań procesowych ma służyć realizacji prawa karnego materialnego. Wymieniona koncepcja sprowadza proces karny do roli podrzędnej, o charakterze technicznym i wykonawczym w stosunku do prawa materialnego. Reprezentowana jest ona w różnych odmianach. Łączona jest też zazwyczaj z innymi teoriami (teorią procesu jako systemu gwarancji, z teorią procesu jako stosunku prawnego). Zasadnicze warianty omawianej koncepcji zmierzają zaś do ustalenia wyraźnej zależności procesu karnego od prawa materialnego bądź też do wskazania, że proces karny jest środkiem realizacji prawa karnego materialnego. Ten drugi wariant prowadzi z kolei do stwierdzenia, że prawo procesowe reguluje wyłącznie sposoby realizacji prawa materialnego, że jest ono prawem pozbawionym wszelkiej realnej treści.

Pod adresem omawianej koncepcji podnosi się, że prawo karne procesowe, stanowiąc środek realizacji prawa karnego materialnego, nie ogranicza się bynajmniej do roli formy prawa materialnego. **Prawo karne procesowe posiada własną treść** uwarunkowaną wieloma elementami. Te kwestie są silnie akcentowane przez kierunek roz-

¹³ Zob. J. Goldschmidt, *Der Prozess als Rechtstage*, Berlin 1925.

woju prawa karnego procesowego określany mianem autonomii prawa karnego procesowego. Prawo karne procesowe posiada ponadto swoją własną formę zależną m.in. od aktualnych stosunków społeczno-politycznych w państwie. Oczywiście forma ta nie może stanowić przeszkody do należytej realizacji danego prawa materialnego, lecz jest ściśle dostosowana do potrzeb tego prawa.

Brak akceptacji dla traktowania procesu karnego wyłącznie jako reguły postępowania przed sądem spowodował powstanie **koncepcji mieszanych**, które z jednej strony zakładają istnienie ścisłego związku między prawem procesowym a prawem materialnym (proces jest środkiem realizacji roszczenia państwa o ukaranie sprawcy), z drugiej – stwierdzają samodzielność procesu wobec prawa materialnego, gdyż stosunek procesowy ma być samoistny, niezależny od bytu stosunku karnomaterialnego.

W tym obszarze uznanie zyskała **koncepcja charakteryzująca proces karny za pomocą kilku elementów**, a zwłaszcza działań procesowych sądu, dalszych organów i uczestników procesu karnego. Dla określania istoty procesu karnego przyjmuje się bowiem dwa założenia:

- 1) określenie istoty procesu karnego należy odnieść do procesu rzeczywistego, co nie wyklucza możliwości, a nawet potrzeby ukształtowania odrębnego pojęcia do określenia istoty procesu karnego w znaczeniu normatywnym;
- 2) przy ustalaniu istoty procesu karnego należy uwzględnić wszystkie jego najważniejsze elementy¹⁴.

Istoty procesu karnego dopatruje się zatem nie w jednej, ale w **wielu jego cechach**. Do elementów składających się na istotę procesu karnego zalicza się następujące jego charakterystyczne cechy:

- 1) proces jest działalnością niezależnego sądu, współdziałających z nim organów ścigania karnego oraz innych uczestników postępowania karnego;
- 2) jest to działalność uregulowana przez przepisy prawa karnego procesowego;
- 3) działalność procesowa przebiega w ramach stosunków procesowych;
- 4) proces karny jest podejmowany i prowadzony w określonym celu.

W tej koncepcji zasadniczym elementem procesu karnego jest działalność sądu, organów ścigania oraz innych uczestników procesu karnego. Proces składa się wszak z czynności procesowych, tj. określonych przez przepisy prawa karnego procesowego działań jego uczestników. Powstaje wraz z pierwszą czynnością organów ścigania, którą z reguły jest wszczęcie postępowania przygotowawczego. Wraz z podejmowaniem dalszych czynności rozwija się, przechodząc przez różne stadia, i kończy się wraz z wydaniem prawomocnego orzeczenia bądź – w szerszym znaczeniu – dopiero z zakończeniem postępowania wykonawczego. Proces karny jest determinowany przez czynności procesowe. Od ich realizacji zależy nie tylko byt procesu karnego,

¹⁴ Zob. A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 27.

lecz także jego kształt oraz końcowy rezultat. Brak czynności sprawia, że proces nie zostaje wszczęty (uruchomiony). Proces karny jest więc zespołem uporządkowanych i chronologicznie oraz planowo rozwijających się czynności. Wcześniejsze czynności procesowe, np. czynności wykonane w postępowaniu przygotowawczym, warunkują podjęcie, a także powodzenie dalszych czynności procesowych, np. czynności związanych z wyrokowaniem. Ciężar odpowiedzialności za właściwy poziom, rozwój i rezultaty całego postępowania karnego spoczywa zaś na organach procesowych. Jednak poziom procesu karnego oraz wartość jego wyników zależą także od działalności pozostałych jego uczestników, od aktywności wszystkich stron procesowych oraz ich pomocników.

Do cech określających istotę procesu karnego włącza się także **cel**, który ma być zrealizowany (osiągnięty) w procesie. W ten sposób określa się **sens** prowadzenia całego postępowania karnego oraz wykonywanych w nim czynności procesowych. Eksponowanie celu procesu karnego jest tym ważniejsze, że jest to dziedzina działalności organów państwowych nasycona wieloma formalnościami. Przyjmuje się, że poznanie prawdy jest bezpośrednim celem procesu, ponieważ dopiero na tej podstawie (i tylko na tej podstawie) może nastąpić wydanie aktu wymiaru sprawiedliwości, tj. orzeczenia o winie i karze lub o innego rodzaju konsekwencjach popełnionego przestępstwa. Następnym, niejako końcowym celem procesu karnego jest zastosowanie – w szerokim tego słowa znaczeniu – przepisów prawa karnego materialnego do konkretnego zdarzenia, tj. orzeczenie o winie sprawcy przestępstwa oraz o wyciągnięciu wobec niego wszystkich konsekwencji prawnych (karnych, wychowawczych, leczniczych itd.). Problematyka celu procesu karnego jest jednak zdecydowanie bardziej złożona i zostanie rozwinięta w dalszej części podręcznika.

Istoty procesu karnego poszukuje się także w **idei sprawiedliwości naprawczej**, która opiera się na założeniu, że „ofiara przestępstwa jest we współczesnym społeczeństwie podwójnie pokrzywdzona – nie tylko przez sprawcę, lecz także przez państwo. Wyłączona jest bowiem ze współuczestnictwa w swoim własnym konflikcie, który został «skradziony» (zawłaszczony) przez państwo, a w dokonaniu tej kradzieży wyspecjalizowali się prawnicy”¹⁵. Istota sprawiedliwości naprawczej opiera się na założeniu, że każdy, kto wyrządził innemu szkodę lub krzywdę, musi ją naprawić i jej zadośćuczynić. Proces karny powinien więc być ukierunkowany na ustalenie zasad naprawienia szkody i zadośćuczynienia krzywdzie. Według sprawiedliwości naprawczej przestępstwo stanowi naruszenie zgodnych z prawem relacji występujących między ludźmi. Przestępstwo jest zachowaniem nie tyle bezprawnym, ile niechcianym. Akcent kładzie się więc na to, że szkoda i krzywda wyrządzona przestępstwem, a nie naruszenie prawa, zło spowodowane przestępstwem, a nie kara, są pierwszoplanowy-

¹⁵ Zob. N. Christie, *Granice cierpienia*, Warszawa 1991, s. 113–114. Zob. też J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*, Warszawa 2004, s. 206–208.

mi elementami. Naruszenie prawa rodzi zaś po stronie sprawcy obowiązek restytucji, naprawienia szkody i wyrównania krzywdy¹⁶.

Sprawiedliwość naprawcza opiera się na trzech filarach:

- 1) prawie ofiary do rekompensaty;
- 2) zobowiązaniu sprawcy do odpowiedzialności i naprawienia wyrządzonej krzywdy;
- 3) uczestnictwie stron i społeczności lokalnej w procesie prowadzącym do restytucji przez sprawcę szkody wyrządzonej ofierze¹⁷.

Wartością koncepcji sprawiedliwości naprawczej jest dostrzeżenie ofiary i uwzględnienie jej potrzeb oraz konieczności naprawienia szkody w wymiarze rzeczywistym i symbolicznym. Podkreśla się, że podejście zorientowane na ofiarę wymaga uwzględnienia jej potrzeb również wtedy, gdy sprawca nie został ustalony i ujęty oraz pociągnięty do odpowiedzialności. Zwraca się także uwagę, że przestępstwo dotyka nie tylko ofiarę, ale całe społeczeństwo.

1.7. Aksjologia procesu karnego

Aksjologię prawa tworzy zbiór wartości zrelatywizowanych do wartości ocennych, zawartych *implicite* lub *explicite* w danym systemie prawa oraz do zasad i ocen, do których system prawa odsyła. Zbiór taki jest moralnym zapleczem prawa¹⁸. W europejskiej kulturze prawnej istotnym czynnikiem owego moralnego zaplecza prawa są prawa człowieka.

 Podstawy aksjologiczne i treściowe systemu prawa wyznacza Konstytucja RP, formułując system wartości, na których opiera się porządek prawny, a za pomocą zasad prawa, wyznaczając kierunek prawodawstwa, interpretacji przepisów prawnych oraz kierunek stosowania prawa.

W Konstytucji RP znajdują się odwołania do wartości prawa w postaci wolności, godności ludzkiej, sprawiedliwości, a w preambule ustawy zasadniczej – do prawdy. Bezpośrednie odwołanie się do zasady sprawiedliwości społecznej wyrażone zostało

¹⁶ Zob. H. Zehr, *The Little Book of Restorative Justice*, Nowy Jork 2003, s. 21.

¹⁷ Zob. M. Płatek, *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Warszawa 2005, s. 77.

¹⁸ Zob. W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 299; Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, Warszawa–Poznań 1978, s. 50, gdzie przyjmuje się, że moralność jest zbiorem ocen i norm wyznaczanych faktycznie przez daną grupę ludzi. Przez moralność można też rozumieć określone postępowanie człowieka (ludzi) podlegające ocenie moralnej. W takim ujęciu postępowanie to jest wartościowane przez normy i oceny moralne jako dobre lub złe, sprawiedliwe lub niesprawiedliwe, słuszne i niesłuszne.

w art. 2 Konstytucji RP, w art. 175 ust. 1 i art. 177 Konstytucji RP znalazło się zaś odwołanie do pojęcia sprawiedliwości w ujęciu konwencyonalnym.

Aksjologiczną podstawę procesu karnego stanowią więc **sprawiedliwość, prawda, wolność i przyrodzona godność człowieka**. Stanowią one kardynalne wartości procesu karnego. Uznanie tych wartości za fundamentalne powoduje konieczność ukształtowania procesu karnego w taki sposób, aby zapewniał respektowanie i ochronę tych wartości. Przyrodzona godność człowieka musi być chroniona w sposób zupełny i bezwarunkowy. Pozostałe wartości, tj. sprawiedliwość, prawda i wolność, nie mają charakteru absolutnego i mogą podlegać ograniczeniom, stosownie do kryteriów przewidzianych w zasadzie proporcjonalności.

Sprawiedliwość procesu sądowego, o której mowa w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, odnosi się do tzw. sprawiedliwości proceduralnej. Sprawiedliwy proces to zatem taki, w którym występują elementy gwarancyjne uprawnień stron postępowania. Także w piśmiennictwie karnoprosesowym wskazuje się, że treścią sprawiedliwości proceduralnej jest „dążenie do osiągnięcia sprawiedliwości (słusznego rozstrzygnięcia) za pomocą odpowiednio ukształtowanych przepisów procesowych należycie chroniących, przysługujące im w toku postępowania uprawnienia”¹⁹.

 W procesie karnym realizacja konstytucyjnej sprawiedliwości proceduralnej polega więc na takim ukształtowaniu przepisów postępowania, by w sposób najskuteczniejszy z możliwych zapewniała możliwość osiągnięcia sprawiedliwego rozstrzygnięcia. Urzeczywistnienie sprawiedliwości proceduralnej stwarza domniemanie sprawiedliwego rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu, czyli o winie oskarżonego.

Sprawiedliwość i prawda spełniają **funkcję organizującą proces karny**. W płaszczyźnie normatywnej, jako podstawowe wartości procesu karnego, determinują model, strukturę i organizację procesu karnego oraz treść przepisów prawa karnego procesowego. Proces karny jako całość, jego poszczególne stadia (etapy) oraz układ (sekwencja) czynności procesowych, a także treść przepisów, wszystko to ma być ukształtowane w taki sposób, aby rozpoznanie sprawy i jej rozstrzygnięcie było oparte na prawdziwych ustaleniach faktycznych oraz sprawiedliwe. Na etapie stosowania prawa prawda i sprawiedliwość determinują rozstrzygnięcie sprawy, które *verba legis* ma być sprawiedliwe, oraz rozpoznanie sprawy, które ma być rzetelne. Działalność organów procesowych ma być podporządkowana temu, aby rzetelnie rozpoznać sprawę, a następnie wydać sprawiedliwy werdykt²⁰.

¹⁹ Por. P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011, s. 99.

²⁰ Zob. J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 209.

Sprawiedliwość i prawda jako wartości procesu karnego spełniają funkcję organizującą proces wokół tych wartości.

1.8. Cele procesu karnego

1.8.1. Uwagi ogólne

Cele procesu karnego mogą być pojmowane na różne sposoby. W najogólniejszym ujęciu celem procesu karnego jest **wyobrażony rezultat**, do którego proces zmierza. Sekwencyjny i chronologiczny ciąg czynności procesowych sprawia, że w naturalny sposób proces – wcześniej czy później – się kończy. Właśnie ten rezultat, do którego wedle przewidywań opartych na znajomości powiązań pomiędzy czynnościami i zdarzeniami prawnymi zmierza dany przebieg, określa się jako cel procesu²¹. Przyjmuje się, że celem właściwym (w ścisłym znaczeniu) jest tylko rezultat zamierzony, o którym należy mówić, gdy przebieg procesu jest kierowany wolą ludzką.

W ujęciu „czysto” proceduralnym cel postępowania karnego jawi się jako uzyskanie, w sekwencji określonych czynności, **prawomocnego rozstrzygnięcia** jakiejś sprawy karnej. W ujęciu „czysto” materialnym – jako **urzeczywistnienie prawa karnego materialnego**. Analiza celów procesu karnego wskazuje jednak, że jest to zagadnienie znacznie szersze i bardziej skomplikowane. Celu procesu nie można bowiem sprowadzać wyłącznie do zespołu środków i czynności umożliwiających implementację prawa karnego materialnego. Równorzędnym celem procesu karnego jest także zorganizowanie (ułożenie, ukształtowanie) procesu karnego oraz jego przebieg w konkretnej sprawie, aby toczył się on rzetelnie, prowadząc do sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy karnej.

Należy dodać, że cele procesu karnego powinny być realizowane niezależnie od celów jego uczestników. Między celami procesu karnego a celami jego uczestników nie musi występować zgodność. Co więcej, nieuchronne są sytuacje konfliktowe (kolizje), zwłaszcza między celem procesu karnego wyrażającym interes publiczny w postaci pociągnięcia do odpowiedzialności sprawcy zamachu na chronione prawem wartości a celami oskarżonego i pokrzywdzonego wyrażającymi ich interes osobisty. W interesie publicznym, a często także w interesie pokrzywdzonego, leży pociągnięcie sprawcy przestępstwa do odpowiedzialności. W interesie oskarżonego zaś jest uniknięcie tej odpowiedzialności. Interes pokrzywdzonego wymaga wyrównania szkody lub krzywdy spowodowanej przestępstwem, co może pozostawać w zgodzie z interesem oskarżonego, zwłaszcza gdy prowadzona jest mediacja między wymienionymi podmiotami. Częściej jednak wyrównanie szkody lub krzywdy nie leży w interesie oskarżonego.

²¹ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973, s. 8.

Prawo karne procesowe powinno normować proces karny w sposób zapewniający kompromis między interesem publicznym a interesami jednostkowymi uczestników procesu, zwłaszcza oskarżonego i pokrzywdzonego.

1.8.2. Ustawowy cel procesu karnego

Normatywne określenie celu procesu karnego zawarte zostało w art. 2 § 1 k.p.k., zgodnie z którym przepisy tego kodeksu mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby:

- 1) sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności²²;
- 2) przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz także w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego;
- 3) uwzględnione zostały prawnie chronione interesy pokrzywdzonego;
- 4) rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

Przepis art. 2 § 1 k.p.k. wyraża następujące ogólne dyrektywy postępowania karnego:

- 1) trafnej reakcji prawnej;
- 2) uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego;
- 3) rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie.

W literaturze przedmiotu **dyrektywę trafnej reakcji prawnej** (trafnej represji) sprowadza się do następujących postulatów:

- 1) nikt niewinny nie poniesie odpowiedzialności;
- 2) nikt winny nie powinien ponieść odpowiedzialności większej, niż na to zasłużył;
- 3) nikt winny nie powinien uniknąć odpowiedzialności;
- 4) nikt winny nie powinien ponieść odpowiedzialności mniejszej, niż na to zasłużył²³.

²² Do 14.04.2016 r. normatywnym celem procesu karnego było wykrycie i pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa oraz uwolnienie od tej odpowiedzialności osoby, której nie udowodniono winy. Do odpowiedzialności karnej mogła być zatem pociągnięta osoba, której udowodniono winę. Ciężar udowodnienia winy spoczywał zaś na oskarżycielu (publicznym, prywatnym, posiłkowym subsydiarnym). Określenie celu procesu karnego w taki sposób podkreślało jego skargowy i kontrykto-ryjny charakter, gdyż postępowanie sądowe jest prowadzone na podstawie skargi uprawnionego oskarżyciela. Skoro oskarżyciel wystąpił z oskarżeniem, to obowiązany jest do udowodnienia oskarżonemu winy. Znaczenie dla modelu procesu karnego miała zmiana nie tylko treści art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k., lecz także zmiany art. 5 § 2, art. 167 § 1 i art. 366 § 1 k.p.k., zwalniające sąd z obowiązku poszukiwania i przeprowadzania dowodów z urzędu oraz dbania o wyjaśnienie wszelkich okoliczności sprawy, w tym występujących wątpliwości. Obowiązek te spoczywały na oskarżycielu, który był obowiązany do przeprowadzenia dowodu winy oskarżonego.

²³ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura...*, 1973, s. 221.

Wymieniona dyrektywa odwołuje się także do **funkcji ochronnej i prewencyjnej prawa karnego materialnego**. Konkretnie postępowanie karne powinno bowiem zmierzać nie tylko do zwalczania przestępstw poprzez pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej, lecz także stworzyć optymalne warunki w zakresie profilaktyki przestępstw, jak również umacniania poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego.

Rozstrzygnięcie kwestii odpowiedzialności prawnej oskarżonego za zarzucony mu czyn, zgodnie z omawianą dyrektywą, wymaga zaś:

- 1) ustalenia obowiązującej normy prawa karnego materialnego oraz jej wykładni na potrzeby rozstrzygnięcia;
- 2) ustalenia faktu popełnienia przestępstwa i stopnia jego społecznej szkodliwości;
- 3) wykrycia i w razie potrzeby ujęcia sprawcy przestępstwa i osób współdziałających w jego popełnieniu, ich winy, niezbędnych danych o tych osobach oraz o innych okolicznościach mających znaczenie dla ich odpowiedzialności;
- 4) przyporządkowania dokonanych ustaleń faktycznych do właściwej normy prawnej (prawa karnego lub prawa cywilnego);
- 5) wiążącego ustalenia konsekwencji prawnych i ich wykonania w postaci uznania winy albo jej braku oraz wymierzenia i wykonania kary bądź warunkowego umorzenia postępowania, zastosowania środków zabezpieczających itd.

Orzeczona kara powinna bowiem mieć wpływ na każdego, kto w jakikolwiek sposób dowiedział się o przestępstwie i wydanym wyroku. Kara jest również środkiem zwalczania przestępczości, odstraszać od popełniania przestępstw, oraz środkiem profilaktycznym, mającym na celu kształtowanie społecznie pożądanych postaw i wdrażanie skazanych do poszanowania zasad współżycia społecznego i przestrzegania porządku prawnego, a tym samym przeciwdziałanie powrotowi do przestępstwa. Przez pojęcie „środki przewidziane w prawie karnym” należy rozumieć kary, środki karne, środki kompensacyjne, środki probacyjne i środki zabezpieczające.

Celem postępowania karnego jest nie tylko prawidłowe zastosowanie prawa karnego materialnego w konkretnej sprawie, lecz także ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa, dzięki czemu zostaną osiągnięte zadania w zakresie profilaktyki (zapobiegania przestępstwom), jak też umacniania poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego. W inkwizycyjnym postępowaniu sądowym wymieniony cel wyraża się w nałożeniu na przewodniczącego składu orzekającego obowiązku baczności, aby wyjaśnione zostały wszystkie istotne okoliczności sprawy, a w razie potrzeby – przeprowadzenie z urzędu dowodów, także niekorzystnych dla oskarżonego (art. 366 § 1 k.p.k.). W kontradiktoryjnym postępowaniu sądowym ukształtowanym nowelą z 27.09.2013 r. obowiązki przewodniczącego składu orzekającego ograniczały się do kierowania rozprawą i czuwania nad jej prawidłowym przebiegiem.

Wyrażony w art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. wymóg **uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego** przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności jako cel postępowania karnego oznacza wzmocnienie jego pozycji procesowej. Rozwinięciem ogólnego postulatu sformułowanego w ww. przepisie są szczegółowe rozwiązania dotyczące pokrzywdzonego jako strony procesowej, a w szczególności jego uprawnień w toku postępowania karnego, do których należy zaliczyć następujące – przykładowo podane – uprawnienia pokrzywdzonego:

- 1) w postępowaniu przygotowawczym jest stroną uprawnioną do działania we własnym imieniu i zgodnie z własnym interesem (art. 299 k.p.k.);
- 2) może składać wnioski o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia (art. 315 § 1, art. 325a § 2 k.p.k.);
- 3) jeżeli czynności śledztwa lub dochodzenia nie będzie można powtórzyć na rozprawie, pokrzywdzony i jego przedstawiciel ustawowy mogą być dopuszczeni do tej czynności, chyba że w razie zwłoki zachodzi niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu. Prokurator może także dopuścić pokrzywdzonego do udziału w innych czynnościach śledztwa lub dochodzenia (art. 316 § 1, art. 317, 325a k.p.k.);
- 4) przysługuje mu zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa lub dochodzenia oraz na postanowienie o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia. W związku z tym przysługuje mu prawo przejrzenia akt (art. 306 § 1, art. 325a k.p.k.). Pokrzywdzonemu przysługuje również zażalenie na czynności inne niż postanowienia i zarządzenia, naruszające jego prawa (art. 302 § 2 k.p.k.);
- 5) może wnieść do sądu akt oskarżenia o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego w razie powtórnego wydania przez prokuratora postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego. Termin do wniesienia aktu oskarżenia wynosi miesiąc od doręczenia pokrzywdzonemu zawiadomienia o postanowieniu. Akt oskarżenia powinien być sporządzony i podpisany przez pełnomocnika, którym może być adwokat, radca prawny lub radca Prokuratury Generalnej (art. 55 § 1 i 2 oraz art. 88 § 1 k.p.k.);
- 6) po wniesieniu aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego może aż do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego złożyć oświadczenie, że chce działać w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 53 i 54 k.p.k.);
- 7) jako oskarżyciel posiłkowy ma prawo składać wnioski dowodowe, być obecny na całej rozprawie, zadawać pytania przesłuchiwanym osobom oraz złożyć apelację od wyroku. Jeżeli wyrok został wydany przez sąd okręgowy – apelacja musi być sporządzona i podpisana przez obrońcę lub pełnomocnika (art. 446 k.p.k.).

Uwzględnieniu w procesie karnym nie podlegają wszystkie interesy pokrzywdzonego, ale jedynie te, które są prawnie chronione.

Dyrektywa rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie, o której mowa w art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k., została wyrażona także w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, stosownie do którego każdy ma prawo do rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki. Nakaz rozstrzygnięcia sprawy karnej w rozsądnym terminie stanowi także element prawa do rzetelnego procesu sądowego w świetle art. 6 ust. 1 EKPC. Kryteria oceny przewlekłości postępowania określone zostały w art. 2 ustawy z 17.06.2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki (Dz.U. z 2018 r. poz. 75 ze zm.). Stosownie do tej ustawy **przewlekłość** występuje wtedy, gdy postępowanie trwa dłużej niż to konieczne dla wyjaśnienia tych okoliczności faktycznych i prawnych, które są istotne dla załatwienia sprawy. Aby stwierdzić, czy w sprawie doszło do przewlekłości postępowania, należy w szczególności ocenić **terminowość i prawidłowość czynności podjętych przez sąd** w celu wydania w sprawie rozstrzygnięcia co do istoty albo czynności podjętych przez prokuratora prowadzącego lub nadzorującego postępowanie przygotowawcze w celu zakończenia postępowania przygotowawczego lub czynności podjętych przez sąd, uwzględniając charakter sprawy, stopień faktycznej i prawnej jej zawichości, znaczenie dla strony, która wniosła skargę, rozstrzygniętych w niej zagadnień oraz zachowanie się stron, a w szczególności strony, która zarzuciła przewlekłość postępowania.

Przewlekłość postępowania zachodzi, gdy jest ono **długotrwałe, prowadzone rozlekle i trwa ponad konieczność wyjaśnienia okoliczności faktycznych i prawnych niezbędnych do końcowego rozstrzygnięcia**, będących w związku przyczynowym z działaniem lub bezczynnością sądu lub prokuratora. Innymi słowy, przez przewlekłość postępowania należy rozumieć brak czynności zachodzący dłużej, niż jest to konieczne do zgromadzenia dowodów, rozpoznania i rozstrzygnięcia sprawy. Chodzi o to, by czynności zmierzające do wydania orzeczenia kończącego zabierały odpowiednią ilość czasu, aby odbywały się bez zbędnej zwłoki. Zbędą zwłoką jest nie każdy upływ czasu, ale dopiero nadmierne odstępstwo od czasu zwykle koniecznego dla wykonania określonych czynności. Przewlekłość postępowania zachodzi wszak wtedy, gdy zwłoka w czynnościach jest nadmierna (rażąca) i nie znajduje uzasadnienia w obiektywnych okolicznościach sprawy. O naruszeniu dyrektywy rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie nie decyduje więc jedynie upływ czasu. Wymieniona dyrektywa będzie naruszona, gdy w sprawie wystąpi brak uzasadnienia (usprawiedliwienia) dla bezczynności organów procesowych. Stąd, gdy wszczyna się postępowanie, trzeba liczyć się z ustawowymi terminami jego zakończenia. Kwestia, czy postępowanie zostało przeprowadzone w rozsądnym terminie, **musi być oceniona w świetle wszystkich okoliczności danej sprawy**.

1.8.3. Cel procesu karnego jako realizacja dyrektywy trafnej reakcji prawnej

Twórcą tej koncepcji jest Marian Cieślak, który początkowo przyjmował, że celem procesu karnego jest realizacja zasady trafnej represji. Ta oryginalna koncepcja stanowi udaną próbę połączenia zasady prawdy materialnej i koncepcji materialnej sprawiedliwości. W lapidarny sposób została wyrażona następującymi słowami: „każdy ten i tylko ten, kto jest winien popełnienia przestępstwa, powinien za to ponieść odpowiedzialność taką tylko, na jaką wedle prawa zasłużył”²⁴. Wymieniona maksyma ma podwójny sens. Jej znaczenie pozytywne sprowadza się do postulatu ukarania sprawcy przestępstwa stosownie do stopnia jego zawinienia, a więc aby żaden sprawca nie uszedł odpowiedzialności lub został pociągnięty do odpowiedzialności mniejszej, niż na to zasłużył. Ma ona jednak i sens negatywny, podkreślony w powyższej paremii dwukrotnym zwrotem „i tylko [...]”, a polegający na niedopuszczeniu do ukarania osoby niewinnej lub ukarania osoby winnej ponad miarę jej zawinienia²⁵.

Marian Cieślak zwracał uwagę, że nie zawsze wynik konkretnego procesu karnego zgodny z tą zasadą będzie wynikiem w pełni prawidłowym, co oznaczałoby osiągnięcie pożądanego celu. O prawidłowości procesu karnego rozstrzyga bowiem nie tylko osiągnięcie właściwego celu, lecz również **metoda, za pomocą której ten cel osiągnięto**. Zasada trafnej reakcji prawnej wytyczająca cel wymiarowi sprawiedliwości w zakresie prawa karnego nie może być zatem realizowana za wszelką cenę. Wynik procesu karnego, który byłby zgodny z zasadą trafnej represji, ale niezgodny z prawem procesowym, należy więc uznać za nieprawidłowy. Nie można też mówić o wyniku procesu zgodnym z prawem karnym procesowym, a niezgodnym z zasadą trafnej reakcji prawnej. Z prawem procesowym nie może być bowiem zgodne postępowanie prowadzone w sposób sprzeczny z celem procesu.

1.8.4. Cel procesu karnego jako implementacja norm prawa karnego materialnego

W starszych opracowaniach literatury niemieckiej jako nadrzędny cel procesu karnego traktowano urzeczywistnienie prawa karnego materialnego (*Verwirklichung des materiellen Strafrechts*). Przepisy procesowe miały pełnić funkcję służebną wobec przepisów materialnych, przejawiającą się w realizacji tych drugich. Nawet jeśli przyznawano samodzielną wartość zorientowanej na prawdę i sprawiedliwość formie procesu karnego, to tylko jako elementowi nadrzędnego celu, którego znacze-

²⁴ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura...*, 1984, s. 213–214.

²⁵ Zob. M. Cieślak, *Nieważność orzeczeń w procesie karnym*, Warszawa 1965, s. 5.

nia w niczym one nie osłabiały²⁶. Wymieniona koncepcja została jednak odrzucona przez większość przedstawicieli niemieckiej nauki prawa karnego procesowego, którzy podkreślali, że zarówno prawo karne, jak i proces karny są funkcjonalnie ze sobą związane i pozostają we wzajemnych zależnościach²⁷. Prawo karne procesowe nie pełni funkcji służebnej wobec przepisów materialnoprawnych, jak również odwrotnie – prawo karne materialne nie asystuje jedynie procesowi karnemu, służąc mu określeniem przedmiotu postępowania²⁸.

Omawiana koncepcja w swej skrajnej postaci stanowi wyraz instrumentalnego traktowania prawa karnego procesowego do realizacji celów prawa karnego materialnego. W krańcowym ujęciu proces karny stanowi jedynie środek (narzędzie) do osiągnięcia celów wyznaczonych przez prawo materialne. Instrumentalne traktowanie procesu karnego było więc łagodzone przez uznanie, że cel procesu karnego w postaci realizacji prawa karnego materialnego jest kategorycznym nakazem sprawiedliwości, by kara ominęła niewinnego, tj. tego, który na nią nie zasłużył. Oznacza to, że w procesie karnym chodzi nie tylko o materialnoprawną prawidłowość wyroku, lecz także co najmniej w takim samym stopniu o jej uzyskanie wyłącznie na drodze odpowiadającej prawu procesowemu. Przekonanie o instrumentalnej wartości procesu karnego wobec prawa karnego materialnego jest nieuprawnione także z tego powodu, że w procesie karnym realizowane są wartości mające być niezależny od wartości prawa karnego materialnego. Proces karny, a zwłaszcza postępowanie dowodowe, spełnia wszak funkcję kształtującą prawo karne materialne zarówno *de lege lata*, jak i *de lege ferenda*. Relacje między postępowaniem dowodowym a regulacjami prawa karnego materialnego zachodzą na płaszczyźnie normatywnej (stanowienia prawa) i płaszczyźnie aplikowania prawa w konkretnych procesach karnych (stosowania prawa). Ponadto relacje te zachodzą w obu kierunkach. Z jednej strony konstrukcja postępowania dowodowego ma znaczenie dla decyzji o kryminalizacji określonych zachowań i ich penalizacji. Z drugiej – typizacja czynów zabronionych ma znaczenie dla ustawowego kształtu prawa i postępowania dowodowego oraz postępowania dowodowego prowadzonego w konkretnej sprawie.

Przyjmuje się również, że celem **głównym procesu karnego jest rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu**. W tym ujęciu cel procesu karnego znajduje zakotwiczenie w prawie karnym materialnym, a o jego osiągnięciu przesądza zrealizowanie w procesie karnym postulatu sprawiedliwości. Rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu będzie zaś prowadziło do osiągnięcia celu procesu karnego, jeżeli będzie w nim

²⁶ Zob. E. Beling, *Deutsche Reichsstrafprozessrecht mit Einschluss des Strafgerichtsverfassungsrechts*, Berlin 1928, s. 5; R. von Hippel, *Der deutsche Strafprozess. Lehrbuch*, Marburg 1941, s. 3; H. Henkel, *Strafverfahrensrecht*, Stuttgart 1968, s. 17; H. Zipf, *Kriminalpolitik*, Heidelberg 1980, s. 144.

²⁷ K. Volk, *Grundkurs StPO*, Monachium 2010, s. 3; E. Schlüchter, *Wert der Form im Strafprozeß* [w:] J. Wolter, *Zur Theorie und Systematik des Strafprozeßrechts, Symposium für Hans Joachim Rudolphi*, Berlin 1995, s. 214.

²⁸ Por. R. Krack, *Die Rehabilitierung des Beschuldigten im Strafverfahren*, Tübingen 2002, s. 44.

ucieleśniony wzorzec rozdziału dóbr stanowiący treść sprawiedliwości materialnej. Wyznacznikami normatywnego oblicza sprawiedliwości materialnej są zaś przepisy prawa karnego materialnego, w których ustawodawca określa wzorzec rządzący rozdziałem reakcji karnej, bazujący na założeniu pewnej miary surowości reakcji na popełnienie poszczególnych przestępstw i znajdujący zastosowanie w konsekwencjach popełnienia czynu zabronionego odpowiadającego wskazanemu w płaszczyźnie normatywnej typowi.

1.8.5. Cel procesu karnego jako osiągnięcie sprawiedliwości materialnej i proceduralnej

Współcześnie przyjmuje się, że proces karny ma przed sobą dwa cele. Pierwszy to osiągnięcie stanu **sprawiedliwości karnomaterialnej**, czyli doprowadzenie do prawidłowego zastosowania normy prawa karnego materialnego, a niekiedy i normy prawa cywilnego. Drugi to osiągnięcie stanu **sprawiedliwości proceduralnej**²⁹. Osiągnięcie pierwszego celu polega na prawidłowej subsumcji czynu pod przepis prawny i na tej podstawie określenia odpowiedzialności karnej, a niekiedy także cywilnej.

Cel procesu karnego w postaci sprawiedliwości karnomaterialnej nie został wprost wyrażony w ustawie karnej procesowej. Z art. 2 § 1 k.p.k. wynika jednak, że celem postępowania karnego jest wykrycie sprawcy przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym. W wymienionym przepisie zostało podkreślone, że do odpowiedzialności karnej może zostać pociągnięty wyłącznie sprawca przestępstwa, a więc osoba, której wina została udowodniona.

DEFINICJA

Sprawiedliwość karnomaterialna wyraża się w tym, że do odpowiedzialności karnej może zostać pociągnięty jedynie sprawca przestępstwa, któremu udowodniono popełnienie przestępstwa.

Drugi cel procesu to osiągnięcie stanu sprawiedliwości proceduralnej. **Sprawiedliwość proceduralną** należy identyfikować z procedurą, w ramach której dochodzi do zapewnienia najwyższego stopnia prawdopodobieństwa osiągnięcia materialnie sprawiedliwego rezultatu. Urzeczywistnienie tak rozumianej sprawiedliwości proceduralnej stwarza domniemanie sprawiedliwego rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu. Spełnienie sprawiedliwości proceduralnej w procesie karnym wymaga odpowiednich środków i mechanizmów procesowych, aby oparta na ich wykorzystaniu procedura karna gwarantowała osiągnięcie sprawiedliwości materialnej. Spełnienia sprawiedliwości proceduralnej należy więc upatrywać w ukształtowaniu przebiegu

²⁹ Zob. S. Waltoś, *Proces karny. Zarys...*, s. 20.

procesu w taki sposób, aby stanowił on najpewniejszą drogę sprawnej realizacji zasady trafnej reakcji w procesie karnym.

DEFINICJA

Przez **sprawiedliwość proceduralną** należy rozumieć ukształtowanie przepisów prawa karnego procesowego w sposób, który pozwoli na sprawiedliwe rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu. W pojęciu tym rozstrzygnięcie sprawy będzie sprawiedliwe, jeżeli nastąpi na podstawie przepisów procesowych ukształtowanych według wymienionych wymogów. W tym znaczeniu pojęcie sprawiedliwości proceduralnej odnosi się do płaszczyzny normatywnej. Stanowi ono refleks prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy.

Zatem jeżeli sprawa została rozpatrzona według przepisów prawa karnego procesowego ukształtowanych według wymogów sprawiedliwości proceduralnej, jej wynik jest sprawiedliwy. Sprawiedliwość materialna i sprawiedliwość proceduralna stanowią dwie komplementarne kategorie pojęciowe sprawiedliwości. Do zespolenia obu tych kategorii dochodzi poprzez rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu, którego treść z założenia powinna urzeczywistniać sprawiedliwość materialną, której wyznacznikiem są normy prawa karnego materialnego przewidujące wzorzec (normatywny) sprawiedliwej dystrybucji dóbr.

1.9. Paradygmat procesu karnego

DEFINICJA

Paradygmat procesu karnego określają podstawowe (naczelne) zasady postępowania wyrażające wartości, które należy realizować w toku postępowania karnego, oraz cel tego postępowania i metoda (sposób) jego osiągnięcia.

Wartością procesu karnego jest prawda i sprawiedliwość oraz wolność i przyrodzona godność człowieka. Proces karny w każdym znaczeniu tego pojęcia oraz rozstrzygnięcie sprawy karnej muszą być bowiem sprawiedliwe i oparte na prawdzie. Wolność człowieka może być w procesie ograniczona jedynie w stopniu wynikającym z zasady proporcjonalności. Żadnym ograniczeniom nie podlega zaś przyrodzona godność człowieka. Wymienione wartości stanowią zatem aksjologiczną podstawę prawa karnego procesowego i procesu karnego w znaczeniu normatywnym, rzeczywistym i konkretnym. Wymaga to ułożenia procesu karnego w taki sposób, aby zapewniał sprawiedliwe rozpoznanie sprawy i jej sprawiedliwe rozstrzygnięcie oparte na prawdzie przy zapewnieniu przyrodzonej godności człowieka i poszanowaniu jego wolności.

Organizacja procesu karnego została oparta na zasadach legalizmu i prawdy, zapewniających skuteczną implementację prawa karnego materialnego. Pierwsza z wymienionych zasad zobowiązuje organy ścigania do wszczęcia postępowania karnego zawsze, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa ściganego z urzędu, druga zaś nakłada na organy procesowe obowiązek dążenia do ustalenia w procesie prawdy i oparcia podjętych decyzji na prawdziwych ustaleniach faktycznych.

Postępowanie przygotowawcze, które jest wszczynane, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa ściganego z oskarżenia publicznego, prowadzone jest według zasady śledczej (inkwizycyjności). W postępowaniu dowodowym dopuszczalne jest przeprowadzenie przewidzianych prawem czynności dowodowych, z wyjątkiem czynności objętych wyraźnym zakazem ich przeprowadzenia. Czynności dowodowe ingerujące w prawa jednostki (zatrzymanie rzeczy i przeszukanie, kontrola i utrwalanie rozmów telefonicznych, zatrzymanie korespondencji, przesyłek i bilingów, zabezpieczenie danych informatycznych i elektronicznych) powinny być przeprowadzone przy zachowaniu wymogów zasady subsydiarności i proporcjonalności. Obecnie rozprawa główna jest prowadzona według modelowych założeń tzw. inkwizycyjności względnej, gdyż na sąd został nałożony obowiązek dowodzenia i przeprowadzenia dowodów z urzędu³⁰.

Zwraca się jednak uwagę, że ze współcześnie pojmowanej zasady legalizmu nie wynika konieczność każdorazowego ukarania sprawcy (wymierzenia mu kary). Wystarczające może być zastosowanie jedynie środka karnego, a nawet środka o charakterze penalnym, byleby sprawca czynu zabronionego został pociągnięty do odpowiedzialności poprzez nałożenie na niego adekwatnych do popełnionego czynu konsekwencji prawnych. Należy przy tym brać pod uwagę interes i stanowisko pokrzywdzonego, uzależniając sposób zakończenia sprawy od porozumienia, które zawarł z oskarżonym (sprawcą).

Podnosi się również, że podział postępowania przygotowawczego na śledztwo i dochodzenie jest anachroniczny³¹ oraz że zdominowanie postępowania przygotowawczego przez zasadę śledczą prowadzi do ograniczania roli i aktywności procesowej pokrzywdzonego i podejrzanego, a w krańcowej postaci do pozbawienia ich podmiotowości. Odbija się też niekorzystnie na sytuacji podejrzanego, który może stać się przedmiotem manipulacji organu postępowania karnego. Ponadto obarczenie prokuratora trzema rozbieżnymi i sprzecznymi funkcjami, tj. ścigania, obrony i roz-

³⁰ Ustawą z 11.03.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437) zmieniono kontradiktoryjny model rozprawy głównej ukształtowany ustawą z 27.09.2013 r. na model rozprawy względnie inkwizycyjnej.

³¹ Zob. R.A. Stefański, *Przyszły model postępowania przygotowawczego*, „Ius Novum” 2009/1, s. 28; S. Waltoś, *A może jednolita forma postępowania przygotowawczego?* [w:] *Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego*, red. B.T. Bienkowska, H. Gajewska-Kraczkowska, M. Rogacka-Rzewnicka, Warszawa 2015, s. 483.

strzygania oraz zadaniami procesowymi, odbija się negatywnie na realizacji każdej z tych funkcji i czyni iluzorycznym niezbędny obiektywizm prokuratora.

Krytykuje się też prymat postępowania przygotowawczego nad rozprawą główną, ponieważ wszystkie czynności w postępowaniu przygotowawczym są protokołowane i mogą być następnie – i z reguły są – odtwarzane w sądzie oraz mogą stanowić podstawę faktyczną orzeczenia. Krytycznie ocenia się nałożenie na sąd obowiązku dowodzenia oraz uprawnienie do przeprowadzenia dowodu z urzędu, albowiem sprawia to, że w sytuacji, gdy oskarżyciel publiczny nie realizuje swej funkcji, sąd wyręcza go w tym, kierując się nakazem dokonania ustaleń faktycznych zgodnych z rzeczywistością. Aktualny jest zarzut braku w pełni kontradiktoryjnej rozprawy głównej, skoro przewodniczący składu orzekającego musi dążyć do wyjaśnienia wszystkich okoliczności sprawy, przejmując w ten sposób funkcje oskarżycielskie.

Część wymienionych postulatów została zrealizowana w ramach tzw. dużej noweli Kodeksu postępowania karnego wprowadzonej ustawami: z 27.09.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.) oraz z 20.02.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 396) poprzez ukształtowanie postępowania sądowego według modelowych założeń kontradiktoryjności. Inkwizycyjne uprawnienia sądu w postępowaniu dowodowym zostały zredukowane do wyjątkowych wypadków uzasadnionych szczególnymi okolicznościami sprawy, a ciężar przeprowadzenia dowodów został przerzucony na strony. W ten sposób sąd stał się biernym uczestnikiem postępowania dowodowego, mając za zadanie obiektywnie i bezstronnie rozstrzygnąć o przedmiocie procesu. Uwzględniając postulaty wynikające z idei sprawiedliwości naprawczej, rozszerzono możliwości konsensualnego zakończenia sprawy, zmieniono instytucję mediacji w sposób umożliwiający umorzenie postępowania karnego w razie pozytywnego jej zakończenia oraz wprowadzono w art. 59a k.k. instytucję tzw. umorzenia restytucyjnego. Wymieniona reforma, w zasadniczych zrębach, została cofnięta nowelą z 11.03.2016 r., a więc po niecałym roku obowiązywania, w sposób urągający zasadom racjonalnego tworzenia prawa.

2. Źródła prawa karnego procesowego

Podstawowym formalnym źródłem procesu karnego, a ściślej rzecz biorąc – prawa karnego procesowego, jest **Kodeks postępowania karnego**. Ważnym źródłem jest **Konstytucja RP** oraz akty prawa międzynarodowego, a zwłaszcza **europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** oraz **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych**, otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r., a także **Karta praw podstawowych Unii Europejskiej** (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389) i **dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady**: 1) 2012/13/UE z 22.05.2012 r. w sprawie

prawa do informacji w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 142, s. 1); 2) 2013/48/UE z 22.10.2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (Dz.Urz. UE L 294, s. 1); 3) 2016/343 z 9.03.2016 r. w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (Dz.Urz. UE L 65, s. 1); 4) 2016/1919 z 26.10.2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wniosek w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (Dz.Urz. UE L 297, s. 1). Ponieważ przepisy zawarte w wymienionych aktach prawa polskiego i obcego zawierają normy o charakterze publicznoprawnym, mają one charakter powszechnie obowiązujący (*erga omnes*).

Uregulowania zawarte w Konstytucji RP, zwłaszcza dotyczące zasad ogólnoprawnych, określenia środków ochrony podstawowych wolności, praw człowieka i obywatela oraz zasad funkcjonowania władzy sądowniczej, odnoszą się bezpośrednio do procesu karnego.

Do istotnych kwestii karnoprosesowych regulowanych w ustawie zasadniczej należą:

- 1) zasada ochrony wolności człowieka (art. 31 ust. 1);
- 2) zasada proporcjonalności (art. 31 ust. 3);
- 3) zasada równości wobec prawa (art. 32);
- 4) gwarancja nietykalności osobistej oraz ograniczenie stosowania zatrzymania i aresztowania (art. 41);
- 5) prawo do obrony i posiadania obrońcy (art. 42 ust. 2);
- 6) zasada domniemania niewinności (art. 42 ust. 3);
- 7) prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd (art. 45 ust. 1);
- 8) zasada jawności rozprawy sądowej (art. 45 ust. 2);
- 9) gwarancja nienaruszalności mieszkania (art. 50);
- 10) ekstradycja (art. 55);
- 11) prawo do sądu (art. 77 i 78);
- 12) zasada sądowego wymiaru sprawiedliwości (art. 175 ust. 1);
- 13) dwuinstancyjność postępowania sądowego (art. 176 ust. 1);
- 14) zasada niezależności sądów i niezawisłości sędziowskiej (art. 173 i 178 ust. 1).

Ratyfikowane umowy międzynarodowe po ich ogłoszeniu w „Dzienniku Ustaw” stanowią część krajowego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane, o ile nie jest to uzależnione od wydania ustawy. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych został ratyfikowany przez Polskę 3.03.1977 r., a 7.11.1991 r. Polska przystąpiła do tzw. Protokołu opcyjnego, uznając jurysdykcję Komitetu Praw Człowieka

w Genewie do przyjmowania skarg osób fizycznych, pokrzywdzonych naruszeniem praw określonych w Pakcie³².

Z norm karnoprosesowych zawartych w MPPOiP należy wskazać zwłaszcza: art. 9 regulujący stosowanie środków przymusu, art. 14 ust. 2 określający zasadę domniemania niewinności i art. 14 ust. 3 określający liczne gwarancje procesowe.

W EKPC, która została ratyfikowana przez Polskę w 1992 r. i weszła w życie 19.01.1993 r., podstawowe znaczenie karnoprosesowe należy przypisać prawom i wolnościom określonym w art. 2–8, tj.:

- 1) prawu do życia (art. 2);
- 2) zakazowi tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania (art. 3);
- 3) prawu do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5), gdzie w ust. 3 określono standard *habeas corpus* zatrzymania i tymczasowego aresztowania w postępowaniu karnym, w ust. 4 – prawo do odwołania się do sądu w celu bezzwłocznego ustalenia przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności było niezgodne z prawem, a w ust. 5 – prawo do odszkodowania w razie pokrzywdzenia przez niezgodne z treścią art. 5 EKPC zatrzymanie lub aresztowanie;
- 4) prawu do rzetelnego procesu sądowego (art. 6);
- 5) zakazowi karania bez podstawy prawnej (art. 7);
- 6) prawu do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8).

Karta praw podstawowych w art. 1 stanowi, że godność człowieka jest nienaruszalna; musi być szanowana i chroniona, a w art. 47 stanowi, że każdy, kogo prawa i wolności zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony na mocy ustawy. Każdy ma możliwość uzyskania porady prawnej, skorzystania z pomocy obrońcy i przedstawiciela. W art. 48 określone zostało zaś domniemanie niewinności i prawo do obrony. Wymienione prawa zostały rozwinięte w dyrektywach Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE i 2016/1919 oraz 2016/343 (dyrektywa niewinnościowa).

Poza wymienionymi aktami prawa polskiego i obcego najważniejszymi **formalnymi źródłami** prawa karnego procesowego są:

- 1) ustawy, w których uregulowano tzw. pozakodeksowe tryby szczególne postępowania karnego, tj. Kodeks karny skarbowy oraz ustawa z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2020 r. poz. 358 ze zm.);

³² Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w postanowieniu z 9.12.2019 r., II AKz 875/19, OSAW 2019/3–4, poz. 388, wyraził pogląd, że MPPOiP stanowi część krajowego porządku prawnego i przepisy zawarte w tym akcie są bezpośrednio stosowane.

- 2) ustawy, w których uregulowano ustroj i funkcjonowanie organów i innych uczestników postępowania karnego, tj.:
 - a) z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904 ze zm.);
 - b) z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.);
 - c) z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2021 r. poz. 66 ze zm.);
 - d) z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2021 r. poz. 1882 ze zm.);
 - e) z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2020 r. poz. 1651 ze zm.);
 - f) z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 75 ze zm.);
 - g) z 24.05.2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2022 r. poz. 557);
 - h) z 9.06.2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1671 ze zm.);
 - i) z 12.10.1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. z 2022 r. poz. 1061);
 - j) z 15.11.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz.U. z 2020 r. poz. 627 ze zm.);
- 3) ustawy, w których uregulowano inne szczególne kwestie związane z postępowaniem karnym, tj.:
 - a) z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2021 r. poz. 177 ze zm.);
 - b) z 23.02.1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1693);
 - c) z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2020 r. poz. 2050 ze zm.);
 - d) z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197).

3. Formy procesu karnego

W rozwoju historycznym prawa karnego procesowego rozróżnia się trzy formy procesu karnego: skargową, inkwizycyjną i mieszaną.

Forma skargowa stanowi najstarszą formę procesu karnego. Kształtowała się ona w okresie powstawania państw oraz w starożytnej Grecji i starożytnym Rzymie. Dominowały wtedy: zasada skargowości, według której wszczęcie postępowania było uzależnione od skargi osoby zainteresowanej w załatwieniu interesu prawnego, oraz zasada kontradiktoryjności, czyli sporu równouprawnionych stron. Zasadom tym towarzyszyły zasady: jawności, bezpośredniości, ustności, prawa do obrony. Dowody z reguły przeprowadzane były w sposób bezpośredni, a sąd opierał na „dowodach z pierwszej ręki”, orzekając na podstawie dowodów pierwotnych przedstawionych jedynie przez strony.

Formę skargową posiadał proces karny w starożytnych Atenach, który rozpoczynał się od złożenia skargi przez oskarżyciela do rąk właściwego urzędnika, którym zwyczaj był jeden z archontów. Badał on poprawność i wiarygodność oskarżenia i odbierał od oskarżyciela przysięgę, a często również kaucję pieniężną, która przepadała w wypadku cofnięcia oskarżenia. Urzędnik wyznaczał właściwy sąd i zwoływał kolegium sędziowskie na posiedzenie wstępne, na którym przedstawiał sędziom oskarżenie, zaprzysięgał ich i wyznaczał dzień rozprawy. W okresie między posiedzeniem wstępnym a rozprawą oskarżenie było wywieszone na widok publiczny, a oskarżony był zobowiązany stawić się do urzędnika, o czym zawiadamiał go osobiście oskarżyciel w obecności świadków, a jeśli oskarżony uchylał się od stawienia, mógł być doprowadzony siłą.

W procesie nie było etapu postępowania przygotowawczego prowadzonego z urzędu. Każda ze stron na własną rękę zbierała dowody na obronę swych tez. Postępowanie sądowe odbywało się jawnie i publicznie. Procesowi przewodniczył archont lub członek hendeki. Po odczytaniu skargi i odpowiedzi oskarżonego najpierw przemawiał oskarżyciel, przedstawiając swoje dowody poprzez udzielenie głosu sprowadzonym przez siebie świadkom, odczytując dokumenty, okazując przedmioty itp. Następnie przemawiał oskarżony. Sąd nie ingerował w tok przewodu i nie zadawał pytań świadkom. Również strony nie mogły zadawać pytań świadkom strony przeciwnej.

W starożytnym procesie ateńskim występowały elementy uczciwego (sprawiedliwego) procesu w postaci obowiązku wysłuchania obu stron sporu i dania oskarżonemu szansy na wykazanie swej niewinności. Ateńska przysięga sędziowska zawierała przyrzeczenie wysłuchania zarówno oskarżyciela, jak i obrońcy oraz bezstronnego rozpoznania sprawy³³. Po głosach stron sędziowie przystępowali do głosowania, które było tajne. Wyrok musiał zapaść przed zachodem słońca i jego odroczenie było niedopuszczalne. Prawo wnoszenia skarg i występowania przed sądem przysługiwało tylko pełnoprawnym obywatelom ateńskim. Za kobietę i nieletniego działała głowa rodziny, a za niewolnika – jego właściciel. Niewolnik nie miał prawa działania w procesie.

System ateński stanowił zatem typowy przykład skargowej formy procesu, w którym występowały następujące zasady:

- 1) skargowość (bez skargi nie było procesu; nie można było wszcząć postępowania z urzędu). Nie występował oskarżyciel publiczny, a prawo do skargi było prawem obywatela (tzw. skarga obywatelska);
- 2) kontrydiktoryjność w czystej postaci (rozprawa była walką stron, a sąd biernym arbitrem tej walki);
- 3) jawność rozprawy wobec stron i wobec społeczeństwa;
- 4) bezpośredniość postępowania dowodowego (sąd orzekał na podstawie przeprowadzonych przed nim dowodów);

³³ Zob. J.M. Kelly, *Historia zachodniej teorii prawa*, Kraków 2006, s. 52.

- 5) koncentracja rozprawy i szybkość postępowania;
- 6) sąd kolegialny i ludowy.

Forma inkwizycyjna ukształtowała się w średniowieczu pod wpływem procesu kanonicznego. Obowiązywały w niej: zasada śledcza (inkwizycyjna), czyli zasada monopolistycznego skupienia w ręku organu procesowego trzech funkcji: oskarżenia, obrony i rozstrzygania, oraz zasady tajności i pisemności. W wyrokowaniu opierano się zwłaszcza na dokumentach i dowodach pośrednich. W postępowaniu karnym nie występowały strony albo ich rola była bardzo ograniczona. Postępowanie prowadzono z urzędu, pisemnie, bez udziału publiczności.

Przesłanką postępowania było doniesienie, choć ten, który donosił, ponosił odpowiedzialność karną, jeśli postępowanie nie potwierdziło jego zasadności. Funkcje prowadzącego dochodzenie, oskarżyciela i wyrokującego były skupione w jednym ręku. Oskarżony nie był stroną w procesie, a tylko przedmiotem postępowania i z reguły był pozbawiony prawa do obrony i apelacji. Proces był tajny i utrwalany w pisemnych protokołach stanowiących podstawę wyroku. Postępowanie dowodowe było oparte na dowodach formalnych i dopuszczało stosowanie tortur jako sposobu wymuszenia zeznań. Występowały dowody pełne, półpełne, mniej niż półpełne, a także oczywiste, poważne, przekonujące, wątpliwe itp. Wiarygodność świadków była ustalana według ich pozycji społecznej. Zeznania osoby niższego stanu stanowiły część wartości zeznań osoby należącej do stanu uprzywilejowanego, której zeznania były uznawane za wiarygodne. Najlepszym dowodem było przyznanie się oskarżonego, które nazywano „królową dowodów” (*confessio est regina probationum*).

Rozwój postępowania inkwizycyjnego nastąpił w XVI–XVIII w. Wtedy to postępowanie śledcze wyparło niemal całkowicie dawne formy procesu skargowego. Proces był wszczynany z urzędu przez sędziego lub przez specjalny organ powołany do ścigania przestępstw (we Francji był to prokurator królewski). Jeżeli nie zdołano zebrać dowodów, a istniały uzasadnione podejrzenia, ogłaszano uwolnienie od sądu, które dawało jednak możliwość wznowienia postępowania w każdej chwili w razie ujawnienia nowych dowodów winy lub choćby jej poszlak. Podsądnego można było przetrzymać w więzieniu „na wszelki wypadek”. W prawie niemieckim istniała też możliwość wydania wyroku skazującego na tzw. karę z podejrzenia, gdy nie zebrano pełnowartościowych dowodów.

Wytworzony w XVII w. w Niemczech na podstawie *Constitutio Criminalis Carolina* tzw. powszechny niemiecki proces stanowi klasyczny wzór inkwizycyjnej formy procesu. Typowe dla tej formy procesu są następujące zasady:

- 1) wszczynania postępowania z urzędu. Do wszczęcia postępowania nie potrzeba było niczyjej skargi ani wniosku, a jeśli skarga została złożona, to miała ona znaczenie jedynie zwykłego doniesienia;

- 2) śledcza, oznaczająca odejście, a wręcz przekreślenie zasady kontradiktoryjności. Proces inkwizycyjny nie był sporem, ponieważ nie występowały w nim strony. Znamienny był brak oskarżyciela, gdyż powodowało to zepchnięcie oskarżonego z pozycji strony do roli biernego uczestnika podporządkowanego inkwizytorowi, na równi z innymi uczestnikami procesu;
- 3) tajności. Proces inkwizycyjny wykluczał nie tylko jawność wobec ogółu (publiczności), lecz w zasadzie także jawność wobec stron, ograniczając ją do przedstawienia przed stronami jedynie fragmentów procesu, i to przeważnie jedynie w formie informacji na podstawie akt;
- 4) pośredniości i pisemności. Sąd orzekał jedynie na podstawie akt śledztwa, nie stykając się bezpośrednio z dowodami;
- 5) sądu urzędniczego, uzależnionego od władzy państwowej i przezeń kontrolowanego, przy braku jakiejkolwiek kontroli ze strony społeczeństwa. Proces inkwizycyjny przekreślał zasadę niezależności sędziowskiej, zasadę udziału czynnika ludowego i zasadę kontroli społecznej;
- 6) przekreślenie lub zredukowanie do minimum gwarancji procesowych oskarżonego, który był zupełnie bezbronny w ręku inkwizenta. Miał on obowiązek przyznania się do winy i to przyznanie mogło być wymuszane przy pomocy tortur.

Forma mieszana wykształciła się z połączenia elementów formy skargowej i inkwizycyjnej. W tej formie w postępowaniu przygotowawczym przeważają uregulowania właściwe dla formy inkwizycyjnej, a w postępowaniu jurysdykcyjnym – uregulowania właściwe dla formy skargowej. Inspiracją do przebudowy procesu karnego były doświadczenia angielskie, a zwłaszcza procedura *Habeas Corpus* określona w art. 36 oraz 38–40 Wielkiej Karty Swobód (*Magna Charta Libertatum*). Należy więc przypomnieć, że uchwalenie w 1215 r. Wielkiej Karty Swobód zmieniło pozycję oskarżonego w procesie karnym na tyle, że zaczęto powoływać przeciwstawiać sobie systemy *common law* i *civil law*. Wielka Karta Swobód formalnie była przywilejem mającym znamiona umowy pomiędzy królem a jego wasalami. Ograniczyła władzę monarszą, głównie w dziedzinie skarbowej (nakładanie podatków za zgodą rady królestwa) i sądowej (zakaz więzienia lub karania bez wyroku sądowego). W art. 39 Wielkiej Karty Swobód król gwarantował wolność osobistą. W jednej z interpretacji Wielkiej Karty Swobód z 1355 r. za rządów Edwarda III pojawiło się po raz pierwszy pojęcie *due process of law*. Stwierdzono, że nie można nikogo uwięzić bez wezwania go do odpowiedzialności w ramach rzetelnego procesu: „żaden człowiek, jakiego by nie był stanu czy kondycji, nie może być pozbawiony [...] wolności ani [...] pozbawiony życia bez zachowania reguł *due process of law*”. Istotą rzetelności prawa było wówczas domaganie się od króla, by przestrzegał określonych procedur w odniesieniu do ograniczenia swobód obywateli. Od tego czasu rzetelność postępowania karnego stała się kluczowym elementem prawa angielskiego, a potem również prawa kolonii brytyjskich.

Celem procesu karnego epoki oświecenia stało się dochodzenie do prawdy, a nie – jak w procesie inkwizycyjnym – udowodnienie przestępstwa za wszelką cenę, bez względu na fakty i okoliczności. Przyjęto postulat domniemania niewinności oskarżonego, dopóki nie zostanie mu dowiedziona wina, a oskarżonemu przyznano prawo do obrony. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. wprowadziła gwarancje nietykalności osobistej poprzez wprowadzenie rygorów prawnych, w jakich odbywać się miało pozbawienie wolności. Proces karny oparto na zasadzie jawności i ustności. Miejsce **legalnej (formalnej) teorii dowodów zajęła zasada swobodnej oceny dowodów**.

Formę mieszaną posiadał francuski proces karny z 1808 r. Postępowanie jurysdykcyjne było oparte na zasadach procesu skargowego, w którym obowiązywały zasady: kontradiktoryjności, skargowości, bezpośredniości, ustności, dopuszczalności przedstawiciela procesowego, udziału czynnika ludowego, swobodnej oceny dowodów, a postępowanie przygotowawcze miało charakter inkwizycyjny, w którym obowiązywały zasady: śledcza, ścigania z urzędu, tajności, pisemności, wyłączenia udziału obrońcy.

Nowa procedura karna, ukształtowana według zasad właściwych dla mieszanej formy procesu karnego, była odbiciem trójpodziału przestępstw: zbrodnie jako przestępstwa przeciwko prawu natury, występki jako przestępstwa naruszające umowę społeczną i wykroczenia jako przestępstwa przeciwko porządkowi społecznemu. W każdej sprawie o zbrodnie i występki, jeśli tego zażądał prokurator, prowadzone było śledztwo. Było ono prowadzone przez sędziego śledczego w sposób tajny, bez dostępu obrońcy, a regułą było tymczasowe aresztowanie oskarżonego. Prokurator sporządzał akt oskarżenia na podstawie akt dostarczonych mu przez sędziego śledczego, po czym wносił oskarżenie do sądu. Rozprawa sądowa była jawna, kontradiktoryjna, ustna. Sąd orzekał na podstawie dowodów bezpośrednio przed nim przeprowadzonych. Przewodniczący składu orzekającego dominował nad wszystkimi uczestnikami rozprawy, mając obowiązek wyjaśnienia wszystkich okoliczności sprawy. W jego ręku spoczywało też postępowanie dowodowe. Tylko on miał prawo bezpośrednio zadawać pytania świadkom.

W XIX i XX w. nastąpiły dalsze zmiany w procesie karnym. Przewodnia idea przyświecająca urzędzeniu nowego procesu, wyrażająca się w **poszanowaniu praw człowieka**, wymagała ustanowienia gwarancji dla oskarżonego w postaci domniemania niewinności, prawa do obrony, równości broni oraz rzetelności postępowania. Pewne formy postępowania inkwizycyjnego utrzymano w postępowaniu przygotowawczym (dochodzeniu i śledztwie), w którym oskarżony nie miał jeszcze uprawnień strony. Natomiast główna faza postępowania karnego została oparta na zasadzie skargowości. Oskarżony uzyskał przymiot strony w procesie karnym. Na rozprawie głównej proces karny toczył się z zachowaniem zasady jawności zewnętrznej (wobec publicz-

ności) i jawności wewnętrznej (wobec stron), ustności i bezpośredniości, a także swobodnej oceny dowodów. Celem procesu stało się dotarcie do prawdy materialnej³⁴.

Formy rozwojowe procesu karnego nie są stabilne i podlegają ciągłym zmianom i przeobrażeniom. Zdarza się, że proces karny przechodzi od formy inkwizycyjnej do formy skargowej bądź od formy mieszanej do formy inkwizycyjnej. Przemienność form rozwojowych oraz przewaga zasad jednej lub drugiej formy w konkretnym systemie prawnym są determinowane przez określone stosunki społeczno-polityczne ukształtowane w danym państwie i w danym okresie. Model procesu karnego jest uzależniony od układu tych stosunków. Formy rozwojowe procesu karnego nie są stabilne i podlegają ciągłym zmianom i przeobrażeniom, co sprawia, że charakteryzują się one cechami typowymi dla konkretnego procesu karnego (obowiązującego w danym państwie).

5 NA WYŻSZĄ OCENĘ: Centralizacja władzy państwowej wyraża się w skłonności do większej liczby elementów formy inkwizycyjnej w procesie. Decentralizacja władzy państwowej i liberalizacja stosunków społeczno-politycznych powoduje z reguły odchodzenie od formy inkwizycyjnej w stronę form skargowej lub mieszanej.

4. Rodzaje i tryby procesu karnego. Postępowanie mediacyjne i renowacyjne

W zależności od rodzaju odpowiedzialności prawnej będącej przedmiotem procesu karnego rozróżnia się:

- 1) **proces zasadniczy**, w którym rozpatruje się główną kwestię odpowiedzialności, czyli odpowiedzialność karną;
- 2) **akcję cywilną** w procesie karnym, czyli postępowanie zmierzające do załatwienia kwestii odpowiedzialności cywilnej oskarżonego.

Najogólniej ujmując, akcja cywilna polega na rozstrzygnięciu w toku procesu karnego roszczeń cywilnych wynikających bezpośrednio z przestępstwa lub nałożeniu obowiązku odpowiednich świadczeń z powodu popełnienia przestępstwa.

DEFINICJA

Akcja cywilna jest zbiorczą kategorią, w której mieszczą się różne czynności połączone jednym wspólnym celem – nałożeniem na oskarżonego powinności prawnej świadczenia na rzecz pokrzywdzonego przestępstwem lub innej osoby.

³⁴ Zob. B. Lesiński, W. Rozwadowski, *Historia prawa*, Warszawa–Poznań 1981, s. 387–388.

Akcja cywilna umożliwia zasądzenie w toku procesu karnego obowiązku naprawienia w całości lub w części szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę bezpośrednio wyrządzoną przestępstwem lub nawiązki na rzecz pokrzywdzonego. Wymienionej nawiązki, a także obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę nie orzeka się, jeżeli roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem innego postępowania albo o orzeczeniu tym prawomocnie orzeczono (klauzula antykumulacyjna). Następuje to w wyroku skazującym oskarżonego za zarzucony mu w akcie oskarżenia czyn karalny lub warunkowo umarzającym postępowanie w wypadkach wskazanych w ustawie (art. 415 § 1 k.p.k.). W przeciwnym wypadku pokrzywdzony musiałby wnosić pozew do sądu cywilnego i występować przed dwoma sądami – karnym jako świadek i cywilnym jako powód. Rozpatrywanie obu kwestii w jednym procesie jednocześnie znacznie przyspiesza zakończenie sporu. Oszczędza też czas sądu, który nie musi dwukrotnie zajmować się dwoma aspektami jednej sprawy.

W procesie karnym występują następujące **formy akcji cywilnej**:

- 1) obowiązek naprawienia wyrządzonej szkody w całości lub w części;
- 2) zadośćuczynienie za doznaną krzywdę;
- 3) nawiązka na rzecz pokrzywdzonego;
- 4) świadczenie pieniężne³⁵.

Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę jest środkiem kompensacyjnym określonym w art. 46 § 1 k.k. Wymieniony obowiązek orzeka się w razie skazania z urzędu lub na wniosek pokrzywdzonego lub innej uprawnionej osoby (art. 46 § 1 k.k.). Zamiast wymienionego obowiązku sąd może orzec nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa – nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiązkę orzeka się na rzecz każdej z nich (art. 46 § 2 k.k.). Ponadto w razie warunkowego umorzenia postępowania karnego sąd nakłada na sprawcę obowiązek naprawienia szkody w całości albo w części, a w miarę możliwości również obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo zamiast tych obowiązków orzeka nawiązkę (art. 67 § 3 k.k.). Warunkowo zawieszając wykonanie kary pozbawienia wolności, sąd może orzec świadczenie pieniężne

³⁵ Nowelą z 20.02.2015 r. zredukowano dotychczasowe formy akcji cywilnej, eliminując powództwo adhezyjne oraz zwrot na rzecz Skarbu Państwa korzyści majątkowej przez osobę, która odniosła taką korzyść z przestępstwa popełnionego przez sprawcę działającego w jej imieniu lub interesie. Do 30.06.2015 r. mianem postępowania adhezyjnego określano postępowanie prowadzone w ramach procesu karnego na podstawie powództwa cywilnego wniesionego przez pokrzywdzonego lub inną uprawnioną osobę (art. 62–64 k.p.k.). W postępowaniu adhezyjnym można było dochodzić tylko roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnionego przestępstwa, np. odszkodowania za skradzione mienie (art. 62 k.p.k.). Można było dochodzić odszkodowania za stratę rzeczywiście (*damnum emergens*) oraz za utracone korzyści (*lucrum cessans*). Pozwanym mógł być tylko oskarżony (art. 62 k.p.k.).

wymienione w art. 39 pkt 7 k.k. albo zobowiązać skazanego do naprawienia szkody w całości albo w części, chyba że orzekł środek kompensacyjny (art. 72 § 2 k.p.k.).

Obowiązki naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę zostały uregulowane w art. 415 § 1 k.p.k.

Świadczenie pieniężne, o którym mowa w art. 39 pkt 7 k.k., jest orzekane na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (art. 43a § 1 i 2 k.k.).

W obrębie procesu karnego wyróżnia się:

- 1) **proces karny powszechny** (przed sądami powszechnymi);
- 2) **proces karny specjalny** (przed sądami szczególnymi).

Kryterium rozróżnienia stanowi tutaj wyodrębnienie sądów z ogólnej (powszechnej) struktury sądownictwa.

DEFINICJA

Powszechnym procesem jest taki, który toczy się przed sądami powszechnymi, czyli przed sądami rejonowymi, okręgowymi i apelacyjnymi oraz Izbą Karną Sądu Najwyższego. Natomiast **procesem specjalnym** jest proces prowadzony przed sądami wojskowymi oraz przed Trybunałem Stanu.

Kodeks postępowania karnego znacznie ogranicza kognicję sądów wojskowych, gdyż orzecznictwu tych sądów podlegają jedynie sprawy:

- 1) **żołnierzy w czynnej służbie o przestępstwa:**
 - a) określone w rozdziałach XXXIX–XLIV k.k., czyli tzw. przestępstwa wojskowe;
 - b) popełnione przeciwko organowi wojskowemu lub innemu żołnierzowi;
 - c) popełnione podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, w obrębie obiektu wojskowego lub wyznaczonego miejsca przebywania, na szkodę wojska lub z naruszeniem obowiązku wynikającego ze służby wojskowej;
 - d) popełnione za granicą, podczas użycia lub pobytu Sił Zbrojnych RP poza granicami państwa w rozumieniu ustawy z 17.12.1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa (Dz.U. z 2021 r. poz. 396 ze zm.);
- 2) **pracowników wojska o przestępstwa:**
 - a) określone w art. 356–363 k.k. (przeciwko zasadom służby wojskowej oraz przeciwko mieniu wojskowemu) w zw. z art. 317 § 2 k.k.;
 - b) popełnione za granicą, podczas użycia lub pobytu Sił Zbrojnych RP w rozumieniu ustawy z 17.12.1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych RP poza granicami państwa;

- c) żołnierzy sił zbrojnych państw obcych przebywających na terytorium RP oraz członków ich personelu cywilnego o przestępstwa popełnione w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, chyba że umowa międzynarodowa, której Rzeczypospolita Polska jest stroną, stanowi inaczej.

Przed Trybunałem Stanu odpowiada Prezydent Rzeczypospolitej za naruszenie Konstytucji RP, ustawy lub za popełnienie przestępstwa (art. 145 Konstytucji RP). Za naruszenie Konstytucji lub ustawy, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania, odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą także Prezes Rady Ministrów oraz członkowie Rady Ministrów, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem, oraz Naczelnny Dowódca Sił Zbrojnych (art. 198 ust. 1 Konstytucji RP). Odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą również posłowie i senatorowie za naruszenie zakazów prowadzenia działalności gospodarczej połączonych z osiąganiem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego albo nabywania tego majątku (art. 198 ust. 2 w zw. z art. 107 Konstytucji RP).

Trybunał Stanu nie jest sądem powszechnym.

W obrębie procesu zasadniczego należy wyróżnić jego następujące **odmiany**:

- 1) z uwagi na sposób ścigania:
 - a) postępowanie z oskarżenia publicznego oraz
 - b) postępowanie z oskarżenia prywatnego;
- 2) ze względu na osobę oskarżonego:
 - a) postępowanie w sprawach osób pełnoletnich;
 - b) postępowanie w sprawach nieletnich i
 - c) postępowanie wobec osób wojskowych;
- 3) ze względu na tryb procedowania:
 - a) w trybie zwyczajnym i
 - b) w trybach szczególnych.

Zasadnicze znaczenie należy przypisać zróżnicowaniu postępowania karnego ze względu na tryb. Tryb postępowania występuje w dwojakim znaczeniu. W pierwszym – trybem postępowania jest tzw. **tryb ścigania**, czyli odrębny sposób inicjowania procesu. Rozróżnić należy tu tryb ścigania:

- 1) **z oskarżenia publicznego** (z urzędu), który może być bezwarunkowy i warunkowy (na wniosek pokrzywdzonego bądź za zezwoleniem właściwego organu) oraz
- 2) **z oskarżenia prywatnego**, czyli postępowanie, które wszczyna się tylko na podstawie aktu oskarżenia wniesionego do sądu przez pokrzywdzonego, który od tej chwili staje się oskarżycielem prywatnym.

W drugim znaczeniu należy rozróżnić tryb jako zróżnicowany przebieg postępowania, czyli:

- 1) **tryb zwyczajny** jako postępowanie zasadnicze i
- 2) **tryb szczególny** jako postępowanie szczególne.

DEFINICJE

Postępowanie zwyczajne to przebieg procesu zmierzający do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego, uznany za typowy w danym systemie procesu. **Postępowanie szczególne (tryb szczególny)** to przebieg procesu zmierzający również do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego, ale różniący się istotnie od postępowania zwyczajnego w sposób z góry przewidziany przez ustawodawcę.

Postępowania (tryby) szczególne wyodrębnia się ze względu na potrzebę zróżnicowania nakładu sił i środków w zależności od wagi przestępstwa, dostosowania przepisów prawa procesowego do poszczególnych zasad odpowiedzialności karnej (np. nieletnich) bądź ze względu na konieczność radykalnego przyspieszenia postępowania w niektórych sprawach lub umożliwienia niekiedy pokrzywdzonemu inicjowania procesu, gdy państwo nie jest zainteresowane takimi sprawami.

Tryby szczególne dzieli się:

- 1) ze względu na obowiązek prowadzenia procesu w danym trybie na:
 - a) **obligatoryjne** i
 - b) **fakultatywne**;
- 2) ze względu na znaczenie sprawy, czyli *ratione materiae*, na:
 - a) **tryby szczególne w sprawach wielkiej wagi** (przed ławą przysięgłych według rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.03.1928 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.);
 - b) **tryby szczególne w drobnych sprawach** (postępowanie nakazowe);
- 3) ze względu na status oskarżonego, czyli *ratione personae*, na:
 - a) **tryb poprawczy w sprawach nieletnich** i
 - b) **tryb w stosunku do osób wojskowych**;
- 4) ze względu na organ orzekający na:
 - a) **tryby postępowania przed sądem powszechnym** i
 - b) **tryby postępowania przed sądem szczególnym**;
- 5) ze względu na akt ustawodawczy, na podstawie którego istnieją dane tryby szczególne, na:
 - a) **tryby na podstawie przepisów Kodeksu postępowania karnego** i
 - b) **tryby ustanowione szczególnymi aktami prawnymi**.

Natomiast ze względu na stosunek trybów szczególnych do formalizmu postępowania zwyczajnego można podzielić postępowania (tryby) szczególne na trzy grupy:

- 1) **postępowania ekwiwalentne**, które w zasadzie są tak samo sformalizowane jak postępowania zwyczajne, choć w miejsce jednych form wchodzi inne albo tylko niektóre z form są odmiennie uregulowane. Do postępowań (trybów) ekwiwalentnych zalicza się: postępowanie karne skarbowe zwyczajne oraz postępowanie poprawcze w stosunku do nieletnich;
- 2) **postępowania wzbogacone**. Formalizm tych postępowań jest większy niż formalizm postępowania zwyczajnego. Takim postępowaniem pod rządem Kodeksu postępowania karnego z 1928 r. było postępowanie przed sądami przysięgłych, prowadzone w sprawach o najpoważniejsze zbrodnie. Odznaczało się ono dodatkowym formalizmem wynikającym z powoływania ławy przysięgłych;
- 3) **postępowania zredukowane**. Formalizm tych trybów jest mniejszy niż postępowania zwyczajnego. Na ogół redukcja formalizmu postępowania zwyczajnego dotyczy tych form procesowych, które gwarantują uprawnienia stron w procesie (np. wydanie wyroku zaocznego lub nakazowego, rezygnacja z udziału oskarżonego i jego obrońcy w procesie). Granicą wymienionych redukcji jest konieczność respektowania praw obywatelskich zagwarantowanych w Konstytucji RP, w MPPOiP i EKPC. Do grupy tej należą następujące postępowania:
 - a) uproszczone (zniesione od 1.07.2015 r. nowelą z 27.09.2013 r.);
 - b) z oskarżenia prywatnego (art. 485–499 k.p.k.), które jest trybem szczególnym i jednocześnie trybem ścigania;
 - c) nakazowe (art. 500–507 k.p.k.);
 - d) przyspieszone (art. 517a–517j k.p.k.);
 - e) doraźne, które przewidywał dekret z 12.12.1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. Nr 29, poz. 154 ze zm.). Postępowanie to charakteryzowało się radykalnym przyspieszeniem postępowania kosztem praw oskarżonego i pozbawieniem stron prawa do zaskarżenia wyroku.

4.1. Postępowanie mediacyjne

DEFINICJA

Mediację stanowią dobrowolne negocjacje pomiędzy osobami lub grupami osób będących w sporze wywołanym popełnieniem przestępstwa, prowadzone z udziałem osoby trzeciej (mediatora), mającej za zadanie podtrzymywanie i ułatwianie przebiegu negocjacji, bez narzucania stronom rozstrzygnięcia³⁶.

³⁶ Zob. E. Bieńkowska, *Mediacja w polskim prawie karnym*, PPK 1998/18, poz. 21; E. Bieńkowska, *Istota i znaczenie mediacji*, Katowice 1999, s. 22; K. Kovach, *Mediation. Principles and Practice*, Saint Paul 2004, s. 21; A. Murzynowski, *Mediacja w toku postępowania przygotowawczego* [w:] *Współczesny polski proces. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. S. Stachowiak, Poznań 2002, s. 243; G. Nordhelle, *Mediacja. Sztuka rozwiązywania konfliktów*, Gdańsk 2010, s. 33; K. Zawistowski, *Mediacja w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2005/11, s. 98.

Celem postępowania mediacyjnego jest **rozwiązanie konfliktu** między pokrzywdzonym a oskarżonym. Porozumienie to nie ma charakteru czynności procesowej i nie stanowi części dochodzenia lub śledztwa, jeżeli jest prowadzone w postępowaniu przygotowawczym. Choć sprawę kieruje do postępowania mediacyjnego sąd lub organ prowadzący postępowanie przygotowawcze, samo postępowanie toczy się bez udziału tych organów. Przedmiotem mediacji jest porozumienie pomiędzy pokrzywdzonym a oskarżonym dotyczące przede wszystkim naprawienia szkody i zadośćuczynienia krzywdy doznanej przez pokrzywdzonego. Mediacja może dotyczyć przestępstwa z oskarżenia publicznego bądź z oskarżenia prywatnego.

W sprawach z oskarżenia publicznego mediacja może mieć miejsce w stadium przygotowawczym, międzyinstancyjnym i sądowym. Udział oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny. Jeżeli organ procesowy z urzędu chce skierować sprawę do mediacji, musi – przed podjęciem decyzji – uzyskać zgodę obu wymienionych stron. Prowadzenie postępowania mediacyjnego bez zgody stron nie daje bowiem szans powodzenia. Do postępowania mediacyjnego w toku postępowania przygotowawczego kieruje sprawę w drodze postanowienia prokurator, a w dochodzeniu – także inny organ prowadzący dochodzenie (art. 23a § 1 k.p.k.). W toku postępowania międzyinstancyjnego i sądowego sprawę do postępowania mediacyjnego kieruje sąd lub referendarz sądowy. Skierowanie do mediacji następuje z inicjatywy pokrzywdzonego lub oskarżonego albo za ich zgodą z inicjatywy organu procesowego (art. 23a k.p.k.). W postępowaniu w sprawach z oskarżenia prywatnego sąd może natomiast – na wniosek stron lub za ich zgodą – wyznaczyć odpowiedni termin na przeprowadzenie postępowania mediacyjnego zamiast posiedzenia pojednawczego (art. 489 § 2 k.p.k.). Zgodę na uczestniczenie w postępowaniu mediacyjnym odbiera organ kierujący sprawą do mediacji lub mediator. Nowela z 27.09.2013 r. nałożyła na wymienione podmioty obowiązek wyjaśnienia oskarżonemu i pokrzywdzonemu celów i zasad postępowania mediacyjnego. Zgodę na mediację można cofnąć aż do zakończenia postępowania mediacyjnego. O tym uprawnieniu organ kierujący sprawą do mediacji lub mediator są obowiązani pouczyć oskarżonego i pokrzywdzonego przy odbieraniu od nich zgody na udział w postępowaniu mediacyjnym. Cofnięcie zgody powoduje prawną niedopuszczalność wszczęcia bądź kontynuowania postępowania mediacyjnego.

Kierując sprawą do postępowania mediacyjnego, sąd, referendarz sądowy, prokurator lub inny organ prowadzący postępowanie przygotowawcze wydaje postanowienie. Postanowienie to nie podlega zaskarżeniu (art. 459 § 1 i 2 k.p.k.). Z rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 7.05.2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. poz. 716) wynika, że w postanowieniu należy wskazać w szczególności:

- 1) nazwę instytucji lub imię i nazwisko osoby godnej zaufania powołanej do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego;
- 2) dane osobowe oskarżonego lub podejrzanego i pokrzywdzonego;

- 3) czyn zarzucany oskarżonemu lub podejrzanemu wraz z podaniem jego kwalifikacji prawnej;
- 4) zakres i sposób udostępnienia akt w danej sprawie;
- 5) termin zakończenia postępowania mediacyjnego.

Organ, który skierował sprawę do mediacji, ma obowiązek udostępnić mediatorowi akta sprawy, ale tylko w zakresie niezbędnym do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego.

Mediację przeprowadza instytucja lub osoba uprawniona wskazana w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 7.05.2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych. Przepisy tego rozporządzenia określają:

- 1) szczegółowy tryb przeprowadzania postępowania mediacyjnego;
- 2) warunki, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego;
- 3) sposób powoływania i odwoływania instytucji i osób uprawnionych do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego;
- 4) zakres i warunki udostępniania akt sprawy instytucjom i osobom uprawnionym do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego;
- 5) formę i zakres sprawozdania z wyników postępowania mediacyjnego.

Wykaz instytucji i osób uprawnionych do przeprowadzania postępowania mediacyjnego prowadzi prezes sądu okręgowego (§ 6 rozporządzenia). Z kręgu osób, które mogą prowadzić mediację, **wyłączone są te**, co do których istnieją podstawy wyłączenia wymienione w art. 40 k.p.k., oraz gdy zaistniały okoliczności budzące uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności mediatora w danej sprawie (art. 23a § 3 w zw. z art. 40 i 41 § 1 k.p.k.). Wyłączeni są także czynni zawodowo: sędzia, prokurator, asesor prokuratorski, aplikant wymienionych zawodów, ławnik, referendarz sądowy, asystent sędziego, asystent prokuratora oraz funkcjonariusz instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw (art. 23a § 3 k.p.k.). Sędzia, który – uprzednio nie będąc sędzią – prowadził mediację z mocy prawa, jest wyłączony od udziału w sprawie (art. 40 § 1 pkt 10 k.p.k.). Niewyłączenie tego sędziego stanowi bezwzględną przyczynę odwołania (bezwzględne uchybienie procesowe – art. 439 § 1 pkt 1 k.p.k.).

DEFINICJA

Postępowanie mediacyjne prowadzone jest według następujących zasad:

- 1) powszechnej dostępności;
- 2) autonomii w procesie karnym;
- 3) dobrowolności;
- 4) poufności;
- 5) bezstronności.

Zasady te zostały określone w rekomendacji nr R (99) 19 Komitetu Ministrów Rady Europy o mediacji w sprawach karnych z 15.09.1999 r.³⁷ oraz art. 23a k.p.k.

Postępowanie mediacyjne może być przeprowadzone z inicjatywy oskarżonego lub pokrzywdzonego w każdej sprawie, w której wystąpił konflikt pomiędzy nimi spowodowany przestępstwem. Postępowanie mediacyjne jest **autonomiczne**, a czynności przeprowadzone w tym postępowaniu nie mają waloru procesowego. Udział oskarżonego i pokrzywdzonego w mediacji jest dobrowolny i wymaga ich zgody. Postępowanie mediacyjne jest prowadzone w sposób **poufny**, a **mediatora nie wolno przesłuchiwać jako świadka** co do faktów, o których dowiedział się od oskarżonego lub pokrzywdzonego, prowadząc mediację, z wyłączeniem informacji o przestępstwach, o których mowa w art. 240 § 1 k.k. (art. 178a k.p.k.). **Oświadczenia składane w toku tego postępowania nie mogą stanowić dowodu w postępowaniu karnym**, na co wskazuje także rekomendacja nr R (99) 19 w pkt 2. Daje to stronom gwarancję, że okoliczności, o których poinformowały w trakcie mediacji, pozostaną nieujawnione. Zachowaniu poufności mediacji służą następujące rozwiązania:

- 1) sprawozdanie mediatora ograniczone do wyniku mediacji, bez szczegółowego opisu przebiegu postępowania mediacyjnego, a zwłaszcza zachowania oskarżonego i pokrzywdzonego i zajmowanych przez nich stanowisk – art. 23a § 6 k.p.k., § 16 ust. 2 rozporządzenia w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych oraz pkt 32 rekomendacji nr R (99) 19;
- 2) zakaz przesłuchania mediatora jako świadka – art. 178a k.p.k. oraz pkt 30 rekomendacji nr R (99) 19;
- 3) zakaz powoływania się na rozmowy prowadzone w czasie mediacji bez zgody stron – pkt 2 rekomendacji nr R (99) 19.

Postępowanie mediacyjne ma być prowadzone także w sposób **bezzstronny**, czego gwarancją jest wyłączenie od możliwości prowadzenia tego postępowania osób, co do których w sprawie zachodzą okoliczności określone w art. 40 i art. 41 § 1 k.p.k. Postępowanie mediacyjne przeprowadza się **ustnie**, choć po jego przeprowadzeniu mediator sporządza **pisemne sprawozdanie** i niezwłocznie przedstawia je organowi, który skierował do niego sprawę.

Postępowanie mediacyjne może trwać **miesiąc**. Tego okresu nie wlicza się do czasu trwania postępowania przygotowawczego (art. 23a § 2 k.p.k.). Po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego mediator sporządza pisemne sprawozdanie z jego wyników i przedstawia je organowi, który skierował sprawę do takiego postępowania. W razie zawarcia ugody stanowi ona załącznik do sprawozdania. **Uгода** powinna być podpisana przez oskarżonego, pokrzywdzonego i mediatora. Ponieważ postępowanie mediacyjne ma charakter nieprocesowy, sprawozdanie z mediacji nie posiada waloru proto-

³⁷ Tekst rekomendacji ukazał się w „Archiwum Kryminologii” 1999–2000, t. XXV, s. 220 i n.

kołu. W związku z tym na jego podstawie nie mogą być czynione ustalenia faktyczne zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i w postępowaniu przed sądem.

Jeżeli w wyniku mediacji dojdzie do porozumienia pomiędzy pokrzywdzonym a oskarżonym, w postępowaniu prywatnoskargowym na posiedzeniu sąd umarza postępowanie (art. 492 w zw. z art. 490 § 2 k.p.k.). Dopuszczalne jest przy tym pojednanie obejmujące również inne sprawy z oskarżenia prywatnego, które toczą się między tymi samymi stronami (art. 493 k.p.k.).

W postępowaniu zwyczajnym, wymierzając karę, sąd jest obowiązany wziąć pod uwagę pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą (art. 53 § 3 k.k.). Porozumienie oskarżonego z pokrzywdzonym jest brane pod uwagę przez sąd orzekający o warunkowym umorzeniu postępowania karnego (art. 341 § 4 k.p.k.). Wynik postępowania mediacyjnego w postaci naprawienia szkody w całości albo w części lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę ma też znaczenie dla rozstrzygnięcia w przedmiocie wniosku o skazanie oskarżonego bez przeprowadzenia rozprawy (art. 343 § 1, art. 343a § 2 k.p.k.).

Wobec zniesienia umorzenia restytucyjnego, co bezzasadnie uczyniono nowelą z 11.03.2016 r., nieaktualna jest regulacja postępowania w razie złożenia przez pokrzywdzonego wniosku o umorzenie postępowania z art. 59a k.k. Warto jednak przypomnieć tę instytucję, gdyż stanowiła wyraz współcześnie rozumianego legalizmu ścigania. Celem tej instytucji było rozwiązanie konfliktu pomiędzy sprawcą i ofiarą (oskarżonym i pokrzywdzonym) wywołanego przestępstwem, gdyż w interesie państwa powinno być likwidowanie konfliktów społecznych, a nie antagonizowanie członków społeczeństwa. W drobnych, błahych sprawach pociągnięcie sprawy przestępstwa do odpowiedzialności karnej nierzadko nie rozwiązywało sporu wywołanego przestępstwem, a wręcz go potęgowało, gdyż nie prowadziło do pojednania stron. Tymczasem celem umorzenia restytucyjnego było zażegnanie owego konfliktu za pomocą rzeczywistego i dobrowolnego pojednania oskarżonego z pokrzywdzonym. Warunkiem zastosowania umorzenia restytucyjnego było wystąpienie przez pokrzywdzonego z wnioskiem przed rozpoczęciem przewodu sądowego przez sąd pierwszej instancji. Jeżeli wniosek został wniesiony w postępowaniu przygotowawczym, to w przedmiocie wniosku rozstrzygał prokurator. Jeżeli wniosek został złożony po wniesieniu aktu oskarżenia, o jego zasadności rozstrzygał sąd właściwy do rozpoznania sprawy. Przesłanką uwzględnienia wniosku było pojednanie się pokrzywdzonego i sprawcy oraz naprawienie szkody lub zadośćuczynienie krzywdzie przez sprawcę, ale tylko takiego, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy.

Przy wielu pokrzywdzonych sprawca musiał naprawić szkodę lub zadośćuczynić wyrządzoną krzywdę wszystkim. Jeżeli sprawca naprawił szkodę oraz zadośćuczynił za wyrządzoną krzywdę w stosunku do wszystkich pokrzywdzonych, każ-

dy z pokrzywdzonych mógł wystąpić z omawianym wnioskiem. Dla uwzględnienia ww. wniosku nie była wymagana zgoda pozostałych pokrzywdzonych.

Dalszą przesłanką umorzenia restytucyjnego było popełnienie występku zagrożonego karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności lub 5 lat w przypadku czynów zabronionych przeciwko mieniu oraz występku z art. 157 § 1 k.k.

4.2. Postępowanie renowacyjne

Postępowanie renowacyjne uregulowane zostało w art. 160–166 k.p.k. Ma ono charakter **wpadkowy i pomocniczy**. Może być przeprowadzone zarówno w toku postępowania karnego, jak i po jego prawomocnym zakończeniu. Jego celem jest usunięcie przeszkód w toku postępowania spowodowanych **zagubieniem lub zniszczeniem akt sprawy**, dla umożliwienia prawidłowego dalszego procedowania, a gdy wystąpiły one po jego zakończeniu – dla zapewnienia prawidłowego prowadzenia postępowania wykonawczego lub podjęcia postępowań po uprawomocnieniu się orzeczenia bądź postępowania rehabilitacyjnego. Postępowanie odtworzeniowe ma też charakter sprawozdawczy, gdyż nie bada się w nim *meritum* sprawy.

Właściwość organów w przedmiocie odtworzenia zaginionych lub zniszczonych akt została określona następująco:

- 1) w sprawach będących w toku – sąd, w którym sprawa ostatnio się toczyła, z tym że gdy sprawa była ostatnio prowadzona w Sądzie Najwyższym, przeprowadza on postępowanie jedynie w zakresie odtworzenia akt Sądu Najwyższego; w pozostałym zakresie postępowanie renowacyjne przeprowadza sąd, w którym sprawa toczyła się przed przekazaniem akt do Sądu Najwyższego; chodzi przy tym o wszystkie sprawy, w których nie zapadło jeszcze prawomocne orzeczenie;
- 2) w sprawach prawomocnie zakończonych – sąd, w którym sprawa się toczyła w pierwszej instancji lub inny sąd wskazany w ustawie;
- 3) w sprawach zakończonych w postępowaniu przygotowawczym – prokurator.

Jeżeli właściwym do odtworzenia akt sprawy jest sąd, odtwarza on również akta postępowania przygotowawczego. Właściwość prokuratora dotyczy jedynie sprawy, w której postępowanie nie wyszło poza etap postępowania przygotowawczego. Jeżeli sprawa „zawisła” już przed sądem, prokurator nie jest właściwy do przeprowadzenia postępowania odtworzeniowego.

Postępowanie renowacyjne może obejmować **całość lub część akt sprawy**. Sąd prowadzący postępowanie o odtworzenie akt powinien podjąć próbę odtworzenia treści wyroku, w szczególności jego opisu i kwalifikacji prawnej oraz orzeczonej kary.

Postępowanie w przedmiocie odtworzenia akt może być przeprowadzone z urzędu, np. w razie złożenia wniosku o wznowienie postępowania oraz na wniosek strony lub osoby uprawnionej do działania w jej imieniu albo za stronę. Jeżeli występują przesłanki do uwzględnienia wniosku, gdyż akta sprawy w całości lub części zaginęły lub uległy zniszczeniu, prezes sądu lub referendarz sądowy **wzywa strony** do złożenia w oznaczonym terminie wniosków co do sposobu odtworzenia akt sprawy oraz przedstawienia dokumentów umożliwiających ich odtworzenie.

Wszczęcie postępowania w przedmiocie odtworzenia akt następuje z chwilą wydania przez prezesa sądu (przewodniczącego wydziału lub upoważnionego sędziego) zarządzenia o wpisaniu sprawy do repertorium „Ko”. Do wszczęcia postępowania renowacyjnego nie jest wymagana żadna decyzja procesowa, podobnie jak do wszczęcia postępowania przed sądem pierwszej instancji, postępowania odwoławczego czy innego postępowania sądowego, co wynika z istoty zasady skargowości. W razie wystąpienia przesłanek do przeprowadzenia postępowania odtworzeniowego prezes sądu lub referendarz sądowy podejmują czynności określone w art. 162 oraz 163 k.p.k., co uruchamia postępowanie renowacyjne, po czym sprawa jest kierowana na posiedzenie określone w art. 164 k.p.k., na którym jest wydawane postanowienie co do odtworzenia akt sprawy lub braku możliwości odtworzenia akt. Natomiast w postępowaniu przygotowawczym prokurator wydaje postanowienie o wszczęciu postępowania odtworzeniowego.

Odtworzenie akt może również zlecić Sąd Najwyższy, jeżeli odtworzenie zniszczonych akt sprawy karnej, dokonane na potrzeby postępowania o stwierdzenie nieważności orzeczenia przewidzianego przepisami ustawy z 23.02.1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1693 ze zm.) okaże się niewystarczające np. do rozpoznania kasacji.

Odtworzenie akt następuje jedynie w częściach, które są niezbędne do wykonania orzeczenia, wznowienia postępowania, przeprowadzenia postępowania w trybie kasacji albo urzeczywistnienia innych uzasadnionych interesów stron postępowania w sprawie, w której akta zaginęły lub zostały zniszczone (np. wydanie wyroku łącznego, uzyskanie tytułu wykonawczego w celu egzekucji roszczeń zasądzonych w wyroku, wniesienie prośby o ułaskawienie). Zatem – mimo zaginięcia lub zniszczenia akt – nie odtwarza się ich, jeżeli nie zachodzi jedna z wymienionych okoliczności. Odtworzenia akt nie mogą też uzasadniać interesy osób innych niż strony. Natomiast w sprawie będącej w toku zaginione lub zniszczone akta podlegają odtworzeniu w zakresie pozwalającym na jej rozpoznanie i rozstrzygnięcie o przedmiocie postępowania.

Dopuszczalne jest przeprowadzenie kolejnego postępowania w przedmiocie odtworzenia akt sprawy, jeżeli akta sprawy odtworzone zostały wcześniej w niewystarczają-

cym zakresie, a zachodzi potrzeba dalszego ich odtworzenia, np. na potrzeby innego postępowania.

Prezes sądu właściwego do odtworzenia akt sprawy lub referendarz sądowy oraz prokurator w zakresie odtworzenia akt postępowania przygotowawczego, widząc potrzebę odtworzenia akt sprawy, wzywają strony postępowania do:

- 1) złożenia, w określonym przez siebie terminie wniosków, co do sposobu odtworzenia akt oraz
- 2) przedłożenia dokumentów umożliwiających odtworzenie.

Celem tych czynności jest ustalenie **zakresu**, w jakim akta sprawy mają być odtworzone, oraz sposobu ich odtworzenia. Następne czynności wymienionych organów są już podejmowane po otrzymaniu wniosków stron. Polegają one na wezwaniu osób posiadających dokumenty niezbędne do odtworzenia akt do ich przedstawienia sądowi. W razie odmowy prezes sądu (już nie referendarz sądowy) lub prokurator **zarządzają przymusowe odebranie** tych dokumentów, zlecając wykonanie tej czynności z reguły Policji. Jeżeli przymusowe odebranie rzeczy zarządził prezes sądu, decyzja ta wymaga zatwierdzenia przez sąd zgodnie z art. 217 § 5 w zw. z art. 220 § 3 k.p.k. Prezes sądu nie jest bowiem uprawniony do żądania zatrzymania rzeczy, gdyż takie uprawnienie posiada sąd lub prokurator (art. 217 § 1 k.p.k.). W razie konieczności przeprowadzenia przeszukania pomieszczeń i innych miejsc, w celu znalezienia rzeczy (dokumentów) niezbędnych do odtworzenia akt prezes powinien wystąpić do właściwego sądu o wydanie postanowienia o przeszukaniu na podstawie art. 220 § 1 k.p.k. i zlecenie wykonania tej czynności Policji. Celem dostarczenia i odebrania rzeczonych dokumentów jest wyłącznie odtworzenie akt. Po ich wykorzystaniu, czyli po sporządzeniu ich uwierzytelnionych odpisów, należy je zwrócić osobie, która je dostarczyła lub od której je odebrano.

Dokumentami umożliwiającymi odtworzenie akt są odpisy orzeczeń doręczane stronom i ich przedstawicielom w toku postępowania oraz wezwania i zawiadomienia, a także odpisy i kserokopie dokumentów z akt sporządzone przez strony w toku procesu, którego akta zaginęły lub uległy zniszczeniu. Obowiązek złożenia przez strony wniosków co do sposobu odtworzenia akt oraz przedłożenia dokumentów nie zwalnia sądu z obowiązku podejmowania z urzędu wszelkich czynności mających na celu poszukiwanie informacji o treści zaginionych lub zniszczonych akt oraz istnienia określonych źródeł dowodowych. Postępowanie odtworzeniowe jest bowiem prowadzone **inkwizycyjnie**, a nie kontradiktoryjnie.

Czynności mające na celu odtworzenie akt przeprowadza sąd **na posiedzeniu**. Strony mają prawo wziąć w nim udział. Posiedzenie odbywa się po zgromadzeniu dostępnych dokumentów. Przeprowadzenie posiedzenia jest obowiązkowe, nawet gdy wcześniejsze czynności umożliwiły odtworzenie akt w wystarczającym zakresie.

Od udziału w posiedzeniu w przedmiocie odtworzenia akt wyłączeni są: sędzia, protokolant i oskarżyciel publiczny, jeżeli mają być przesłuchani jako świadkowie.

W celu odtworzenia akt sąd może przeprowadzić czynności, jakie uzna za konieczne, a zwłaszcza przeprowadzić dowody z:

- 1) wpisów do rejestrów karnych, repertoriów i innych ksiąg biurowych;
- 2) zapisów dźwięku lub obrazu dokonanych przez organy procesowe w trybie art. 147 k.p.k., środki masowego przekazu (art. 357 k.p.k.), jak również strony na podstawie art. 358 k.p.k.;
- 3) notatek protokolantów, sędziów, ławników, prokuratorów, adwokatów i radców prawnych, którzy uczestniczyli w rozprawie;
- 4) zeznań uczestników sprawy, której akta zaginęły lub uległy zniszczeniu, a także innych osób, które mogą mieć wiadomości o treści akt.

Po przeprowadzeniu omówionych czynności sąd lub prokurator wydają **postanowienie**:

- 1) co do odtworzenia akt, w którym należy wskazać zakres, w jakim akta te odtworzono, wyciszając odtworzone fragmenty, lub
- 2) stwierdzające niemożność odtworzenia akt.

W postanowieniu odtwarzającym akta należy ustalić treść odtwarzanego orzeczenia, w tym zwłaszcza opis czynu i kwalifikację prawną mu odpowiadającą. Nie można jednak merytorycznie ingerować w te treści, np. co do podstaw odpowiedzialności czy prawidłowości kwalifikacji prawnej. Jeżeli zachowały się odpisy dokumentów, należy wyliczyć je w treści postanowienia i wskazać na ich treść. Jeżeli jest to możliwe, należy podać w sentencji postanowienia treść odtworzonych dokumentów.

Postanowienie w przedmiocie odtworzenia akt należy wydać niezależnie od tego, czy postępowanie doprowadziło do odtworzenia akt w pełnym zakresie, w części czy też zakończyło się niepowodzeniem. Takie postanowienie należy również wydać, gdy nie zostanie ustalone, że w przeszłości toczyło się postępowanie karne. Postanowienie to nie stwarza powagi rzeczy osądzonej, a zatem nic nie stoi na przeszkodzie, aby w razie ujawnienia się nowych dowodów ponownie wszcząć postępowanie i odtworzyć akta w takim zakresie, w jakim będzie to konieczne i możliwe na podstawie nowych dowodów. Natomiast gdy czynności zmierzające do odtworzenia akt sprawy zakończonej nie dostarczyły materiału wystarczającego do odtworzenia akt sprawy, należy wydać postanowienie, że odtworzenie akt jest niemożliwe.

Na postanowienie w przedmiocie odtworzenia akt – zarówno pozytywne, jak i negatywne – przysługuje **zażalenie**. Na postanowienie prokuratora zażalenie rozpoznaje sąd właściwy do rozpoznania sprawy, której akta postępowania przygotowawczego zaginęły lub zostały zniszczone.

Jeżeli nie jest możliwe odtworzenie w całości akt sprawy, która nie została jeszcze prawomocnie ukończona, należy powtórzyć czynności procesowe niezbędne do kontynuowania postępowania. Postępowanie to nie może być z tego powodu umorzone lub zawieszone. Zakres, w jakim czynności procesowe mają zostać powtórzone, jest uzależniony od zakresu akt sprawy, które udało się odtworzyć oraz od faktycznych i prawnych możliwości ponownego przeprowadzenia czynności. Przykładowo, z uwagi na upływ czasu nie będzie już możliwe ponowne przesłuchanie świadka, który zmarł, dokonanie oględzin dowodu rzeczowego, który został zniszczony, czy też dokonanie oględzin miejsca popełnienia przestępstwa w takim stanie, jak wyglądało ono po jego ujawnieniu. Nie będzie też możliwe powtórzenie czynności dowodowych ze swej natury niepowtarzalnych, np. okazania.

5. Postępowanie karne

W dogmatyce prawa karnego procesowego pojęcie i dystynkcja postępowania karnego jest kwestią sporną. Wyrażany jest pogląd, że nazwy „postępowanie karne” i „proces karny” należy traktować jako synonimiczne³⁸. Przyjmuje się, że nazwa „Kodeks postępowania karnego” i zwrot w programie studiów „postępowanie karne” to skróty myślowe, gdyż w istocie chodzi o prawo karne procesowe, co stanowi dodatkowy argument, że ogólna nazwa „postępowanie karne” może być traktowana jako równorzędna nazwie „proces karny”³⁹.

Wymienione nazwy mogą być używane do postępowania (procesu) karnego w znaczeniu ogólnym oraz do określenia konkretnego postępowania (procesu) w sprawie o przestępstwo. W innym znaczeniu należy mówić o postępowaniu przygotowawczym, głównym czy odwoławczym, wskazując w ten sposób stadia (etapy, części) całego postępowania, lub o postępowaniu sądowym w celu przeciwstawienia go postępowaniu przygotowawczemu i wykonawczemu albo o postępowaniu nakazowym, mając na względzie postępowania szczególne.

Problemu dystynkcji wymienionych terminów nie rozwiązują przepisy Kodeksu postępowania karnego, w których termin „postępowanie” występuje w każdym z wymienionych znaczeń. Przykładowo należy wskazać, że w art. 1, art. 2 § 1, art. 4 k.p.k. nazwy „postępowanie” występują na oznaczenie całego postępowania karnego – od momentu jego wszczęcia do ostatecznego zakończenia. W art. 160 k.p.k. wymienione pojęcie jest już używane do oznaczenia krótszego odcinka procesu, tj. tzw. postępowania renowacyjnego. W art. 297 k.p.k. mowa jest zaś o postępowaniu w znaczeniu etapu procesu karnego. W art. 387 § 1, art. 388 i art. 390 k.p.k. nazwa „postępowanie” występuje w znaczeniu funkcjonalnym, jako postępowanie dowodowe. W końcu ty-

³⁸ Zob. S. Śliwiński, *Polski proces...*, Warszawa 1959, s. 6.

³⁹ Zob. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 48.

tuły działów VII, VIII i IX określają postępowanie jako kolejne stadia procesu, tj. postępowanie przygotowawcze, postępowanie przed sądem pierwszej instancji oraz postępowanie odwoławcze. Tytuł działu X wskazuje na postępowanie w znaczeniu szczególnych trybów prowadzenia procesu karnego. W jeszcze innym znaczeniu termin „postępowanie” występuje w tytule działu XII i XIII.

Trafne wydaje się zatem rozróżnianie nazw proces i postępowanie oraz nadanie pojęciu „postępowanie” znaczenia autonomicznego. Proces karny, jak każdy inny proces prawny, można bowiem „rozłożyć na części”, czyli etapy, stanowiące poszczególne ogniwa czy odcinki całego procesu (np. postępowanie przygotowawcze, postępowanie główne). Proces karny może składać się z dwóch lub więcej równoległych, lecz połączonych wzajemnie postępowań (np. postępowanie w kwestii odpowiedzialności karnej i postępowanie w kwestii odpowiedzialności cywilnej) lub też w przebieg główny mogą włączać się postępowania incydentalne. Wreszcie – w zależności od specjalnego celu odpowiedniego nurtu czy też charakteru pewnych czynności – w procesie zasadniczym można wyodrębnić fragmenty określonego typu, np. postępowanie dowodowe, postępowanie rozpoznawcze⁴⁰. Za właściwe należy zatem przyjąć wąskie rozumienie pojęcia „postępowanie karne”, oznaczające krótsze odcinki przebiegu procesu (np. postępowanie przygotowawcze, główne, odwoławcze) bądź jego szczególne odmiany (np. postępowanie prywatnoskargowe, przyspieszone), bądź przebiegi wyróżnione według innych kryteriów (np. postępowanie dowodowe).

DEFINICJA

Pojęcie „**postępowanie karne**” oznacza krótsze odcinki przebiegu procesu (np. postępowanie przygotowawcze, główne, odwoławcze) bądź jego szczególne odmiany (np. postępowanie prywatnoskargowe, przyspieszone), bądź przebiegi wyróżnione według innych kryteriów (np. postępowanie dowodowe).

5.1. Postępowanie karne jako etap (wycinek) procesu karnego

Postępowanie karne rozumiane jako odpowiedni wycinek (etap) drogi procesu stanowi postępowanie:

- 1) przygotowawcze;
- 2) główne;
- 3) odwoławcze.

Postępowanie przygotowawcze stanowi stadium przygotowujące proces do rozprawy głównej oraz rozpoznania i rozstrzygnięcia sprawy karnej. W tym stadium następuje ustalenie, czy zostało popełnione przestępstwo, wykrycie i w razie potrzeby

⁴⁰ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura...*, 1973, s. 11.

ujęcie sprawcy przestępstwa, a także zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów niezbędnych do wyjaśnienia okoliczności sprawy. **Postępowanie główne i odwoławcze** łącznie stanowią **postępowanie sądowe**. Na tym etapie następuje rozpoznanie sprawy i rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu. Postępowanie sądowe jest w pewnych wypadkach rozszerzane na postępowania prowadzone po uprawomocnieniu się orzeczenia. Następuje to w razie wniesienia kasacji lub wznowienia postępowania. Należy wyróżnić również **postępowanie przejściowe** (międzyinstancyjne), obejmujące sporządzenie i wniesienie do sądu aktu oskarżenia oraz sądową (formalną i merytoryczną) wstępną jego kontrolę. Istotę tego etapu postępowania stanowi tzw. **oddanie pod sąd sprawy oskarżonego**.

DEFINICJA

Przez **oddanie pod sąd *sensu largo*** rozumie się akt procesowy określonego organu powodujący postawienie osoby w stan oskarżenia przed sądem orzekającym na rozprawie głównej. Natomiast przez **oddanie pod sąd *sensu stricto*** rozumie się jedynie kontrolę zasadności (faktycznej) aktu oskarżenia dokonywaną przed rozprawą główną przez sąd dopuszczający oskarżenie.

W systematyce kodeksowej stadium przejściowe nie zostało wyodrębnione. Czynności sporządzenia i wniesienia publicznego aktu oskarżenia umieszczone są wśród przepisów regulujących stadium postępowania przygotowawczego (art. 331–336 k.p.k.), wstępna kontrola oskarżenia zaś – wśród przepisów regulujących postępowanie przed sądem pierwszej instancji (art. 337–347 k.p.k.). Instytucja oddania pod sąd *sensu stricto* znalazła swoje odbicie w art. 339 § 3 pkt 2 k.p.k.

5.2. Postępowanie karne jako odpowiedni nurt procesu karnego

Postępowaniem karnym rozumianym jako odpowiedni nurt procesu jest **postępowanie zwyczajne**, które stanowi zasadniczy (typowy) sposób rozpoznania sprawy karnej i rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu karnego, czyli kwestii odpowiedzialności oskarżonego za zarzucony mu czyn karalny oraz tzw. akcja cywilna w procesie karnym.

5.3. Postępowanie karne jako wypadkowy przebieg w zasadniczym nurcie procesu karnego

Postępowanie karne jako wypadkowy przebieg w postępowaniu zasadniczym stanowi **postępowanie dodatkowe**, które prowadzi się w związku z postępowaniem zasadniczym. W postępowaniach dodatkowych także może zapaść decyzja dotycząca kwestii

odpowiedzialności oskarżonego (np. wyrok łączny). Nie jest to jednak rozstrzygnięcie co do samej zasady odpowiedzialności. Klasyfikując postępowania dodatkowe, dzieli się je na następujące rodzaje:

- 1) **incydentalne**, czyli takie, w toku których załatwia się kwestie dodatkowe (zwane najczęściej wypadkowymi) powstające w toku postępowania zasadniczego, np. kwestia tymczasowego aresztowania, zabezpieczenia majątkowego, kar porządkowych;
- 2) **pomocnicze**, czyli takie, w których usuwa się szczególne trudności, jakie pojawiły się w trakcie procesu. Do tej grupy należą:
 - a) postępowania transgraniczne, czyli zagraniczna pomoc prawna, postępowanie dotyczące przejęcia i przekazania ścigania karnego lub wykonania orzeczeń, postępowanie ekstradycyjne, postępowanie dotyczące wydania lub wykonania Europejskiego Nakazu Aresztowania, zatrzymywania dowodów lub zabezpieczenia mienia za granicą, wydawania lub wykonywania Europejskiego Nakazu Dowodowego i Europejskiego Nakazu Ochrony, a także dotyczące współpracy z Międzynarodowym Trybunałem Karnym, które zostały uregulowane w art. 578–615 k.p.k.;
 - b) pomoc prawna krajowa;
 - c) postępowanie mediacyjne określone w art. 23a k.p.k.;
 - d) postępowanie o odtworzenie akt (renowacyjne), uregulowane w art. 160–166 k.p.k.;
- 3) **następcze**, prowadzone po uprawomocnieniu się wyroku w celu załatwienia kwestii, które ujawniły się po uprawomocnieniu. Należą do nich:
 - a) postępowanie w sprawie o odszkodowanie i zadośćuczynienie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie uregulowane w art. 552–558 k.p.k.;
 - b) postępowanie ulaskawieniowe uregulowane w art. 560–568 k.p.k.;
 - c) postępowanie w sprawie wyroku łącznego z art. 568a–577 k.p.k.;
- 4) **uzupełniające** prowadzone na podstawie art. 420 k.p.k., w którym sąd na posiedzeniu może orzec co do przypadku, zaliczenia tymczasowego aresztowania, zatrzymania lub środków zapobiegawczych w postaci zawieszenia oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu albo nakazu powstrzymywania się od określonej działalności lub od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów albo co do dowodów rzeczowych, jeśli w tych kwestiach wyrok nie zawiera rozstrzygnięcia.

5.4. Postępowanie karne jako funkcjonalnie wyodrębniony typ czynności

W tym znaczeniu jako „postępowanie” rozumie się postępowanie dowodowe, czyli działalność uczestników procesu zmierzającą do poznania faktów stanowiących podstawę decyzji procesowych (orzeczeń i zarządzeń), a obowiązkiem organów pro-

cesowych i oskarżyciela publicznego jest poznanie prawdy, czyli faktów zgodnych z rzeczywistością. Taki obowiązek nie ciąży na oskarżonym i pokrzywdzonym oraz oskarżycielu posiłkowym i prywatnym. Postępowanie w tym znaczeniu oznacza rzeczywisty przebieg, nie zaś zespół zasad czy norm regulujących ten przebieg⁴¹. W postępowaniu przygotowawczym jest ono prowadzone przez cały tok tego stadium – do jego zamknięcia, a w postępowaniu sądowym jest prowadzone w toku przewodu sądowego i polega na przeprowadzaniu dowodów, które zostały wcześniej dopuszczone przez przewodniczącego składu orzekającego lub sąd.

5.5. Postępowanie karne jako specjalna odmiana zmodyfikowana w stosunku do typowego przebiegu

W obrębie procesu zasadniczego wyróżnić należy jego następujące odmiany:

- 1) z uwagi na sposób ścigania: postępowanie z oskarżenia publicznego oraz postępowanie z oskarżenia prywatnego;
- 2) ze względu na osobę oskarżonego: postępowanie w sprawach osób pełnoletnich, postępowanie w sprawach nieletnich i postępowanie wobec osób wojskowych;
- 3) podstawowe w trybie zwyczajnym i postępowania w trybach szczególnych.

Zasadnicze znaczenie należy przypisać zróżnicowaniu postępowania karnego ze względu na tryb. Tryb postępowania występuje w dwojakim znaczeniu. W pierwszym – trybem postępowania jest tzw. tryb ścigania, czyli odrębny sposób inicjowania procesu. W drugim znaczeniu akcentuje się tryb jako postępowanie zwyczajne oraz tryb jako postępowanie szczególne, czyli zróżnicowany przebieg postępowania. Postępowanie zwyczajne zmierza do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego w sposób uznany za typowy w procesie karnym. Postępowanie szczególne (tryb szczególny) również zmierza do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego, ale w sposób z góry przewidziany przez ustawodawcę i odmienny niż w postępowaniu zwyczajnym. Postępowania (tryby) szczególne wyodrębnia się ze względu na potrzebę zróżnicowania nakładu sił i środków w zależności od wagi przestępstwa, dostosowania przepisów prawa procesowego do poszczególnych zasad odpowiedzialności karnej (np. nieletnich) bądź ze względu na konieczność radykalnego przyspieszenia postępowania w niektórych sprawach lub umożliwienia niekiedy pokrzywdzonemu inicjowania procesu, gdy państwo nie jest zainteresowane ściganiem sprawcy przestępstwa.

⁴¹ Zob. M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, t. 1, Warszawa 1955, s. 41.

6. Procedura karna i kultura prawna

Procedurę karną w potocznym rozumieniu traktuje się jako synonim prawa karnego procesowego. Wymienione pojęcia nie są jednak synonimiczne. Procedura karna stanowi bowiem przedmiot regulacji prawa karnego procesowego. Z kolei proces karny powinien toczyć według procedury (zgodnie z procedurą).

Procedura karna jest uregulowana nie tylko przez obowiązujące prawo karne procesowe, lecz także zwyczaje praktyki sądowej oraz orzecznictwo (wykładnię) Sądu Najwyższego i sądów powszechnych, które wywiera istotny wpływ na sposób działania organów postępowania karnego.

Procedura karna wyznacza wzorzec postępowania w procesie karnym.

Należy jej jednak przypisać o wiele większe znaczenie. W procedurze karnej jak w lustrze odbija się stan demokracji w państwie. Ograniczenia lub słabość demokracji znajdują wyraz w procedurze karnej w postaci preferowania inkwizycyjnego modelu procesu karnego, przyznawania organom procesowym, a zwłaszcza organom ścigania, dodatkowych uprawnień, a także poprzez ograniczanie uprawnień oskarżonego i oskarżyciela subsydiarnego oraz nierespektowanie i nieprzestrzeganie standardu rzetelności w postępowaniu karnym. Przejawy takiego postępowania władzy widoczne są we wszystkich zmianach Kodeksu postępowania karnego w latach 2016–2019, których celem było wzmocnienie pozycji prokuratora wobec pozostałych stron postępowania sądowego, czyli oskarżonego i oskarżyciela posiłkowego, a przede wszystkim wobec sądu. Wymienione zmiany procedury karnej doprowadziły do stanu, w którym pozycja stron procesowych nie jest równa, gdyż prokuratorowi zostały przyznane uprawnienia, których nie mają pozostałe strony. Prokurator uzyskał też uprawnienia władcze w stosunku do sądu, mocą których sąd stał się wykonawcą decyzji podjętych przez prokuratora. Wymienione zmiany burzą nie tylko dotychczasowy paradygmat procesu karnego, ale też konstytucyjną i prawnomiędzynarodową zasadę niezależności sądu.

Nierzadko procedura karna jest wręcz wykorzystywana jako element utrwalania określonego systemu czy porządku społeczno-politycznego bądź choćby pozycji partii politycznych sprawujących władzę w państwie.

Procedura karna wykazuje także relatywnie większą doniosłość społeczną niż prawo karne materialne. Dla praktycznego działania wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych decydujące znaczenie mają bowiem nie tyle normy prawa karnego materialnego, ile normy karnoprosesowe (procedura karna) i normy ustrojowo-organizacyjne, określające sposób działania organów wymiaru sprawiedliwości.

5 NA WYŻSZĄ OCENĘ: Procedura karna stanowi probierz stosunków społeczno-politycznych, a zwłaszcza relacji pomiędzy państwem i jego obywatelami. Zmiana wymienionych relacji stosunkowo szybko ujawnia się w procedurze karnej za pomocą przepisów zwiększających zakres gwarancji stron procesowych albo uprawnień przysługujących organom procesowym, zwłaszcza organom ścigania.

Procedura karna spełnia różne funkcje w klasycznym (materialnym) i postklasycznym (proceduralnym) modelu procesu karnego. W modelu klasycznym, określanym także mianem legislacji dobrych zasad, zakłada się priorytet prawa materialnego nad procedurami, natomiast w modelu postklasycznym, określanym mianem legislacji należytych gwarancji, procedury stają się równorzędnym, a często niezależnym od prawa materialnego sposobem rozstrzygania konfliktów i podejmowania decyzji przez instytucje stosujące prawo. W pierwszej z wymienionych koncepcji rola procedur sprowadza się do funkcji czysto technicznej, w drugiej z nich zaś procedury pełnią funkcję uelastyczniającą system prawny. Procedura służy bowiem nie tylko skutecznej implementacji norm prawa materialnego, lecz także równocześnie modyfikuje system oparty na normach materialnoprawnych za pomocą instytucji oportunistycznych i konsensualnych.

Kulturę prawną w węższym znaczeniu, odnoszącym się do procesu karnego, tworzą zaś prawnicy, tj. przedstawiciele zawodów prawniczych występujący w procesie karnym. Składają się na nią wzorce i schematy postępowania stosowane przy wykonywaniu działalności prawniczej, które nie są wyrażone wprost w tekstach prawnych⁴².

7. Prawo karne procesowe

Pojęcie prawa karnego procesowego w literaturze prawniczej nie budzi zasadniczych sporów. Zgodnie przyjmuje się, że prawo karne procesowe to ogół norm prawnych regulujących postępowanie karne. Prawo karne procesowe zawiera normy stwarzające prawną podstawę działania w procesie karnym i prowadzenia postępowania karnego.

DEFINICJA

Prawo karne procesowe to zbiór przepisów regulujących proces karny przez określenie modelu, czyli zespołu jego podstawowych elementów.

Podstawowe elementy **modelu procesu karnego** stanowią organy procesowe, strony i inni uczestnicy procesu oraz czynności procesowe. Dopuszczalność procesu określają natomiast przesłanki procesowe. Wymienione elementy modelu są uzależnione od celów i funkcji, jakie ma spełniać prawo karne procesowe oraz proces karny. Prawo karne procesowe określa także uprawnienia i obowiązki organów procesowych,

⁴² Por. M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000, s. 16.

stron i dalszych uczestników postępowania oraz normuje warunki, tryb i formy dokonywania czynności procesowych.

 Prawne uregulowanie procesu karnego ma na celu zapewnienie prawidłowych i skutecznych sposobów ścigania sprawców przestępstw, za pomocą dozwolonych i społecznie akceptowanych środków i metod, wyeliminowanie dowolności w działaniu organów procesowych oraz właściwe ustalenie pozycji procesowej osób biorących udział w postępowaniu.

Prawo karne procesowe ustala **porządek** dokonywania czynności procesowych składających się na proces karny, określając ich wzajemne związki, zależności oraz kolejność podejmowania. Chronologia i sekwencja czynności sprawia, że proces przechodzi przez następujące po sobie fazy i etapy rozwojowe, co daje podstawę do wyodrębnienia stadiów procesowych: przygotowawczego, głównego i odwoławczego oraz faz postępowania w postaci *in rem*, czyli postępowania w sprawie, oraz fazy *in personam*, czyli postępowania prowadzonego przeciwko konkretnej osobie.

Przepisy prawa karnego procesowego regulują stosunki procesowe między organami władzy publicznej powołanymi do ścigania przestępstw oraz do rozstrzygania spraw karnych, a także stosunki pomiędzy tymi organami a osobami biorącymi udział w procesie karnym. Przepisy prawa karnego procesowego określają bowiem:

- 1) sposób (tryb) prowadzenia postępowania przygotowawczego, głównego i odwoławczego;
- 2) rodzaje i tryb przeprowadzania czynności procesowych, w tym posiedzeń, rozprawy sądowej oraz wydawania orzeczeń;
- 3) rodzaje dowodów i czynności dowodowych oraz warunki ich przeprowadzania;
- 4) rodzaje środków przymusu oraz przesłanki i tryb ich stosowania;
- 5) rodzaje środków odwoławczych i innych środków zaskarżenia oraz tryb ich wnoszenia i rozpoznania;
- 6) rodzaje postępowań szczególnych i postępowań następnych oraz koszty procesu, a także postępowanie w sprawach międzynarodowych.

8. Funkcje przepisów prawa karnego procesowego

8.1. Uwagi ogólne

W ogólnej nauce o prawie przyjmuje się odmiennosc pojęć celu i funkcji. Przez **cel** rozumie się pewien postulowany stan rzeczy, który ma być osiągnięty dzięki podjęciu określonych czynności, ustanowieniu norm, wprowadzeniu rozwiązań organizacyjnych itd. Cel jest zatem czymś planowanym, zamierzonym przez tego, kto podejmuje działanie, ustanawia normy postępowania czy wprowadza rozwiązania organizacyjne. Natomiast termin **funkcja** oznacza rzeczywisty, obiektywny skutek, rezultat dzia-

łania jakiejś instytucji lub normy postępowania. Jeżeli zaplanowany skutek wystąpił, wówczas pojęcie funkcji pokrywa się z celem. W przeciwnym razie prawo lub norma są dysfunkcjonalne, gdyż nie realizują zakładanego celu⁴³.

Funkcje przepisów prawa karnego procesowego należy więc odróżniać od celów realizowanych przez te przepisy i uregulowanego za ich pomocą procesu karnego. Typologia i terminologia funkcji spełnianych przez przepisy prawa karnego procesowego nie jest traktowana jednolicie. Przyjmuje się, że przepisy prawa karnego procesowego spełniają następujące funkcje:

- 1) prakseologiczną;
- 2) gwarancyjną;
- 3) porządkującą.

8.2. Funkcja prakseologiczna

Wymieniona funkcja określana jest także mianem **instrumentalnej**. Odnosi się do **sposobów osiągnięcia celów procesu karnego**. Uregulowany przez prawo karne procesowy proces karny jest przecież środkiem realizacji prawa karnego materialnego. Bez procesu zastosowanie norm karnomaterialnych byłoby niemożliwe. Proces karny stanowi także narzędzie realizacji odpowiednich założeń społecznych, politycznych, ideologicznych, zwłaszcza tych, które wyrażają się w normach prawa karnego materialnego. Wartościami stanowiącymi podstawę prawa karnego procesowego i mocno akcentowanymi w normach tego prawa są: prawda, sprawiedliwość, humanizm, godność człowieka, konstytucyjne i konwencyjne prawa i wolności. Prawo karne procesowe musi zatem ukształtować (uregulować) proces karny w taki sposób, aby był on możliwie najsprawniejszym instrumentem realizacji prawa karnego materialnego, a zarazem realizacji i ochrony wymienionych wartości. Znaczną liczbę norm w tym prawie stanowią tzw. normy celowościowe, wskazujące najlepszą drogę, jaka prowadzi do sprawiedliwego rozpoznania i rozstrzygnięcia sprawy. Zadanie to jest realizowane właśnie za pomocą prakseologicznie zorientowanych przepisów prawa karnego procesowego.

Uregulowanie procesu karnego w sposób pozwalający na właściwe i najbardziej efektywne (skuteczne) osiągnięcie wyznaczonych celów nie jest zadaniem łatwym. Wymaga bowiem rozstrzygnięcia wielu kwestii, z których najważniejsze to wybór koncepcji procesu karnego. Czy ma to być proces klasyczny (zorientowany materialnie), czy postklasyczny (zorientowany proceduralnie)? W dalszej kolejności należy rozważyć wartości podlegające uwzględnieniu oraz zakres ich ochrony w procesie oraz cele, do osiągnięcia których proces ma zmierzać. Z tą kwestią wiąże się określenie sposobu realizacji założonych celów. Czy ma to następować w sposób inkwizycyjny,

⁴³ Zob. T. Stawicki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003, s. 12–13.

kontrydiktoryjny czy konsensualny? Należy rozstrzygnąć także formy prowadzenia procesu na poszczególnych jego etapach oraz określić organy oraz ich kompetencje. Sposób inicjowania procesu, warunki jego wszczęcia i kontynuowania oraz mechanizmy rządzące jego ruchem (rozwojem) należą do kolejnych trudnych kwestii wymagających rozwiązania. Rozstrzygnięcie tych problemów zależy w dużej mierze od decyzji o charakterze politycznym, choć nie może być ona dowolna. Kształt procesu karnego determinowany jest wszak normami zawartymi w Konstytucji RP, EKPC, MPPOiP, KPP oraz licznych aktach prawa unijnego i międzynarodowego.

DEFINICJA

Funkcja prakseologiczna (instrumentalna) prawa karnego procesowego polega na ukształtowaniu procesu karnego w sposób pozwalający na osiągnięcie jego celów, a zatem sprawiedliwości materialnej, wymagającej pociągnięcia do odpowiedzialności jedynie sprawcy przestępstwa, któremu udowodniono winę w sposób przewidziany prawem, i uwolnienia od tej odpowiedzialności osoby, której winy nie udowodniono, oraz sprawiedliwości proceduralnej, a więc ukształtowania procesu karnego w sposób pozwalający na sprawiedliwe rozstrzygnięcie o jego przedmiocie po przeprowadzeniu rzetelnego postępowania karnego.

8.3. Funkcja gwarancyjna

Gwarancyjna funkcja prawa karnego procesowego wyraża się w **ochronie podstawowych wartości stanowiących wolności i prawa osobiste**, jak godność człowieka, wolność osobista, wolność komunikowania się, prawo do prywatności, prawo własności oraz ochrona praw jednostki w procesie. Prawo karne procesowe, spełniając funkcję gwarancyjną, limituje naruszenia wolności i praw jednostki, ograniczając w tym względzie przede wszystkim swobodę działania organów procesowych, oraz wskazuje, w jakich granicach mogą one realizować swoje zadania i zmierzać do osiągnięcia celów procesu karnego, a jednocześnie określa podstawy, przesłanki i granice obrony jednostki przez szczegółowe określenie uprawnień oraz obowiązków uczestników postępowania.

Należy zważyć, że w procesie karnym organy procesowe, a zwłaszcza organy ścigania, mogą naruszać nietykalność i wolność osobistą jednostki, mogą naruszać sferę jej życia prywatnego, rodzinnego, jej dobre imię i cześć, mogą naruszać tajemnicę komunikowania się oraz nienaruszalność mieszkania, w końcu – mogą pozyskiwać i utrzymywać informacje, nawet w sposób sprzeczny z prawem. Pociągnięcie do odpowiedzialności karnej i ewentualnie cywilnej sprawcy przestępstwa nie może jednak odbywać się za wszelką cenę i wszelkimi sposobami. Prawo procesowe ustanawia więc dopuszczalne formy i sposoby (metody) realizacji prawa karnego materialnego, w tym nieprzekraczalne granice ingerencji w prawa i wolności jednostki. Przepisy

prawa karnego procesowego zawierają zatem normy określane mianem **gwarancji procesowych**. Taki charakter mają przykładowo przepisy określające: przesłanki procesu i przesłanki czynności procesowych, a zwłaszcza czynności dowodowych, tryb i formę oraz sposób utrwalenia czynności procesowych, a zwłaszcza czynności dowodowych, przepisy określające terminy czynności procesowych organów i stron oraz system doręczeń, przepisy określające zakazy dowodzenia określonych faktów, zakazy dowodzenia za pomocą określonych środków dowodowych i zakazy określonych metod śledczych, przepisy ograniczające możliwość stosowania środków przymusu, zwłaszcza tymczasowego aresztowania, przepisy uprawniające do zaskarżenia orzeczenia wydanego w pierwszej instancji. Prawo do ochrony praw obywatelskich ma każdy uczestnik procesu karnego. Prawo karne procesowe dużą wagę przywiązuje nie tylko do gwarancji praw oskarżonego, lecz także do gwarancji praw pokrzywdzonego. Dlatego trafnie podkreśla się, że prawo karne procesowe pozostaje w ścisłym związku z częścią prawa konstytucyjnego dotyczącą wolności i praw osobistych oraz z międzynarodowymi prawami człowieka. Twierdzi się nawet, że procedura karna jest częścią prawa konstytucyjnego w zakresie dotyczącym praw jednostki⁴⁴.

DEFINICJA

Spełniając **funkcję gwarancyjną**, prawo karne procesowe chroni uczestników procesu karnego przed niezgodną z prawem, a zatem niedopuszczalną działalnością organów procesowych, czyli przed działalnością podjętą bez podstawy prawnej i poza granicami prawa. Funkcja gwarancyjna chroni także przed bezprawną działalnością podjętą przez innych uczestników (oskarżycieli prywatnych i posiłkowych, oskarżonego i pokrzywdzonego oraz ich reprezentantów), a także świadków i biegłych (ekspertów) i inne osoby wykonujące w procesie wyznaczone im przez prawo role.

Znaczenie funkcji gwarancyjnej przepisów prawa jest widoczne nie tylko w prawie karnym procesowym, ale także w prawie karnym materialnym. Tam wymieniona funkcja zabezpiecza obywateli przed dowolnością działania organów państwa (organów władzy publicznej) przez ścisłe i wyraźne określenie typów czynów zabronionych, gdyż do odpowiedzialności karnej można pociągnąć daną osobę wyłącznie za czyn, który ustawa określiła jako zabroniony pod groźbą kary. Można też wymienić karę jedynie takiego rodzaju, jaki został przewidziany przez ustawę za popełnienie określonego w niej czynu, stosownie do zasady *nullum crimen sine lege* i zasady *nulla poena sine lege*.

⁴⁴ Zob. S. Waltoś, *Proces karny. Zarys...* 2008, s. 18.

Przepisy prawa karnego procesowego, spełniając funkcję gwarancyjną, nakładają na organy postępowania **obowiązek działania na podstawie i w granicach prawa**, stosownie do zasady legalizmu⁴⁵.

Wymóg podstawy prawnej dla działania organów władzy publicznej oznacza zaś, że organy te mogą działać wyłącznie na podstawie upoważnień przewidzianych w prawie. Brak regulacji prawnej upoważniającej do podjęcia danego działania musi być zatem uznany za równoznaczny z zakazem takiego działania. Wymóg podejmowania działań na podstawie prawa ściśle jest związany z wymogiem podejmowania działań w granicach prawa. Prawo, udzielając organom władzy publicznej upoważnień do podejmowania określonych działań, wyznacza jednocześnie granice tych działań. „Wykroczenie poza te granice [...] kwalifikować należy jako działanie bez podstawy prawnej, zaś działanie bez podstawy prawnej to równocześnie działanie wykraczające poza granice wyznaczone przez prawo”⁴⁶.

8.4. Funkcja porządkująca

Spełniając funkcję porządkującą, prawo karne procesowe **koordynuje proces karny**. Płynny i rytmiczny przebieg procesu karnego, zapewniający rozpoznanie sprawy bez zbędnej zwłoki, wymaga uporządkowania czynności procesowych przeprowadzanych w toku postępowania w postaci ich chronologii i sekwencji. Wymaga także uregulowania trybu (sposobu) procedowania organów ścigania (prokuratora, policji) i wymiaru sprawiedliwości (sądów), a także uprawnień i obowiązków poszczególnych uczestników postępowania karnego, w tym oskarżonego, bez czego proces karny mógłby nie osiągnąć zakładanych celów.

Sedno działalności procesowej organów i stron procesowych stanowią czynności procesowe. To w ich toku składane są oświadczenia procesowe i podejmowane proce-

⁴⁵ Zasada legalizmu w piśmiennictwie karnoprosesowym powszechnie jest rozumiana jako zasada, która jest określona w art. 10 k.p.k. Legalizm procesu karnego można analizować w kategorii naczelnej zasady procesowej pierwszego stopnia, jak uczynił to J. Tylman w monografii *Zasada legalizmu w procesie karnym*, Warszawa 1965, zwłaszcza s. 73 i n. Legalizm procesu karnego można rozpatrywać również w kategorii naczelnej zasady procesowej drugiego stopnia. M. Cieślak, wyróżniając kategorię zasad drugiego stopnia, uważał je za zasady dominujące w procesie karnym, gdyż nie posiadają one odpowiednich zasad przeciwnych i wyrażają „system wartości w prawie, którym podporządkowane są wszelkie inne zasady procesu karnego i wszelkie przepisy konkretne tego działu prawa” (zob. M. Cieślak, *Polska procedura...*, 1973, s. 211–212 oraz 224–225). Wśród zasad drugiego stopnia M. Cieślak wyróżniał zasadę praworządności zawierającą dyrektywę działania na podstawie prawa i dyrektywę ścisłego przestrzegania jego nakazów, podkreślając szczególne znaczenie tej zasady dla procedury karnej ze względu na „wagę dóbr i interesów, o których decyduje się w procesie karnym”. Wydaje się, że obecnie operowanie pojęciem „zasada legalizmu” jako zasady procesowej drugiego stopnia lepiej oddaje jej kontekst normatywny, a ponadto odwołuje się wyłącznie do aspektu formalnego, wyrażającego się w związaniu nakazami wypływającymi z tej zasady jedynie organów władzy publicznej.

⁴⁶ Por. wyrok TK z 14.06.2000 r., P 3/00, OTK ZU 2000/5, poz. 138.

sowe decyzje. Proces karny stanowi bowiem „zbiorowe działanie” wielu uczestników. Wymaga to skoordynowania poszczególnych czynności i nurtów procesowych, wyznaczenia porządku w postaci chronologii i sekwencji czynności procesowych. Wymaga także uregulowania praw i obowiązków uczestników procesu. Dla zapewnienia płynnego ruchu procesu konieczne jest uporządkowanie czynności procesowych przeprowadzanych w toku postępowania. Wprowadzenie reguł porządkujących ruch procesowy, określających role uczestników postępowania i konwencjonalne znaczenie czynności przez nich podejmowanych pozwala na osiągnięcie zakładanych celów procesowych. Jest to ważne, tym bardziej że w procesie karnym biorą udział podmioty o różnych, często sprzecznych interesach, oraz o różnym stosunku do sprawy, która ma być rozstrzygnięta. Najlepszym tego przykładem są z reguły rozbieżne interesy procesowe pokrzywdzonego i oskarżonego bądź oskarżyciela i oskarżonego.

DEFINICJA

Dzięki **funkcji porządkującej** przepisy prawa karnego procesowego wyznaczają porządek czynności, ich sekwencję, spełniają rolę koordynatora czynności procesowych. Ustalają prawa i obowiązki organów ścigania i orzekania oraz innych uczestników postępowania, wyznaczają im swoiste, konwencjonalne role (sędziego, oskarżyciela, pokrzywdzonego, świadka itp.), stwarzają prawną podstawę i ramy ich działania oraz określają formę podejmowanych czynności.

Prawo karne procesowe reguluje nie tylko sam tryb (sposób) procedowania organów ścigania (prokuratora, policji) i wymiaru sprawiedliwości (sądów), lecz także uprawnienia i obowiązki poszczególnych uczestników postępowania karnego, w tym także oskarżonego. Wykazuje tym samym swoją wartość (użyteczność) już przez sam fakt uporządkowania ruchu procesowego niezależnie od treści przepisów procesowych⁴⁷. Ma to również znaczenie gwarancyjne ze względu na możliwość podejmowania w procesie czynności ingerujących w wolności oraz prawa osobiste i majątkowe jednostki.

9. Funkcje procesowe

W doktrynie prawa karnego procesowego pojęcie „funkcja” czy „funkcje procesowe” występuje w autonomicznym znaczeniu, odbiegającym od znaczenia, które nadaje się nazwie „funkcja” w innych dyscyplinach. Wymienione pojęcie traktuje się jako środek syntezy procesowej, rezerwując ten termin dla najważniejszych typów działalności procesowych, „widząc w funkcjach procesowych to, co jest typowe, zasadnicze w działalności procesowej”⁴⁸.

⁴⁷ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura...*, 1973, s. 13.

⁴⁸ Zob. K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2011, s. 32.

DEFINICJA

Funkcja procesowa oznacza zasadniczy kierunek (typ) działalności procesowej wyznaczony przez procesową rolę odpowiedniego podmiotu procesu karnego.

Do najważniejszych typów (przejawów) działalności procesowej zalicza się działalność uczestników postępowania karnego, tj. organu prowadzącego postępowanie, stron czynnych i biernych oraz ich przedstawicieli procesowych. Pozwala to na wyróżnienie następujących funkcji procesowych:

- 1) **ścigania** zmierzającego do ustalenia, ujęcia i pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa;
- 2) **obrony** skierowanej na ochronę praw oraz interesów oskarżonego (podejrzanego) i zmierzającej do uzyskania dla niego najkorzystniejszego rozstrzygnięcia;
- 3) **orzekania** (rozstrzygania) polegającego na rozpoznaniu sprawy w procesie karnym i rozstrzygnięciu o jej przedmiocie, czyli kwestii odpowiedzialności prawnej (karnej i ewentualnie cywilnej) oskarżonego.

W procesie adhezyjnym występowały ponadto funkcje dochodzenia roszczenia cywilnego oraz orzekania o tym roszczeniu, choć należy pamiętać o zniesieniu tego postępowania nowelą z 20.02.2015 r.

Należy zwrócić uwagę, że funkcja ścigania nie pokrywa się w pełni z funkcją oskarżania, gdyż ściganie realizują nie tylko oskarżyciele, lecz także organy prowadzące postępowanie przygotowawcze, nadzorujące oraz wspomagające to postępowanie, np. policja wykonująca zlecone czynności śledcze. Funkcja rozstrzygania nie jest też tożsama z funkcją orzekania, gdyż decyzje procesowe rozstrzygające jakieś kwestie w procesie karnym podejmują nie tylko sądy, ale także prokurator, np. o wszczęciu postępowania lub o wstąpieniu do już wszczętego procesu albo o odmowie wstąpienia do wszczętego postępowania w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, jeżeli tego wymaga bądź nie wymaga interes społeczny, o umorzeniu postępowania albo skierowaniu aktu oskarżenia.

DEFINICJA

Ściganie karne to działalność procesowa skierowana na wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy przestępstwa oraz pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej.

Ściganie karne w sprawach publicznoskargowych rozpoczyna się w momencie **pierwszej czynności organu postępowania przygotowawczego** skierowanej na wykrycie lub ujęcie sprawcy przestępstwa. Taką czynnością może być wydanie postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia bądź faktyczne wykonanie czynności w postępowaniu w niezbędnym zakresie, o którym mowa w art. 308 § 1 k.p.k. W sprawach prywatnoskargowych ściganie karne rozpoczyna się z pierwszą czyn-

nością procesową oskarżyciela prywatnego zmierzającą do pociągnięcia oskarżonego do odpowiedzialności.

Podmiotami ścigania karnego w stadium przygotowawczym są organy śledztwa i dochodzenia, a także organy nadzoru – niezależnie od tego, czy spełniają one w tym stadium również funkcję wyjaśniania sprawy i orzekania. Działalność procesowa organów postępowania przygotowawczego skierowana jest na ustalenie, czy zostało popełnione przestępstwo, na wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy przestępstwa, wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody oraz zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów. Działalność ta prowadzona ma być w sposób obiektywny i bezstronny, stosownie do dyrektywy określonej w art. 4 k.p.k., a dowody zebrane na tym etapie procesu mają być ocenione swobodnie, zgodnie z wymogami przewidzianymi w art. 7 k.p.k. Wskazuje się także, że podmiotem realizującym funkcję ścigania karnego w stadium przygotowawczym jest także pokrzywdzony, któremu prawo karne procesowe przyznaje w tym stadium uprawnienia strony.

W stadium jurysdykcyjnym ściganie karne przybiera postać oskarżenia. Funkcję tę spełnia oskarżyciel: publiczny (w zasadzie prokurator), posiłkowy lub prywatny. W postępowaniu sądowym oskarżyciel jest stroną pozbawioną uprawnień władczych, przeciwstawną procesowo oskarżonemu, choć wbrew tej zasadzie zmiany procedury karnej dokonane w latach 2016–2019 przyznały prokuratorowi władcze uprawnienia wymuszające na sędzie obowiązek wykonania decyzji podjętych przez prokuratora. W stadium wykonawczym ściganie występuje głównie w postaci zarządzenia wykonania kary, które należy do sądu pierwszej instancji oraz w postaci nadzoru nad wykonaniem kary.

DEFINICJA

Obrona karna jako funkcja procesowa stanowi reakcję na ściganie. Tam, gdzie nie ma ścigania, obrona traci bowiem logiczny sens.

Obronę karną określa się jako działalność procesową mającą na celu ochronę interesów oskarżonego w procesie. Jest to pojęcie obrony w sensie materialnym. W wymienionym ujęciu funkcje obrony mogą spełniać wszystkie osoby mające prawo działania w procesie w interesie oskarżonego, a więc:

- 1) sam oskarżony;
- 2) jego obrońca;
- 3) oskarżyciel publiczny oraz w pewnym zakresie
- 4) osoba najbliższa dla oskarżonego, jego przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której opieką oskarżony faktycznie pozostaje.

Oskarżony, jego obrońca i prokurator są uprawnieni zasadniczo do podejmowania wszelkich czynności obrończych, z wyjątkiem tych nielicznych wypadków, w których

jest wymagane osobiste działanie oskarżonego lub prokuratora bądź obrońcy. Natomiast oskarżyciele publiczni niebędący prokuratorami oraz osoby najbliższe są uprawnione do obrony tylko w odniesieniu do niektórych kategorii oskarżonych (np. nieletni, ubezwłasnowolnieni, niektórych kategorii przestępstw) lub niektórych tylko czynności obrończych (np. wystąpienie z wnioskiem o wznowienie postępowania).

DEFINICJA

Rozstrzyganie odnosi się do procesowej działalności organu prowadzącego postępowanie karne. W ścisłym znaczeniu polega na podjęciu decyzji co do odpowiedzialności karnej oskarżonego. W szerszym znaczeniu wymieniona funkcja jest wiązana z rozpoznaniem sprawy i wykonaniem decyzji w kwestii odpowiedzialności karnej.

Wyróżnienie elementów rozpoznania (wyjaśniania) i rozstrzygania sprawy oraz wykonania decyzji w kwestii odpowiedzialności karnej wskazuje, że nie jest to działalność jednolita. Wymieniony ciąg działań procesowych traktuje się jako jedną funkcję procesową ze względu na wspólną wszystkim etapom procesu cechę obiektywizmu działania organu procesowego i jego kierowniczą rolę jako podmiotu, który w podstawowym stosunku procesowym przeciwstawia się pojęciowo stronom procesowym.

Działalność, którą określa się jako „**rozpoznanie**” obejmuje:

- 1) przeprowadzenie i ocenę dowodów oraz ustalenie na ich podstawie faktów, co następuje w postępowaniu dowodowym *sensu stricto*;
- 2) zastosowanie do ustalonych faktów właściwej normy karnoprawnej, a więc przyjęcia prawidłowej kwalifikacji prawnej czynu;
- 3) wyciągnięcie prawnych konsekwencji z ustalonych faktów.

Pojęcie rozpoznania (czy postępowania rozpoznawczego) łączy się najczęściej ze stadium jurysdykcyjnym. Ten typ działalności pojawia się jednak wszędzie tam, gdzie zachodzi konieczność wydania decyzji procesowej. Dlatego wymieniona funkcja odnosi się także do postępowania przygotowawczego, w którym również są podejmowane decyzje procesowe.

5

NA WYŻSZĄ OCENĘ: Pojęcie „rozpoznanie” nie jest tożsame z pojęciem „wyjaśnienie i rozstrzyganie sprawy”.

Jako dalsze elementy działalności składającej się na funkcję rozstrzygania sprawy oraz wykonania decyzji wskazuje się: formalne kierowanie postępowaniem, które odnoszone jest zwłaszcza do posiedzeń sądowych, w których uczestniczy kilka osób, oraz tzw. policję sesyjną, na którą składają się wszelkie czynności i środki podejmowane w celu zapewnienia porządku i właściwego toku rozprawy i posiedzeń.